

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXVI

TARTALOM

1. Előszó	
BOTOS MÁTÉ: Suum cuique	1
2. Értekezések	
KESZEI ANDRÁS: Az arisztokrácia mint társadalmi csoport meghatározásának lehetőségei	2
PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS: Horthysta-fasiszta reakciók klikkje? Mindszenty József hercegprímás arisztokrata kapcsolati hálójáról	6
3. Kisebb cikkek	
BOTOS MÁTÉ: Az új földesúr: arisztokrácia és gazdaság a 20. században. A magyar arisztokrácia gazdasági szerepvállalása	17
BALLABÁS DÁNIEL: A Széchenyi nemzetség szerepvállalása Széchenyi István kultuszában a Horthy-korszakban.	20
KOVÁCS ÖRS: A franciaországi emigráns magyar arisztokrácia politikai szerepe.	26
NÉMETHY ZSOLT: Rang nélkül: rehabilitálatlan magyar arisztokrácia, 1945-?.	35
4. Könyvismertetés	
Fazekas István: A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai (ism. HENDE FANNI)	39

TURUL

LXXXIX. évfolyam

2016. 1. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mnl.gov.hu

Olvasószerkesztő: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

SOMOGYI GYULA

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

archívum
Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

BOTOS MÁTÉ Suum cuique

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem „A magyar arisztokrácia történelmi szerepvállalásai a XX. században” címmel tudományos konferenciát szervezett 2015 tavaszán. A több tudományágat – politológusokat, szociológusokat, történészeket – felvonultató rendezvény célja az volt, hogy bemutassa: a magyar történelem legújabb kori szakaszában is elválaszthatatlan a nemesség, szimbolikus jelleggel ezen belül a főrendek története a magyar nemzet történetétől.

A francia forradalom első és legfőbb ideológusa, Sièyes abbé hírhedt röpiratában („Mi a harmadik rend?”) azt vezette le a többségi elv és a népszuverenitás fogalmának sajátos értelmezésével, hogy az a nemzet tagja, aki a közösséget alkotó döntő többség akaratával azonosul. Mivel az arisztokraták (és a papság) egy része szembehelyezkedett a többségi akarral, így ők kizárták magukat a nemzetből.

Ezt az elvet érvényesítette a magyar progresszió is a 19. század végén, ezt képviselték a magyar polgári radikálisok, a szociáldemokraták és a kommunisták is. Az 1945-ben bekövetkező sorsforduló nemcsak a monarchiát szüntette meg, hanem azt a társadalmi réteget is elkezdte felszámolni, amely annak legfőbb támasza volt korábban. Az 1947-ben és 1948-ban bekövetkezett tragikus változások a magyar belpolitikában végleg elvették annak lehetőségét, hogy az arisztokrácia megőrizhesse legalább erkölcsi, kulturális elit szerepét. Hiszen részben üldöztetést szenvedve, részben a hazáért életét áldozva, részben elúztatva, de épp ezért teljes mértékben azonos sorsot örökölt a nem nemesi társadalommal. A 20. század számos megpróbáltatása ellenére

azonban a magyar arisztokrácia meg-megújuló jelleggel igyekezett visszakapcsolódni a nemzeti modernizációhoz és kivenni részét a társadalmi-gazdasági-erkölcsi felemelkedés programjából.

A század során egyre gyakrabban megjelenő bírálatok, amelyek a tekintélyelvű társadalmat, majd a lefele nivelláló demokráciát egyaránt érintették, a hazánkban maradt vagy ide 1990 után visszatelepülő arisztokrácia tagjai számára lehetővé tették, hogy megpróbáljanak az érdemeken alapuló új társadalmi rend, és annak elitje, a meritokrácia vezető erejévé emelkedni. A jövő a múltból merít, és ebben az arisztokrácia történelmi szerepvállalásai rendkívül fontos, szimbolikus példák voltak és lesznek.

Magyarországon a nemesség 20. századi sorsfordulóinak történelmi-szociológiai feldolgozására nem történt átfogó kísérlet. Természetesen vannak olyan kutatók, akik úgy gondolják, hogy ezt a fontos témát fel kell dolgozni és ebből a szempontból nagyon megnyugtató, hogy a Magyar Történelmi Családok Egyesülete mellett a tudományos-szakmai közösség időről időre rendszeresen jelentkezik tanulmányokkal.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Társadalomtörténelmi Kutatócsoportja egyik kiemelt területe az elitkutatás. Ebből az arisztokrácia és a főrendek történetének feltárása az, amely – más műhelyekkel, kutatói érdeklődésekkel összekapcsolódva – lehetővé tette, hogy egy reménybeli sorozat első tudományos konferenciája létrejöhetett. Ezekből az ott elhangzott előadásokból közlünk most néhányat, bízva abban, hogy a jövőben az ilyen publikációk száma gyarapodni fog.

KESZEI ANDRÁS

Az arisztokrácia mint társadalmi csoport meghatározásának lehetőségei

Az arisztokrácia mint a nemesség legfelső rétege többféle szempont alapján határozható meg. Egyfelől beszélhetünk az arisztokráciáról mint bizonyos címek, méltóságok viselőiről, akik a történelem folyamán valamikor kiváltságot nyertek. Bárók, grófok, hercegek: Magyarországon elsősorban őket tekintjük arisztokratáknak. Ha ezt a megközelítést követjük, akkor a meghatározás a csoportot a létszám alapján körvonalazná. Ebben az esetben az említett címek birtokosainak összességét, illetve létszámuk változását tartjuk szem előtt. Ha azonban nem csupán az aktuális létszámból indulunk ki, amely ugyan fontos szempont, de korántsem az egyetlen, akkor arra is lehetőség nyílik, hogy az arisztokrácia történelmileg változó jellegét is nyomon követhessük. A tanulmány a történeti-jogi rendiség csoportképző tényezőiből kiindulva a „viselkedésszociológiai értelemben vett rend” működésén keresztül próbál eljutni a mindenkori környezet kihívásaihoz alkalmazkodó dinamikus csoportmeghatározásig.¹

Mérhetőség és kulturális gyakorlat

Ahhoz, hogy egy társadalmi csoport ne csupán „papíron” alkosson egységet, ne csak főbb statisztikai jellemzői alapján jelenjen meg, arra van szükség, hogy azt valamiképpen vizsgálhassuk az egykori hétköznapok valóságába. Ez az angol E. P. Thompson által alkalmazott szempontok átvételével jelentheti annak tanulmányozását, ahogy a társadalmi csoport „megtörténik”.² Ekkor a csoport antropológiai valósága kerül előtérbe a vizsgálat során, amelyet a hétköznapok gyakorlatából igyekszik rekonstruálni a történész. Mit és hogyan csinálnak az emberek, ami gyakorlattá válva végül oda vezet, hogy közös csoportként jelenítsük meg tagjaikat? Ha a kulturális gyakorlat, az öltözködés, viselkedés, gondolkodás szintjén megjelenő egységet mutat, akkor joggal feltételezhetünk egységet, illetve ennek eredményeképp valódi, létező csoportot. A csoport létét ilyenkor tulajdonképpen maga a gyakorlat, a tevékenységek összessége biztosítja, enélkül csak elvont kategóriáról beszélhetünk. Az antropológiai megközelítés

alapján az a régi kérdés vethető fel újra, hogy vajon a társadalmi csoport léte mit tükröz inkább, az egykori társadalmi valóságot, ahogy az emberek mindennapjaikat élték, vagy a kutató tudományos preferenciáit. Az, hogy a múlt, és általában a társadalom mindenféle vonatkozásában a tudomány közvetítésével kerül az olvasóhoz, eleve feltételezi annak hatását a valóság meg-, vagy újrateremtésében. Az elméletek, módszerek, fogalmak olyan kereteket jelentenek a gondolkodás és a feldolgozás számára, amelyek egyfajta szűrőként engednek felénk az egykori valóságot. A múlt egy csoportja ennél fogva jelenthet inkább statisztikai szempontok alapján meghatározott valóságot vagy, ha ez a kutató választása, tükrözheti inkább a hétköznapok gyakorlatát. A kvantifikáló struktúratörténeti megközelítés abból indul ki, hogy a megragadhatóság egy társadalmi csoport, jelenség esetében mérhetőséget jelent.³ A mérés a leggyakrabban számszerűsítés, ami egyben azt is meghatározza, hogy a megközelítés milyen szempontokat vehet inkább figyelembe, amikor egy csoport megragadására törekszik. A mérhetőség a természettudományi kategóriák egzaktságát ígéri: ha képesek vagyunk megadni a legfontosabb értékeket, akkor a valóság világosan körvonalazható darabját kapjuk. Mivel azonban a mérni kívánt valóság társadalmi természetű, ezért érdemes néhány további szempontot is figyelembe venni. A társadalmi csoport mérhetősége, illetve a mérhetőség határai jelentik a legfontosabb kérdést: mit tehetünk számszerűvé és milyen eredménnyel? A társadalmi csoport, esetünkben az arisztokrácia ezek szerint a főnemesség összlétszáma alapján volna meghatározható. A csoportról azonban így csak annak statikus voltában számolhatunk be, még akkor is, ha a létszám változását is nyomon követjük. A főnemesség különböző címek alapján besorolható tagjainak vizsgálatával az összetételről is többet tudhatunk meg. A különböző szempontok alapján (lakhely, vagyon, végzettség) árnyalt összkép már kevésbé statikusnak tűnhet, de a valódi dinamizmust továbbra is nélkülözi: nem

¹ Gyáni Gábor–Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2006. 92–93.

² Edward Palmer Thompson: Az angol munkásosztály születése. Bp., 2007. 7.

³ Conrad áttekintésében a társadalomtörténet a II. világháború után többek között a struktúrák és a változás fogalmainak középpontba állításával, valamint az újabb, kvantitatív módszerek alkalmazásának köszönhetően jelent egyre határozottabb alternatívát a hagyományos történetírással szemben. Christoph Conrad: Social History. In: International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. Vol. 21. Elsevier. (Ed. Neil J. Smelser–Paul B. Baltes.) 2001. 14299–14306.

sokat árul el a korábban említett kulturális gyakorlatról, amit a statisztikai alapokon nyugvó csoport meghatározás mellett ugyancsak fontosnak tartunk.

Történeti-jogi rendek – viselkedésszociológiai értelemben vett rendek

A történeti-jogi rendiség alapján, ami az azonos jogállású, örökletesen kiváltságolt, érdekeiket politikai téren is képviselők csoportjait jelöli ki, az 1848 előtti időszak jelentőségének kiemelésével határozhatjuk meg a magyarországi nemességet és benne az arisztokráciát.⁴ A jogállás és a társadalmi helyzet kapcsolatát vizsgálva megállapítható, hogy már Werbőczy Hármaskönyvének „egy és ugyanazon nemesség” elve sem érvényesült tökéletesen, hiszen a főrendekre és a köznemésekre vonatkozó büntetési tételek különböztek, továbbá a zászlós-urak uralkodóhoz közeli helyzetéből fakadó előjogai is megjelennek („a tanácskozásban először emelnek szót”).⁵ A főnemesség elkülönülését politikai téren 1608-tól az addig jogilag egységes országgyűlés felső- és alsótáblára bontása még inkább hangsúlyossá tette. Ettől kezdve az országgyűlésen közvetlen, személyes képviselet csak a főrendeknek járt, egészen 1885-ig, a főrendiház átalakításáig, amelynek következtében az új szabály szerint csak a 3000 forint évi egyenes adóval rendelkezők maradhattak tagok. Ennek a feltételnek 1885-ben a 699 teljes jogú férfi tagból 205-en feleltek meg. A nemesség és ennek részeként az arisztokrácia a jogi ismérvek alapján a „papíron” meghatározott társadalmi csoport kategóriáját jelenti, ami kiindulópontként természetesen fontos, hiszen enélkül nehéz lenne konkrétumokat megfogalmazni, az „arisztokratának lenni” valóságát azonban nem képes visszaadni, mert ez a korábban említett kulturális gyakorlat figyelembe vétele nélkül nem lehetséges. A hétköznapi valóságának megragadását mint a társadalmi kategóriát is megalapozó csoportképző erőt az antropológiai szempontok segítségével a megértő szociológia mestere, Max Weber elképzelései alapján kísérhetjük meg. A 19. századi magyar társadalomtörténetet átfogóan elemző kiváló munkájában (a Gyáni–Kövért szerzőpáros könyvének első részéről van szó) Kövér György a jogi meghatározás egyoldalú eredménye miatt a weberi alapon meghatározható viselkedésszociológiai értelemben vett rend koncepciójának alkalmazását javasolja.⁶ Mivel a történeti-jogi rendi kategóriák csak részben tükrözik a társadalmi csoport valós helyzetét, ezért azok jogi fikciót közvetítő tartalmát vizsgálva a jogi háttér mellett más tényezők bevonására is szükség van. Az arisztokrácia, hogy a nemességen, illetve a társadalom egészén belül ne pusztán címei és előjogai alapján különüljön el, társadalmi „működését” tekintve is vizsgálандó csoport, a házasságkötéstől az öltözködésen keresztül a tipikusnak mondható műveltségig és viselkedésig, valamint az ezek háttérében meghúzódó mentalitásig. A viselkedésszociológiai értelemben vett rendiség alapján az egyén,

illetve a hasonló sajátosságokat mutató egyénekből képzett csoportok társadalmi helyzetét elsősorban három tényező határozza meg.⁷ Az életvitel-életmód, a formális nevelés valamint a származás és a foglalkozáshoz kapcsolódó társadalmi megbecsültség. A gyakorlatban, aminek vizsgálatát a jogi kategóriák kiindulópontja után célként tűztük ki, ezek a tényezők mindenekelőtt a *kommenzalitás*ban (közös asztalnál étkezés) és a *connubiumban* (egymás közti házasodás), „bizonyos kiváltságokhoz kötött nyereség-, illetve keresetszerzési lehetőségek monopoljellegű elsajátításában, illetve bizonyos keresetfajták megvető elutasításában”, továbbá egyéb rendi hagyományokban fejeződnek ki.⁸ A vagyontól függő osztályhelyzethez képest a rendi szerveződés, ami előzményeit tekintve nagy valószínűséggel visszavezethető a történeti-jogi rendi szervezetre, a hagyományok és a neveltetés révén alkot csoportokat. Ahogy Weber fogalmaz: „Egy katonatisztnak, hivatalnoknak vagy diáknak a vagyonától függő osztályhelyzete rendkívül eltérő lehet, rendi helyzetük mégsem fog különbözni, hiszen neveltetésük folytán – mindenben, ami rendi szempontból döntő – egyforma az életvitelük.”⁹ A rendhez egyfajta megbecsülés, presztízs is tartozik, valamint külön rendi jellegű monopóliumok megszerzése. A rendek kialakulása tehát az életvitelre, ezen belül főként a hivatásra, a származásra, születés alapján örökölt, birtokolt presztízsrre és a politikai hatalmi jogok monopoljellegű elsajátítására vezethető vissza.¹⁰ A vagyoni különbségek ellenére a származás, a neveltetés és a hagyományok, valamint az ezekre alapozódó életvitel alátámasztja az egy rendhez tartozás tényét. A címek alapján meghatározható mindenkor arisztokrácia ezen tényezők tükrében már egy dinamikusabb, a történelem változásait is követni képes képződményként határozható meg. A formális nevelés, ami Webernél az iskola mellett a megfogalmazott elvek alapján történő otthoni nevelést is jelenti, tartalmát és célkitűzéseit tekintve sokat változott az évszázadok során. A középkor és a kora újkor első felének harcban edződött főnemességét idővel (természetesen köztük is akadtak műveltebb emberek) felváltotta a képzettebb, nyelveket beszélő, európai látókörű arisztokrácia.¹¹

A hagyományos, történeti és néprajzi felosztás alapján használt arisztokrata-középnemes-kisnemes hármaskör alkalmazhatóságának korlátaira már régebben felhívta a figyelmet a szakirodalom.¹² Eszerint az *aristocratia* kifejezés első magyarországi nyomtatott megjelenése (1790) idején általában véve a kiváltságosokra vonatkozott. A korabeli források

⁷ Max Weber: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. Bp., 1987. 307.

⁸ M. Weber: i. m. 307.

⁹ Uo.

¹⁰ M. Weber: i. m. 308.

¹¹ Ódor Imre: A nemesség a XVIII. századi Európában. In: Mágánok, birtokosok, címerlevelek. (Szerk. Ódor Imre–Pálmány Béla–Takács Péter.) A Hajnal István Kör és a KLTE Történelmi Intézete Segédtudományi Tanácsának kiadványa. Debrecen, 1997. 24–27. A katonatiszti pálya továbbra is vonzó lehetőség, de a képzettség itt is egyre fontosabb lesz, emellett a diplomáciai küldetések teljesítése kapcsolódott jelentős mértékben az arisztokráciához a 18. századtól Európa-szerte.

¹² Pálmány Béla: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: Rendi társadalom-polgári társadalom 9. Debrecen. 1997. 46.

⁴ Gyáni G.–Kövért Gy.: i. m. 92.

⁵ Gyáni G.–Kövért Gy.: i. m. 93.

⁶ Gyáni G.–Kövért Gy.: i. m. 92–93.

a főnemességet főrendekként, mágnásokként említik, a származás és a hivatal előkelősége alapján. A 19. század második felében tapasztalható nemesítési gyakorlat során, a gazdasági, tudományos és katonai érdemekre való tekintettel adományozott bárói címek elterjedésével Pálmány Béla már indokoltabbnak tartja az arisztokrácia kifejezés használatát a főnemesség esetében, mivel így annak összetétele megváltozott, és a hagyományos mágnásokhoz képest inkább tükrözi az általánosabb érvényű kiváltságolt jelentést.¹³ Ha ezek után a főnemesség létszámának változását, összetételének alakulását követjük nyomon, láthatjuk, hogy származását, felekezését, hivatását és anyagi helyzetét tekintve is változatos csoportot vizsgálunk. A változatosság ellenére, a weberi értelemben vett rendiség jegyei alapján egységességet is feltételezhetünk, amely majdnem olyan zártként jeleníti meg az arisztokráciát, mint maguk a megnevezésre használt (báró, gróf, herceg) kategóriák. Vajon milyen módon érhető el ez az egységesség? Valóban létezik, vagy a történeti-jogi rendiség példája alapján társadalmi csoportként inkább csak fikció (ahogy az egységes nemesség példáján keresztül láthattuk)? Talán a nyelv, a megnevezés bír valamiféle egységesítő erővel, a kimondás, leírás egyben meg is teremthet bizonyos társadalmi csoportokat? Bizonyos értelemben igen, hiszen a megnevezésnek köszönhetően az emberek fejében a kategóriákhoz kapcsolódó sajátos tartalmak jelennek meg, amelyek ráadásul csoportjelleggel ruházzák fel az odatartozókat. Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy ez nem valósulhat meg pusztán a szavak erejénél fogva, ezek önmagukban erre képtelenek volnának. Ha azonban egy közismert, jelentős vagyonnal, befolyással és presztízzsel bíró, sajátos, megkülönböztethető megjelenéssel, viselkedéssel jellemezhető csoportként jelenik meg a kifejezések tartalmának társadalmi háttere, akkor könnyebben érthetővé válnak az automatikus képzettársítások. Ezek idővel, ha tartós a mögöttük álló tapasztalat, képesek elszakadni a közvetlen társadalmi valóságtól, és az arisztokrata kifejezés pusztá említésére tipikus vonások felidézésével teremtik meg a társadalmi csoport képzetét a tudatokban.

A dinamikus nominalizmus

Az arisztokrácia meghatározásának lehetőségei között, a jogi helyzet, a címek birtoklása és öröklése, majd a viselkedésszociológiai értelemben vett rendiség kategóriája mellett továbbiakat is érdemes figyelembe venni, ha a csoport megragadásának alapjaként valóban egy élő és koronként változó gyakorlatot jelölünk meg. E gyakorlat a „Mit jelent arisztokratának lenni?” kérdésre adott válaszként fogalmazható meg az egykori valóság dinamikus jellegének megőrzésével, azaz a politikai, társadalmi és kulturális erőviszonyok tükrében. A besorolás és a hozzá való alkalmazkodás során különböző súlyú tényezők szerepével számolhatunk a társadalmi csoportok létének meghatározása során. A kortárs filozófus Ian Hacking munkái nyomán a dinamikus nominalizmus rendszere lehetőséget nyújt a megnevezés által tükrözött valóságot

formáló hatások elemzésére.¹⁴ A szerző öt tényezőt sorol fel, amelyek együttes hatása idővel változó külső és önértelmezéseket szül. Az első maga a *besorolás/osztályozás*, amelynek révén valamilyen hatóság, felsőbbtség kijelöli annak feltételeit, például birtokadományozás, előjogok adományozása formájában. A második az ennek köszönhetően kialakuló csoport és a hozzá tartozó egyének besorolásnak köszönhető önmeghatározás, amely ebben az esetben a besorolást követő önmeghatározásként írható le. A társadalom *intézményi környezete* a harmadik tényező, amely működésével elismeri, megerősíti az osztályozás tényét. A következő szempont a társadalom tagjai között széles körben elterjedt *tudás*, ami állandósuló vélemények formájában viszonyul a csoporthoz (pl. az előkelőség, vagy más esetben az önfejlés, közvetlenség mint jellemző vonás kiemelése egy-egy csoport esetében). Ötödikként pedig a *szakértőket* kell megemlítenünk, akik folyamatosan „gyártják”, árnyalják, alakítják a fenti tudást, illetve maguk is besorolnak, osztályoznak, gyakran előítéletek, mítoszok alapján is. E tényezők működése láthatóan kölcsönhatásokon keresztül alakítja ki az aktuális meghatározást. A felső szint, azon személyek és intézmények köre, amelyek hatalmuknál fogva hatékony osztályozók lehetnek, működésüket például nyilvánvalóan befolyásolja a szakértők (tanácsadók, jogtudósok) véleménye, ami kapcsolatban áll az általánosabb véleményekkel, tudással, és sokszor ezekhez képest fogalmazódik meg, mindezek pedig a csoporttagként érintettek önmeghatározására, és az intézmények működésére is folyamatosan hatást gyakorolnak. A dinamikus nominalizmus rendszerében az utolsó mozzanatot, bár alapvetően állandó körforgás jellemzi működését, a meghatározott csoport tagjainak válaszlai jelentik. Valamiképpen reagálnak a besorolásra, az intézmények működésére és a szakértői véleményekre. Ha kedvezőnek ítélik helyzetüket, akkor a megerősítés, ha kevésbé, akkor a változtatás szándékával. Ennek alapján az önmeghatározás fontos mozzanata újabb és újabb csoportidentitásokat alakíthat ki. Az udvari ember típusának kialakulása, a főurak függetlenségének, a főnemesség mint hatalmi tényező átalakulásával egy hasonló folyamat eredményeképp is magyarázható. A 18. század elejétől a felszabadító háborúk és a Rákóczi-féle szabadságharc után a hazai főrendek új helyzetben találják magukat, amelyben a felülről érkező elvárásoknak megfelelően sorsuk és céljaik egyre inkább Bécs felé gravitálnak. Az új önmeghatározás eredményeképpen a főurak eltávolodnak a köznemességtől és a parasztságtól, tulajdonképpen a magyar társadalomtól.¹⁵ A 19. századi nemzeti ébredés, a reformkor és Széchenyi hatására sokan visszatálnak a társadalomhoz és a változó önmeghatározás nyomán, új, reformpárti szakértői vélemények segítségével, amelyek külföldről és itthonról egyaránt hatnak, az ország átalakításának programjában találnak új hivatást. Az önmeghatározás ebben az időszakban egy másik utat is kijelölt, ami a reformtörekvésekkel

¹³ Uo.

¹⁴ Ian Hacking: The Looping Effects of Human Kinds. In: Dan Sperber–David Premack–Ann James Premack: Causal Cognition. An Interdisciplinary Debate. Oxford, 1995.; Ian Hacking: Kinds of People: Moving Targets. Proceedings of the British Academy 151. 2007. 285–318.

¹⁵ Wellmann Imre: Az udvari ember. In: Barokk és felvilágosodás. (Szerk. Domanovszky Sándor.) Magyar Művelődéstörténet IV. Bp., 1942. 279–306.

szemben a konzerválás igényét követte. A 19. század második felében a társadalmi és a gazdasági környezet megváltozásának hatására azt látjuk, hogy a polgári korszakban sokan sikeresen alkalmazkodtak a kihívásokhoz, használták az új lehetőségeket.¹⁶ Igazgatótanácsok, felügyelőbizottságok tagjaiként a modern gazdasági életben is megtalálták a helyüket. Természetesen eközben az új címek adományozása és a természetes szaporodás folytán is bekövetkezett anyagi hanyatlás nyomán ebben az időszakban is átalakuláson ment keresztül az arisztokrácia, összetétele megváltozott.¹⁷ A 20. század első felében történírók, írók, politikusok „szakértői” véleményei nyomán az a vélemény fogalmazódott meg, hogy a főnemesség egyre inkább önmagába zárkózó, megújulni képtelen idejét múlt réteg, amely tulajdonképpen elszakadt a társadalomtól, és hátráltatja annak fejlődését. Erre is érkeztek válaszok, mutatván a hatékonyan képviselt szakértői vélemények erejét. A Horthy-korban a mozgástér beszűkülése, az anyagi háttér elbizonytalanodása az arisztokráciát is érzékenyen érintette, politikai befolyása azonban nem szűnt meg, jelentőségének általában megfogalmazható csökkenése ellenére sem a 19. század óta.¹⁸ Az arisztokrata címek 1947-es eltörlése az új korszakban egyre inkább ideológiai alapon megfogalmazódó vélemények nyomán új helyzetet teremtett, ha megszüntetni nem is tudta a születéssel örökölt rangot, társadalmi megjelenítését megtiltani igyekezett.¹⁹ A Rákosi, majd a Kádár rendszerben a Magyarországon maradt arisztokraták inkább hallgattak származásukról, osztályidegenként a túlélés érdekében nem is nagyon tehettek mást.²⁰ A rendszerváltozás után újrafogalmazható lett az arisztokrata lét, amit a közelmúltban végzett identitásvizsgálat a múlt, a hagyományokhoz való ragaszkodással, határozott értékrendet közvetítő neveléssel jellemezte. „...Kereszténység, a családi múlt, a konzervatív gondolkodás, a hazaszeretet és az ezekből fakadó kötelezettségek...” – ezek a csoportszintű meghatározó elemek az értékrendben, mentalitásban.²¹

A különböző politikai, hatalmi tényezők besorolási törekvései jól láthatóan hatottak az önmeghatározásra, az egyéni szinten túl a csoport esetében is. A társadalomban formálódó vélemények szintén hatással voltak e rétegre, amikor a 20. században először jelentőségét, majd később egyenesen létjogosultságát kérdőjelezték meg, igyekezett a múltból származó kötelezettségek folyamatosságát hangsúlyozva válaszolni.²²

¹⁶ Csorba László: Az önkényuralom kora. 279–326. In: Magyarország története a 19. században. (Szerk. Gergely András.) Bp., 2003. 302.

¹⁷ Dobszay Tamás–Fónagy Zoltán: Magyarország társadalmi és gazdasági története a 19. század második felében. In: Magyarország története a 19. században. (Szerk. Gergely András.) Bp., 2003. 436.

¹⁸ Péter László: Az arisztokrácia, a dzsentri és a parlamentáris tradíció a XIX. századi Magyarországon. In: Túlélők. Elitek és társadalmi változás az újkori Európában. Bp., 1993. 191–241.

¹⁹ Sztárayné Kézdy Éva: Egy eltűnt réteg nyomában. Egykori arisztokrata családok leszármazottai a mai Magyarországon. Bp., 2009. 26.

²⁰ Ispán Ágota Lídia: Megbélyegzés és érvényesülés: főnemesi életutak a második világháború után. In: A politikai diktatúra társadalmisítása: nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás. (Szerk. Ö. Kovács József–Kunt Gergely.) Miskolc, 2009. 103–104.

²¹ Sztárayné K. É.: i. m. 139.

²² Ld. Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Bp., 1989. 310–311., illetve Illyés Gyula és Károlyi Mihály véleményét. Szekfű szerint:

A haza és a nemzet iránti hűség, elkötelezettség az arisztokrácia társadalmon kívülségét hangoztató vélemények következményeként is értelmezhető.²³

A kívülről érkező besorolási, osztályozási szempontoktól az intézmények és a társadalomban megfogalmazódott vélemények hatásán keresztül az önmeghatározás változó mintáit eredményező válaszokig, a csoport formálódása különböző erők kölcsönhatásának köszönhető. A fentiek alapján a létszám és az összetétel ismert alakulása mellett a viselkedésszociológiai rendiség hátere előtt kibontakozó kulturális gyakorlat és az elnevezés/besorolás/osztályozás aktusából kiinduló hatások segítségével próbáltunk dinamikát csempészni a csoport meghatározásba. A társadalmi csoport, esetünkben az arisztokrácia, változó történelmi valóságot jelent. A múltból örökölt nagyság, presztízs, a családi kapcsolatok zárt rendszere exkluzív, a társadalom számára életmódja és külsőségei alapján látványos, tőle elhatárolódó csoporttá tette. Az önmeghatározás alapját képező társadalmi helyzet változása miatt a változó környezetben e zártság, a társadalomtól való távolság idővel problematikusá vált, ami a csoport létét biztosító különállás és hagyományok megtartásával párhuzamosan a nagyobb társadalmi egységekhez (társadalom, nemzet) fűződő viszony újraértelmezésének jelentőségét emeli ki.

„Most, a harmadik korszakban, hasonló a helyzet. Főuraink nem vezetői vagy szerzői a nemzeti illúzióknak, csupán akarattalan szolgálói...” „Új politikai alakulat nélkülök nem jöhet létre: a nemzetnek jól esik az ősi nevek ragyogása, ők pedig szívesen ragyognak akár a legszélsőbb radikális irányzatok élén is, tanúságot tévén ezzel egyrészt osztályöntudatuk hiányáról, másrészt politikai ítélőképességüknek az előző korszakhoz képest csökkent voltáról. Sem Széchenyi, sem Desseffy Aurél nem akad közöttük. Nagy többségükben a közjogi viszály taposó- malmát járják lelki rabszolgaságban; némelyek azonban közhasznú munkát végeznek az agrártársadalom és termelés szervezésében, de mélyebb koncepció híján ők is a felszínen maradnak, a kilenc millió jó és hű magyar paraszt lelkéhez nem tudnak hozzáférközni...” „Az elődökkel összehasonlítás egyáltalán nem jár előnnyel számukra. Szűk egyéni életet éltek, ellentétben akár egy Széchenyi Ferenc, egy Festetics György meleg és tetterős, minden magyart átfogó nemzetiségével. Legsúlyosabb következménnyel járt az egész nemzetre, hogy a földtelen zsellérek, az alatt nyüzsgő kiscgazdák százai nem gondoltak és kiskirályságaik birtokában hagyták és túrték, hogy a magyarság ereje, a föld és munkaéhes parasztság ipari telepekre vagy Amerikába zülljék szét.” Illyés Gyula *Ebéd a kastélyban* (1974) című művében ír a gróffal folytatott vitáról az arisztokrácia szerepével kapcsolatban, amelynek szerinte történelmi mulasztásai voltak, mert elszakadt a társadalmi valóságtól. Károlyi 1946-os cikkében (idézi: *Adonyi Sztancs János*: Elprédált elit. Arisztokratáknak nem jár bocsánat? Bp., 2011. 45–46.) bélyegzi meg saját osztályát: „Mi maradt meg az arisztokrácia értékeiből? Semmi. Ők, akiknek a polgár is ötödrangú lény volt, a végén csak a kispolgári és alvilági SS és hasonló bandák kegyéből éltek. ...Annak az osztálynak, amely önmagát is elárulta, nincs többé létjogosultsága.”

²³ A nemzeti tudat növekvő jelentősége, a helytállás, hazaszeretet az 1945 utáni időszakban a rendszerváltásig az elvesztett társadalmi helyzet és presztízs után új forrásokat jelentenek az identitás megerősítésére. *Fiáth Titanilla*: Főnemesi származásúak nemzetképe: „Aki úr volt a régi világban, a bajban se hagyja magára az országot!” http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=267:femesi-szarmazasuak-nemzetkepe-aki-ur-volt-a-regi-vilagban-a-bajban-se-hagyja-magara-az-orszagot&catid=30:nemzetek-europaja (A letöltés dátuma: 2016. október 20.)

PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS
Horthysta-fasiszta reakciók klikkje?
Mindszenty József hercegprímás arisztokrata kapcsolati hálójáról

Volt egy olyan korszak a magyar történetírásban, illetve közvélekedésben, amikor Mindszenty József hercegprímás egyike volt azoknak, akivel a „reakció”, illetve a „klerikális reakció” egyet jelentett. Ezek a fogalmak, vagy leginkább politikai bélyegek nem önmagukban álltak, hanem leginkább egy olyan narratívát akartak sugallni, amely legitimizációs erőt adhatott a – baloldali, forradalmi-progresszív, később kommunista – politikai-társadalmi berendezkedésnek. Mindez muníció is volt ugyanakkor a közbeszédben, negatív bélyeg, amelyet nem kellett különösebben megérvelni, elég volt bárkire rásütni és ezzel a „tiltott” fiókba került 1945 és 1990 között az illető és munkássága. A „reakció” és a „horthysta-fasiszta” kifejezések lényegében egy üres, a kommunista állambiztonság által is használt kifejezéseket mutatnak, amelyeket mindenki megkaphatott, akinek bármilyen köze volt az 1945 előtti magyar társadalmi berendezkedéshez, legyen akár katonatiszt, köztisztviselő, újságíró vagy akár egy eredményesebb sportklub tagja. Különösen igaz volt azonban két társadalmi rétegre; a papságra (klerikusok) és az arisztokratákra.

A bélyegek persze nem azért hatékonyak, mert konzekvensek vagy egzaktak, hiszen a reakciók ebben az esetben nem a korrekt eszmetörténeti tartalommal szerepel, a nyilvánvaló politikai ellentmondásokat is figyelmen kívül hagyták.² Maga Mindszenty József nem volt sem a szó eredeti, eszmetörténeti értelmében, sem reakciós, sem horthysta, hiszen szembe helyezkedett Horthy Miklós kormányzóval aktuálpolitikailag mint legitimista, a kultuszát kifejezetten tagadta, meglehetősen az ellenforradalmi szerepéről is pozitívan vélekedett. Még kevésbé volt „fasiszta”, hiszen politikai ellenfele, később rabja is volt a magyar nemzetiszocialistáknak, mégis a bélyeg

könnyen ragadt, mert jószerivel mindazzal ellenállást tanúsított a hercegprímás – életének több fázisában is, ha nem is egyenlő intenzitással –, ami Magyarországon 1944. március óta történt. Mindez a kommunista ellenségei számára csak egyetlen kategóriát jelenthetett, Révai József, a korszak nagy cenzora, aki egyetlen cikkben képes volt az értelmiségiek ezreinek kijelölni a hivatalos (elutasító) irányt, Mindszenty letartoztatása után így találta meg az összefüggést a fogalmak között: „Még Horthy Miklós, az elaggott gyilkos, a vén gonosztevő is nyilatkozik Mindszenty mellett, a »szabadság« nevében! Kijelenti, hogy Mindszenty »a szabadság misztikusa«, aki »lángolt a szabadságszeretettől«. [...] Ha fasizmust értenek »szabadságon«, akkor Mindszenty valóban a »szabadság« lovagja volt. De a magyar demokrácia nem fasizmust ért szabadságon, ezért tette ártalmatlanná ezt a fasisztába oltott középkori inkvizitort.”³

Az alábbiakban arra teszünk egy kísérletet, hogy Mindszenty József arisztokrata kapcsolati hálóját feltérképezzük, főként a hercegprímási idejében.

Mindszenty kettős nemessége

„Magyar nemes vagyok. Eredeti családnemem Péhm. A Péhmcsaládnak nemességét 1732-ben hirdették ki. Anyai ágon a magyar nemesi Kovács-családból származom, amelyet 1663-ban emeltek nemesi rangra” – áll *A Mindszenty bűnügy okmányai* című kiadvány⁴ Mindszenty múltja fejezete elején, amelyet eredeti, kézírásos formában is közöltek *Mindszenty írásbeli vallomása politikai beállítottságáról* címmel. A kiadvány erősen propagandisztikus jellegű, és már 1949 januárjában kiadták, azaz a hercegprímás perbe fogása és letartoztatása után közvetlenül, mégis nagyrészt ez az állítása igaz, s csak kisebb mértékben szorul pontosításra. Péhm (nem Péhm) András helytartótanácsi titkár 1732. január 12-én Bécsben kelt a nemeslevele (1733-ban hirdette ki Zala vármegye), amelyet III. Károly királyunk adományozott, azért a vitéségéért is, amelyet az egyik ős Kiskomárom törököktől

¹ Ld. pl. Arthur Moeller van den Bruck: A reakciók. (Ford. Roboz Erika.) *Miles Christi Évkönyv*, 2014.

² A marxista történetírást sohasem zavarta az a pusztán tény, hogy a „horthysta rezsim” az általa „fasisztának” (valójában inkább: nemzetiszocialista, nyilas, hungarista) tartott szélsőjobboldali mozgalmak ellen rendeltileg-adminisztratív eszközökkel is fellépett nem is egyszer, politikailag pedig megpróbálta ellehetetleníteni azokat. Nem beszélve arról a – ma már szerencsére ismertebb – tényről, hogy maga Horthy Miklós kormányzó is, antiszemita nézetei mellett, kifejezetten nyilas-ellenes nézeteket vallott, ha kell ezt tettelesen is bebizonyítva.

³ Révai József: *Farizeusok. Szabad Nép*, 1949. jan. 9.

⁴ *A Mindszenty bűnügy kiadványai*. 1949. január. II. kiadás, 7.

való visszaszerzésekor tanúsított.⁵ A nemességet szerző ős, Pehm András a Helytartótanács tanácsosa volt 1749-ig, míg a nemességszerzése idején 1732 januárjában még csak titkár. A Pehm család nemesi címere meglehetősen szép és egyedi: arany udvarú pajzs, amelynek jobb oldali felső szegletéből baloldali alsó szegletéig rézsútosan zöld szelemen látszik és azon három fehér rózsafej. A pajzs feletti sisak koronájából két zöld sasszárny terjeszkedik ki, mindegyiken egy-egy fehér rózsafej, és a szárnyak közt szintén fehér rózsafej. Foszladék: jobbról arany-zöld, balról ezüst-zöld. A Zrínyiek várjobbágyaiként nemességet kapó Kovács család, ahonnan Mindszenty édesanyja, Kovács Borbála is származott 1663-ban kapta meg a nemességet II. Ferdinándtól. Jellemző, hogy mind a két nemesi származású szülő nemességükről csak fiúktól hallott először, aki ezután kutatott a levéltárakban. Mindszenty tudatosan vallotta magát nemesnek és magyarnak is, meglehet családtagjai is magyarok voltak, de a Pehm név miatt sokszor kellett volna magyarázkodnia, ezért – követve egy újabb magyarosítási hullámot, amelyet a Volksbund előretörése ellensúlyozásaként a Hűséggel a Hazához (Mit Treue zum Vaterland) tagjai szorgalmaztak – 1942-től a Mindszenty nevet használta, már ezen a néven lett veszprémi püspök és később esztergomi érsek is, illetve bíboros és hercegprímás.

Az alcímben jelzett kettős nemessége azonban Mindszentynek, nem a családjában előforduló kétszeres nemesség okán van, hanem azért mert Magyarország első katolikus főpapja révén, az érvényes magyar egyházi és állami hagyományoknak és törvényi szabályozásnak megfelelően *hercegprímás* is lett, amely magában hordozza a német-római birodalmi *hercegi* címet. Hercegprímások a (Német Nemzet) Szent Római Birodalmában azok a főpapok voltak, akik joghatósági területükön és a birodalmi gyűlésen hercegi jogokat gyakorolhattak, tehát a cím eredetileg és elsősorban is egy *állami rang*, amelynek elnyerését egyházi címhez kötötték. Magyarországon elsőként Keresztély Ágost (eredetileg: Christian August von Sachsen-Zeitz; 1666–1725) esztergomi érsek, prímás viselte ezt a címet, aki szász királyi herceg is volt. Az érsek fiatalabb korában aktívan harcolt a török ellen is, Buda visszafoglalásából is kivette a részét, érdemei elismeréseképpen pedig – a Pehm családnak is nemességet adományozó III. Károly – az érseknek és minden utódjának ebben a székben a *birodalmi herceg* címet adományozta 1714-ben. A magyar országgyűlés ezt törvényben is rögzítette. A magyar prímás a „nemzeti primáciák” közé tartozik, amelyek az ún. pszeudo-izidori dekretális gyűjtemény primácia fogalmának elterjedése után a megtért népek (mint amilyen a magyar is) körében jelentek meg. Az esztergomi érsek által viselt Magyarország prímása, illetve a fentiek alapján későbbiekben Magyarország hercegprímása cím ősi pápai kiváltság és jogszokások alapján valódi kormányzati hatalommal is jár, itthon pedig mindenkor, tényleges – bár változó mértékű – *közjogi szerepet* is foglalt magában, a monarchikus államforma

⁵ Kiskomárom fontos zalai végvár volt, 1600-ban harc nélkül esett el, de már egy év múlva visszafoglalták a magyar csapatok, s fontos erődítmény lett. 1681-ben a várat azonban lerombolták, így köztes időben lehetett a Pehm-ösnek a vitészege, kissé meglepő módon ezzel kapcsolatosan a nemességét csak későn kapta meg, címének megfelelően.

(királyság) fennállásáig (1946). Mindszenty József – több más magyar elődjéhez hasonlóan – a saját nemesi címerét olvasztotta össze, a korábban már veszprémi püspökként is használt címerével a hivatalos hercegprímási címerében, elhelyezve benne az érseki mitrát és a hercegi koronát, illetve a pásztorbotot, tetejére a kettős keresztet állítva. A hercegi címet csak a pápa 1951-es belső szabályozása vette el tőle, maga már csak a prímásit tartotta meg utána, hangsúlyozva annak közjogi/alkotmányos és nem egyházi mivoltát, kimutathatóan mind ezt politikai krédója egyik legfontosabb elemének is tartva. Mindszenty ezzel a magyar hercegprímások között az utolsó, éppen a tizenharmadik volt a három és fél évszázad alatt, beleértve azokat az időszakokat is, amikor éppen a hercegprímási cím nem volt betöltve.

A hercegprímáság előtti arisztokrata kapcsolatokról

Itteni áttekintő írásunk a hercegprímási időszakra koncentrálnál, de megemlítem, hogy Mindszenty (akkor leginkább Pehm) Józsefnek voltak arisztokrata kapcsolatai korábban is. Mindez nem volt tudatos, vagy éppen praktikus kapcsolati tőke kiépítés, sokkal inkább szükségszerű. Mindszenty politikai szimpátiájának vagy éppen unszimpátiájának köszönhetően került össze arisztokratákkal, azonban ezeknek a kapcsolatokról elmondható, hogy – bár mindig tiszteletben tartotta rangjukat, többször ismerte a családjuk történetét is – nem volt prioritás életében az arisztokraták szerepe. Mindszenty számára a társadalmi igazságosság, a transzcendens értékek, általában az életszentség megjelenítése a társadalmi-politikai életben, a pozitív hazafiság, egyház- és krisztushűség a kialakult helyzetek kezelésének és nem személyeknek a garanciája volt számára leginkább fontos.

Arisztokrata politikai ellenfeleire jó példa báró Collas Tibor, a Waffen-SS itthoni bizalmi embere, aki benősülve a Széchenyi-családba (Széchenyi Erzsébet grófnő férje volt) gyakran szerepelt a harmincas évek magyar bulvársajtójában⁶ (verte és koplaltatta a feleségét, később az egész Széchenyi családdal perben állt). Báró Collas látta el ügyvédként a védelmét gróf Festetics Sándornak, aki beperelte 1938-ban Mindszenty (akkor még Pehm) Józsefet, amiért az akkori zalaegerszegi apátplébános és prelátus hazaárulásnak nevezte a tetteit. A hazaárulásban báró Collas és gróf Festetics osztozott, mert a zalai apátplébános szerint 400 000 pengőt kapott antiszemita propagandára a Harmadik Birodalomból Festetics pártja, amelyben Collas közvetített. Az ellenfelei által is kemény emberként ismert Pehm apát a saját lapjában, a *Zalamegyei Újság* 1937. október 6-i számában így nyilatkozott gróf Festetics Sándorról: „Megnyugvással veszem, hogy Károlyi Mihály hadügyminisztere, Linder Béla utóda, Böhm Vilmos elődje, Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond miniszter-társa nyilas alvezéreivel együtt nincs velem megalégedve.” A „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” katolikus köszöntés helyett használt „Bátorság!” akkori, korai magyar nemzetiszocialista köszöntéssel kapcsolatosan pedig még hozzátette, hogy:

⁶ *Magyar Lloyd*, 1933. jan. 7. 1–3.

„Nekünk inkább kell Hunyadi János táborának »Jézus!« kiáltása, mint Festetics Sándor 1919-es bátorsága!”

Mindszenty pozitív magyar arisztokrata kapcsolataira is van példa, leginkább politikai szerepvállalása mentén. Elsőként kell említeni felszentelő főpásztorát, az erdélyi származású gróf zabolai Mikes János szombathelyi püspököt, aki Mindszentyt kinevezte zalaegerszegi plébánosnak, közvetlenül az ellenforradalom ideje alatt, 1919 őszén (1924-ben címzetes pornói apát lesz). A forradalmak ideje alatt mind a ketten politikai üldözöttek, internáltak voltak, ekkor alakult ki az ellenforradalmárságukon belül, erős legitimista meggyőződésük is,⁸ a Habsburg–Lotharingiai dinasztia iránti hűségük, amelyet mind a ketten halálukig meg is tartottak. A gróf és az apát politikai krédójában közös pont a keresztényszocialista nézetek mellett, az antikommunizmus és az aktív irredentizmus pártolása is. Mikes gróf habitusában, stílusban egészen különbözött Mindszentytől; míg Mindszenty szikár, aszketikus, komoly, sokszor kíméletlen volt a stílusában, addig Mikes egy igazi barokk mentalitású, a pompát szerető főpap volt, aki a püspökök közül először járt automobilon és először volt repülőgéppel Rómában pápai vizitáción. Ennek ellenére őszinte barátság és tisztelet jellemezte a kapcsolatukat évtizedeken keresztül, egyetlen komolyabb fiatalkori konfliktus kivételével (Mindszenty nem vállalta, hogy a bécsi Pázmáneumban tanuljon Mikes kérése, ajánlása ellenére). Mikesnek le kellett mondania püspöki javadalmáról 1936-ban és visszavonult répceszentgyörgyi kastélyába, mert anyagi helyzete az egyházmegyének megrendült (Grósz József szanálta adminisztrátorként ezután az egyházmegyét). Mindszentyt azonban ezután is támogatta Mikes, ő ajánlotta Angelo Rotta pápai nuncius figyelmébe, és jó okkal gondoljuk, hogy ennek komoly szerepe volt abban, hogy veszprémi püspök legyen, illetve később esztergomi érsek.

Boldog báró altorjai Apor Vilmos⁹ szintén erdélyi származású arisztokrata, győri püspök, akivel kezdetben csak alkalmi, később azonban konkrét, elsősorban politikai jellegű a kapcsolata. A német megszállás és a nyilas diktatúra – amely ellen Mindszenty manifesztumot fogalmazott *Juramentum non – Nincs eskü – a forradalmat és az egyházat egyszerre szolgálni nem lehet* címmel – idején 1944. október 31-i tiltakozó memorandumot fogalmazott meg három főpaptársával, Shvoy Lajos székesfehérvári püspökkel és báró Apor Vilmos győri püspökkel és Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapáttal. A nyilasok egy hónapon belül – Szálasi Ferenc személyes közbenjárására – letartóztatták Mindszentyt, de fogásában is utasításokat tudott adni, hogy támogassák az akkor éppen szerveződő keresztényszociális/kereszténydemokrata, függetlenségi szerveződést. Ennek előzménye, hogy

Mindszenty is részt vett azon a később fontossá váló tárgyaláson, amely 1943-ban Győrött a püspöki palotában szervezett meg Apor Vilmos, 23 egyházi személyiséggel közösen, és amelynek eredményeként megalakult a *Katolikus Szociális Népmozgalom*, amelynek alapvetése az volt, hogy a náci Németország és szövetségesei elvesztik a háborút, ezért arra kell felkészülni, hogy hogyan menthetőek át katolikus politikai elvek a háborún túli időszakokra. A két főpap aktivitásának utolsó emléke az *Utunk. Merre megyünk?* 1945 márciusában megjelenő kiadvány, amely összefoglalta a keresztényszocialista, illetve egyre inkább kereszténydemokrata mozgalom alapvető társadalmi célkitűzéseit, és amelyet Mindszenty és Apor közösen finanszírozott.

Mindszenty két arisztokrata főpaptársának sorsát a szovjet megszállás pecsételte meg; Mikes szívinfarktust kapott Répceszentgyörgyön, amikor a megszálló szovjet katonák erőszakoskodásait látta a templomában. Báró Apor Vilmos szóban és tette is ellenállt annak, hogy Győr város asszonyait átadja a szovjet megszállók erőszakoskodásának, ezért életével fizetett. Több napi haláltusája után hívei éppen húsvét hétfőn temették el. Előtte egy héttel hunyt el Mikes püspök is, a hívek csak titokban, nem túl méltó módon tudták eltemetni. Történelmietlen, de mégis érdekes belegondolni utólag, hogy mi lett volna, hogyha a későbbi harcos hercegprímás mellett két ilyen jelentős arisztokrata főpap társa is mellette állhat és számíthat rájuk a „jó harc”¹⁰ megvívásában...

A hercegprímás arisztokrata kapcsolatai

Mindszenty Józsefet 1945. október 7-én iktatták be az esztergomi érseki székebe,¹¹ amely a magyar szabályozás szerint maga után vonta a hercegprímási címet is, bíborosi címét pedig 1946 februárjában kapta meg XII. Piusz pápától. Az új magyar főpásztor Esztergomban elmondott¹² székfoglaló beszédében és az ország akkori ideiglenes kormányfője előtt is nyilvánvalóvá tette, hogy hercegprímási címére annak teljességében tekint, és ebben nem is önös célok, hanem az ország akkori állapota sarkalja. Éppen ezért székfoglaló beszédében így fogalmazott: „történelmünk legnagyobb erkölcsi, közjogi, gazdasági örvényében fuldoklik a vérző Magyarországnak (...) és elpatogott hárfahúrokon idegen énekekre akarunk tanítani minket (...) atyátok akarok lenni, még a nehéz idők súlyos kísértései között eltévelyedett tékozló fiúknak is. Még nem léphetek be a közjogi harcok dandárjába sem, mert közjogi örvényben élünk (...) de az elődök helyén van már az

¹⁰ 2 Tim. 4: 7.8

¹¹ A hivatalos érseki kinevezés pápai bulláját 1945. október 2-án írta alá a Vatikánban a Szentatya.

¹² Mindszenty Emlékirataiban így emlékszik vissza körülményekre; „Esztergom háború utáni képe lehangoló volt. Magának a Bazilikának, mely mint valami anyamadar ül a városon és védte az aknatűzben fiait, összes ablakait elvitte a német-országi hadműveletek idején a háborús vihar. Ezen az emlékezes napon is vihar dúlt. A Dunáról és az elszakított észak-magyarországi hegyekből orkányszerűen előtörő (...) viharral szinte versenyre kelve mondom el székfoglaló beszédemet.” A beszéden jelen volt a SZEB részéről Szviridov alezredes és az ideiglenes kormány részéről Vörös János hadügyminiszter és gróf Teleki Géza (gróf Teleki Pál fia) VKM miniszter is.

⁷ A család leghíresebb tagja, zágoni Mikes Kelemen (1690–1761), II. Rákóczi Ferenc íródeákja, a magyar rokokó mestere és az itthoni széppróza megteremtője.

⁸ Mikes 1921-ben a restaurációs kísérletét végrehajtó Boldog IV. Károly királynak önként ajánlotta fel mind a két püspöki palotáját, sofőrjét (későbbi birtokigazgatóját) gróf Almásy Lászlót szolgáltra, akiről *Az angol beteg* című világhírű film is szól.

⁹ 1997-ben Szent II. János Pál pápa boldoggá avatta a mártír magyar főpapot.

ország primása. Ha a balszerencse elmúltával a nemzet józansága hivatkozható az örvény felett, mint Pontifex, mint hídvérő és több mint 900 év jogán az ország első zászlósura, a Ti érseketek, az ország primása is ott lesz közjogi életünk helyreállításában és továbbvitelében.”¹³ Ugyanezzel kapcsolatosan ezt üzenté az ideiglenes kormány miniszterelnökének, vitéz lófő dálnoki Miklós Bélának annak gratulációjára, még 1945. szeptember 22-én. „Meleg gratulációját hálással köszönöm, az ország első közjogi méltósága hazája rendelkezésére áll. Hercegprimás.”¹⁴ Mindezekkel kapcsolatosan az látszik, hogy a fentebb taglalt kettős nemesség tudatában, abból a hercegprimás lehetséges követelményeit és jogait – amelyek közül a királyi helytartó funkciót, évekkel később is relevánsnak tartotta egy munkájában¹⁵ – fontosnak tartotta az említett közjogi örvényben, amelyben a megszállt ország szuverenitás-balansát vélte megtalálni. Gyakori érv, hogy a hercegprimás itt tulajdonképpen csak legitimista meggyőződésének adott hangot, amikor ennyire fontosnak tartotta adott időben a hercegprimás közjogi, vagy ahogyan ő máskor említi „alkotmányos” szerepét. Minden jel szerint Mindszenty legitimizmusa és dinasztiahűsége csak felvértezte – már korábbról eredően – azzal a tudással, hogy tudatában legyen azaz, hogy a hercegprimás milyen követelményeket és lehetőségeket adhat egy olyan Magyarországon, amely államfő nélkül van, szuverenitása romokban hever és a szovjetizálás küszöbén állt. Ebben a keretben fontos látnunk két alábbi, első sorban következményeiben jelentős arisztokrata kapcsolatot, amelyek gróf erdődi Pálffy Józsefhez (1904–1988) és örgróf ifjú Pallavicini Györgyhöz (1912–1948/49) fűzték.

Gróf erdődi Pálffy Józsefet jól ismerte Mindszenty József, legkésőbb biztosan 1943 óta, mert ő is ott volt azon a nagyhatású tárgyaláson, amelyen a Katolikus Szociális Népmozgalom leendő alapjait megteremtették Győrben. Pálffy gróf az egyik unokaöccse volt Apor Vilmos püspöknek (a másik, akkor 17 éves gróf Pálffy Sándor a vértanú püspök elé ugrott, amikor a szovjet katona rálőtt 1945-ben), jó viszonyt ápoltak egymással, politikai nézeteik azonosak voltak. Mindez nem mondható el másik testvéréről, gróf Pálffy Fidélről (eredetileg: Fidélió), aki ismert nyilas képviselő volt, illetve a Szálasi-kormány földművelésügyi minisztere. Ez később jelentős politikai nehezékné is bizonyul 1945 után József grófnak, meglehet politikailag hosszú távon soha nem voltak egy platformon öccsével, éppen ellenkezőleg. Pálffy József rövidebb ellenforradalmi szereplése, illetve az után, hogy 1933-tól a Keresztény Gazdasági Párt Győr vármegyei szervezetének az elnöke, kormánypárti politikus lett, a Magyar Élet Pártja képviselője 1939–1944 között, gazdaszervezetek tagja, a híres győri folyószabályozások egyik legfőbb szervezője volt. Agrárius politikus, szociálisan is érzékeny, a német terjeszkedés azonban eltávolította a közvetlen kormánypárti külpolitikától és

– nagybátyja hatására is – aktívan részt akart venni egy új katolikus politikai vonal megteremtésében, amelyhez kétségkívül jó szervezőképessége és kapcsolati tőkéje volt. Gróf Teleki Pál – akinek politikáját Mindszenty is aktívan támogatta, a miniszterelnök Nemzetpolitikai Szolgálatában dolgozott a nemzetiszocialista térfoglalás (nyilasok, Volksbund, elnémetesítés) ellen – által alapított Magyar Szociális Népmozgalom utódjaként, vagy annak aktualizált katolikus szervezeteként jött létre Katolikus Szociális Népmozgalom (KSZN) néven. Az új szervezet minden jel szerint egységre törekedett az EMSZO-val (Egyházközségi Munkásszakosztályok) és a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezetével (röviden: Hivatásszervezet) is. Apor püspök bizalmasaként hívta meg unokaöccsét, de Mindszentyt is erre a tárgyalásra, amelyen jelen volt Kerkai Jenő jezsuita szerzetes, a KALOT irányítója, Kovrig Béla katolikus szociológus, egyetemi tanár, Mihalovics Zsigmond az Actio Catholica országos igazgatója, Varga Béla plébános (később a köztársasági országgyűlés házelnöke, Mindszenty személyesen segített a menekítésében a német megszállás alatt), Kiss Szaléz, Közi-Horváth József, Beresztóczy Miklós, akkor az oktatási minisztérium osztályvezetője, később hírhedt békepap, politikus is. Mindszenty szempontjából politikai támogatók és ellenfelek egyaránt jelen voltak ezen a tárgyaláson a későbbi életútja szempontjából, nagyjából azonban az utóbbiak. A Teleki-örökséget azonban a KSZN kimondatlanul is vállalta, hiszen Kovrig Béla – aki a legtöbbet tette, hogy komoly társadalompolitikai tényező legyen a Népmozgalom, ezért egy hatszáz oldalas munkát írt, amely azonban már csak a KDNP/DNP alapját határozhatta meg a német megszállás miatt – gróf Teleki Pál miniszterelnöki szociálpolitikai tanácsadója volt.

Pálffy József gróf csatlakozott a Magyar Front munkájához is, lényegében az összekötő volt a KNM részéről, itt találkozott az általunk szintén taglalni kívánt, örgróf ifjú Pallavicini Györggyel is, aki a legitimistákat képviselte ebben a munkában, és rokonszenvezett a Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János altábornagy vezette Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságával is. Sajátságos, de törvényszerű, hogy a szovjetizálási folyamatokban visszas, inkább katalizátor szerepet játszó Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban, illetve ennek erősen kommunista vezetésű utódszervezetében, leginkább báb-pártszövetségben, a Magyar Függetlenségi Népfrontban már semmilyen szerepet nem vállaltak, élettörténetük szerint nem is vállalhattak.

Ebből az újragenerált politikai tőkéből kiindulva alapította meg Pálffy gróf a Kereszténydemokrata Néppártot 1944 őszén több társával, amelyhez a hozzájárulást Kovrig Bélával közösen Serédi Jusztinián hercegprimástól kapta meg, azzal együtt, hogy támogatja a baloldallal való földalatti szervezkedéssel kapcsolatos együttműködést is, tekintettel a közelgő szovjet megszállásra. A párt szervezésével párhuzamosan, zsebében most már a hercegprimási placettel, megkereste vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzót is Pálffy gróf, örgróf ifjú Pallavicini Györggyel, ahol átadták neki a Magyar Front memorandumát 1944. október 14-én, amelyben a békekötést, a háború bevezetését, és egy új koalíciós kormány megalakulását szorgalmazták a Magyar Front tagjaival.

¹³ Mindszenty József: Emlékirataim. Toronto, 1974. 82.

¹⁴ Politikatörténeti Intézet Levéltára 274. fond 7. cs. 247. öe. 16. fol.; *Mindszenty J.*: i. m. 82.

¹⁵ Pontosán: „Az esztergomi érsek első lett a közjogi méltóságok közt. A királyi távollétében ő vitte nem egyszer az országkormányzást. Királyi helytartó.” In: *Mindszenty József*: Esztergom, a primások városa. Bács, 1973. 7–11.

Ezt a reményteli átmenetet a nyilas puccs és a kormányzó bizalmatlan hezitálása akadályozta meg sajnos, annak ellenére, hogy október 13-án már megalakult a Kereszténydemokrata Néppárt, ez is mutatja, hogy Pálffy gróf a kérdésben nagyon gyakorlatias volt és talán a kelleténél jobban bizakodott Horthy támogatásában. Az új párt vezetésében a gróf meghívta a Gestapo elől a ferences rendházban bujkáló Barankovics Istvánt is, a Magyar Nemzet főszerkesztőjét, aki a legitimista Pethő Sándortól vette át stafétabotot. Barankovics a kormányzóság ideje alatti a politikai katolicizmus *baloldali*hoz tartozott, annak ellenére, hogy kezdetben a konzervatív katolikus Huszár Károly, majd a kisgazdákhoz és a legitimistákhoz egyaránt húzó, cserneki és tarkeői gróf Desseffy Gyula¹⁶ segédletével jutott kisebb-nagyobb politikai szerephez, például a feloszlatott Wesselényi Reform Klubban, illetve *Az Ország útja*, majd a Kis Újság lapokban, de tagja volt a legitimista Magyar Férfiak Szent Korona Szövetségének is.

Pálffy József éppen ezért hívta ide Barankovicsot minden jel szerint, hogy a baloldali gondolkodású katolikusok, a neokatolikusok vagy haladó katolikusok¹⁷ sikeresen csatlakozhassanak és egységet képviseljenek a konzervatív szárnnyal is. A párt azonban nem kapott hivatalos működési engedélyt a német megszállás, illetve a nyilas diktatúra alatt, ezért lényegében illegális maradt. Engedélyt csak a később maszonná kitérő Nagy Töhötöm jezsuita és Ugrin József népfőiskolai igazgató (Mindszenty egyik későbbi nagy kritikusa) kapott a szovjet megszállóktól, illetve az ideiglenes kormány miniszterelnökétől Miklós Bélától 1945 februárjában, ezzel párhuzamosan azonban az EMSZÓ és a HSZ működését bevonták. Időközben a miniszterelnöki engedélyt nem ismerte el az Országos Nemzeti Bizottság (ONB, mellesleg ez önmagában mutat valamit a Mindszenty által említett „közjogi örvényből”), és ezt módosítani is csak annyiban sikerült a sokszínű KDNP vezetésnek, hogy Budapesten hivatalosan működhetnek, de később ezt is visszavonta az ONB, annak ellenére, hogy a párt 1945 elején már a nevét Demokrata Néppártra módosította vagy rövidítette. Pálffy közben mindent megtett a párt politikai, hivatalos elfogadtatásáért, Erdei Ferenc belügyminiszternek így írt a KDNP tevékenységével kapcsolatosan például: „A Keresztény Demokrata Néppárt Magyar Frontban való közreműködése nem volt tiszta formalitás vagy a jövő létjogának biztosítására irányuló kísérletezés, hanem a konkrét és veszélyes illegális munkáknak [a] vállalása. Az illegalitás ideje alatt megjelent tiltakozó, felvilágosító és lelkesítő röpiratok előállításából és terjesztéséből oroszánrészt vette ki ez a párt. Sőt amennyiben arra lehetőség nyílt, az illegális munkáról a külföldet is éppen ez a csoport értesítette a leginkább. A pártnak külön szervezete foglalkozott azzal is, hogy a katonák tömegét ellássa olyan

iratokkal, melyek segítségével kivonhatták magukat a német szolgálatból. A politikai üldözöttek, nem utolsósorban a zsidó származásúak életmentéséből is a párt kötelékébe tartozó katolikus szervezetek köztudomásúan és sikeresen vették ki részüket. Továbbá számos, lehetőség szerinti szabotázsakció megszervezését és kivitelezését, úgymint német katonai autók zsákmányolását, fegyverek rejtegetését, robbantásokat a szervezeteinkben működő párttagok hajtották végre. Budapest ostromának küszöbén életük kockáztatásával párttagok mentek át a felszabadító orosz hadsereghez, és ott röpcédulaírással állottak a felszabadító hadsereg szolgálatára, mely tevékenységről orosz katonai köszönő irat is van kezünkben. Ezek után természetes, hogy a német, nyilas hatóságok a lehető legerőteljesebben üldözték pártunkat és szervezeteinket. Elnökünk sokáig a Gestapo foglya volt, sokakat megkínóztak, sőt kivégeztek (többek között Kálló Ferenc [ábori] esperest) vagy Németországba hurcoltak.”¹⁸

Egy hónap múlva azonban Pálffy már más hangot is megütve írta a következő levelét, amikor az első igazi falakba ütközött személye olyan tárgyalások után, amelyekre Barankovicsot is elvitte, többet között Révai Józsefhez. Így fogalmaz a belügyminiszternek: „Legnagyobb meglepetésünkre azonban Belügyminiszter úr tudomásunkra adta, hogy bár a pártnak [a] szabad szervezkedési jogát elismeri, tekintettel azonban az ügynek általa kényesnek jelzett politikai vonatkozásaira, írásban ezt az engedélyt csak akkor áll módjában kiadni, ha ehhez a minisztertanács, sőt a különböző pártok is hozzájárulnak. Bánáss prépost úrral teljes egyetértésben nyomban bejelentettük Belügyminiszter úrnak, hogy ügyünknek kezelése és a tudomásunkra hozottak ellenkezőnek mindennemű demokratikus felfogással. Külön is hozzáfűztem, hogy teljesen érthetetlen előttem, hogy Miniszter úr annak, amit felelőssége tudatában kijelent, írásba való foglalásáért a politikai konzekvenciákat vállalni vagy nem mer, vagy nem akarja, mert köztudomású, hogy okiratszerű akarat-kijelentés nélkül a jelenlegi viszonyok között a pártok szervezkedési és működési szabadsága bizonytalanságban van. Mindezek alapján részemre nem marad más hátra, mint tudomásul venni azt a tényt, hogy a Miniszter úr a katolikum politikai szervét nem kívánja abban a jogvédelemben részesíteni, amelyre ez, tömegeire való tekintettel, joggal igényt tarthat. Vagy pedig az 1944. december 28-a óta itt Debrecenben húzódó pártelismertetési ügyet továbbra is elodázni igyekszik, nyilván abból a megfontolásból, hogy ezzel a pártunkban képviselt katolikus tömegek a pártszervezés tekintetében később már nem pótolható időbeli hátrányt szenvedjenek. Ezt az akkor előadott szóbeli tiltakozásomat ezennel újból megerősítem, nyomatékosan hangsúlyozva, hogy az ország felépítésében, a romok eltakarításában segédkezet kívánunk nyújtani a többi demokratikusan gondolkozó pártnak. Megállapítani vagyok kénytelen még, hogy a magyar nemzet érdekeit célzó munkásságunkban maga a kormányzat felelős

¹⁶ Gróf Batthyány Lajos és gróf Andrassy Gyula dédunokája, gróf Teleki Pál nagy csodálója, barátja. A *Kis Újság*ot gróf Teleki Pál ösztönzésére alapította Desseffy gróf.

¹⁷ A kifejezést leginkább Szeckfű Gyula nyomatékosította, miután a magyar katolikusokat akkoriban ténylegesen vezető Grósz Józsefnek, az ő nevükben levelet küldött Kerkai Jenő, KALOT vezetővel. Főegyházmezei Levéltár, Kalocsa, 1/1.a., püspökkari iratok, 990/1945.

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-B-1-n-7-sz. n.-1945. (1. doboz) – Az államhatalom felsőbb szervei, Belügyminisztérium, Erdei Ferenc belügyminiszter iratai. – Eredeti, géppel írt és aláírással ellátott tisztázat.

tényezője nem nyújt segítséget.¹⁹ Pálffy politikai taktikája azonban ezzel kapcsolatosan kettős volt; egyértelműen elhárította a pártját az 1945 előtti korszak politikájától és annak keresztény pártjaitól, de a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjaival és irányával szemben is kifejezte bizalmatlanságát és pártja távolságtartását. A párton belül azonban nem tudott egységet teremteni.

A párton belül élesen jelentkezett – egy fokozódó legitimitásválság mellett – egy erős ideológiai válság, ugyanis Pálffy gróf szándéka ellenére, a Barankovicshoz közelítő szárny nem az egységet, hanem a saját szárnyának a dominanciáját tartotta fontosnak a párton belül. Az ideológiai törés Pálffy és Barankovics között kettős volt; Pálffy ellenezte a nyílt együttműködést a baloldali-marxista pártokkal és elengedhetetlennek tartott egyfajta közvetlen egyházi szerepvállalást a párt életében, illetve a vezetésben is. Barankovics ezt nem tartotta jónak, és e mellett nem tűrte, sőt kontraproduktívnak tartotta, hogy a gróf autoriter módon képzeletben el a párt vezetését, míg sok érdemi munkát ő végez el. Amíg Pálffy gróf koncepciójában a DNP egyházi (fokozottan katolikus) és világnézeti, addig Barankovics szemében csak *világnézeti és társadalomszemléletileg keresztény párt* volt – ahogyan azt, Barankovics egyik legnagyobb pártbeli támogatója, Mihelics Vid kifejtette²⁰ – amelyben a klérusnak nem volt, nem lehetett vezető, meghatározó szerepe. Pálffy az elhúzódó legitimizációs válság közepette a szokásos, általa korábban is követett protokollt követve; egyházi felsőbbbséget kért fel, hogy tegyen igazságot, adjon útmutatást a vitás helyzetben, Mindszenty József veszprémi püspököt. Barankovics elfogadta ezt, hiszen Mindszenty volt az, aki korábban megszerezte a DNP-nek a Magyar Katolikus Püspöki Kar jóváhagyását. Barankovics ekkor már az együttműködésben gondolkodott, amelyet jelzett Szakasits Árpádnak a szociáldemokrata, később kommunista politikusként is, aki később a második (és egyben utolsó) köztársasági elnöke lett az I. Magyar Köztársaságnak: „Tudjuk és valljuk, hogy hithűségünket és egyházszeretetünket nem érinti annak nyílt megvallása és határozott vállalása, hogy a marxizmus és köztünk a világnézeti távolság sem olyan nagy, mint amennyire közel állunk egymáshoz a legfontosabb és legfőbb gyakorlati kérdések megoldásának mikéntjében.”²¹ Mindezt ellentétes világnézethez tartotta Barankovics a Pálffy által képviselt irányvonalhoz, amelynek sok köze volt az általa „álkeresztény” vagy „látszatkereszténynek” tartott politizáláshoz, amely a kormányzás ideje alatt volt uralkodó, mindebben nem zavarta

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-B-1-n-7-sz. n.-1945. (1. doboz) – Eredeti, géppel írt és aláírással ellátott tisztázat.

²⁰ *Hazánk*, 1948. január 9. Mihelics Vid később is a szocializmus és a katolicizmus együttélését vallotta, 1961-ben egy *Vigília* tanulmányban ezt írta; „...noha mi szemben állunk az ateizmus minden folyamatával, nemcsak lehetségesnek, de szükségesnek is tartom, hogy polgártársainkkal vállatva dolgozzunk egyfelől a belső és külső béke megvédésén, másfelől a szocializmus társadalmi és gazdasági rendjének minél gyümölcsözőbb és boldogítóbb megvédésén (...) ebbe a munkába nemcsak emberi és állampolgári kötelességünk, nemcsak egyéni érdekünk és saját szociális erkölcsünk parancsa, hanem messzemenően hitünk védelme is.”

²¹ *Izsák Lajos*: A Kereszténydemokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt 1944–1949. Bp., 1985, 41–43.

az a tény Barankovicsot, hogy pontosan ezzel ellentétesen hozta létre Pálffy és Kovrig a KDNP-t, illetve KSZD-t. Pálffy lényegében soha nem fogadta el a Barankovics és neokatolikus társai (Jánosi József, Szekfű Gyula, Mihelics Vid, Ugrin József stb.) által létrehozott, a főtitkári pozíciót (amelyet Barankovics töltött be) helyettesítő elnöki titkárság intézményét és rendelkezéseit, amelynek ő csak egyik tagja volt. Szeptemberben megalkotta például a Néppárt jelvényét, amelyet a miniszterelnöknek nyújtott be engedélyezésre (nagy kék kereszt, rajta egy nyomtatott N betű), de ezt a MKPK engedélyéhez kötötték a miniszterelnökségen, érdekes módon. A kialakult helyzetet jól mutatja egy Ortutay Gyula miniszternek készült belső feljegyzés, jellemzés „Pálffy demokratikus érzületű fiatal arisztokrata volt, Barankovics azonban jobbra szorította, s miközben Pálffy kritikával fordult a rendszer felé, Barankovics egyre több megértéssel szólt a demokráciáról.”²² Mindez inkább azt mutatja, hogy Pálffy politikai pozíciójában legalább ugyanannyira motiválták a történések, mint saját meggyőződése is.

Tény, hogy legalább kétszer elhárította a döntőbíráskodást Mindszenty azzal kapcsolatosan, hogy rendet, igazságot tegyen a DNP berkein belül. Sem Pálffynak, sem Barankovicsnak nem engedett ezzel kapcsolatosan hivatalosan, meglehetősen sok érv szólt Pálffy mellett, de amikor megtudta a gróf házasságának kánonjogi tisztázatlanságát, semleges álláspontja megmerevedett. Nem hivatalosan azonban – ezután – óvatos lépéseket tett, hogy Sulyok Dezsőt megnyerje a DNP vezetésére, amelyet azonban Sulyok nem vállalt el. A szorult helyzetből Barankovics került ki győztesen, aki – figyelem nélkül hagyva azt, hogy Pálffy gróf által vezetett párt (amely nyár óta Kereszténydemokrata Néppártnak is hívta magát) szeptemberben megtartotta a tisztújító gyűlést Barankovics és köre teljes kizárásával, azonban a Barankovics-szárny kapta meg a működési engedélyt az Országos Nemzeti Bizottságtól 1945. szeptember 17-i hatállyal, ezzel a progresszív-baloldali szárny győzedelmeskedett. Pálffy később a Polgári Demokrata Párt és a Magyar Szabadság Párt színeiben állt sorompóba, de nem sok eredménnyel, Mindszentyt – tudomásunk szerint – közvetlenül nem kereste, erőfeszítéseit viszont végig, még az emigrációban is szimpátiával kísérte. 1947-ben ugyanis emigrált, miután Sulyok pártja gyakorlatilag megszűnt, később a New York-i Magyar Nemzeti Bizottmányba belépett, de a politikai élettől fokozatosan eltávolodott.

Őrgróf ifjú Pallavicini György²³ édesapján, őrgróf idősebb Pallavicini Györgyön keresztül ismerte meg leginkább Mindszenty Józsefet, ugyanis ő a kormányzás ideje alatt kérelmetlen konzervatív-legitimista álláspontjáról²⁴ volt ismert.

²² Ld. bővebben: *Keresztes Csaba–Kis András*: Kísérletek a Keresztény Demokrata Néppárt politikai elismertetésére 1945-ben. http://www.archivnet.hu/politika/kiserletek_a_kereszteny_demokrata_neppart_politikai_elismertetesere_1945ben.html?oldal=1, (A letöltés dátuma: 2015. szept. 20.)

²³ A két őrgrófról kiváló leírást ad *Tyekvicska Árpád*: Királyért–hazáért – Ifj. Pallavicini György és Pálincás (Pallavicini) Antal. In: *Írások a forradalomról*. Balassagyarmat, 2006, 77–105.

²⁴ Az édesapa a magyar ellenforradalmi szervezet az ABC aktív tagja is volt, Sigray Antal gróf mellett tevékenykedett, mint a Friedrich kormány kormánybiztosa. 1920-tól tagja az országgyűlésnek, 1942-től felsőházi tag

Mindszenty számára az idősebb őrgróf politikai aktivitása nagyban meghatározta az egész családról kialakított véleményét, amely a fiatalabb György esetében megállt, de sajnos Antal esetében, az 1956-os látszat ellenére csalódnia kellett volna.

Pallavicini György a leuveni egyetemen Habsburg Ottó magyar királyi herceggel együtt folytatta tanulmányait, amely egész életére befolyásolta és meghatározta – édesapja szerepvállalása mellett – a politikai nézeteit. Az ifjú őrgróf – ahogyan minden magyar legitimista, így Mindszenty József is – a magyar történelmi alkotmány alapján „örökös királynak”²⁵ tartotta a herceget és érvénytelennek az 1921-es trónfosztást, amelyet csak idegen hatalmak nyomására mondott ki jogszerűtlenül a Nemzetgyűlés. György az első hazai kombattáns legitimista egyetemi szervezet, a Szent István Bajtársi Egyesület vezetője és alapítója volt, amely gyakran keveredett más hasonló polgári-liberális vagy éppen fajvédő szervezetekkel utcai harcra. Az őrgróf alapított az ún. Csütörtöki Társaságot, amely a harmincas években kedélyes keretek között, rendszeres kvaterkázásokkal, kapcsolati tőkék létrehozásával kereste a kiutat az ország számára, az egyre inkább szorító német dominanciájú mozgástérben. Ide jártak a legitimizmus olyan vezetői, mint gróf Sigray Antal vagy Baranyay Jusztin cisztercita szerzetes, Mindszenty későbbi jobbkeze, de gyakran megfordult Bajcsy-Zsilinszky Endre is, és ide járt többek között a neokatolikus, később kommunista szimpatizáns Keszthelyi Nándor is. Eszményképe az ifjú őrgrófnak a „szociális és demokratikus királyság” volt, amelyért a Magyar Front tagjaként, ahol Pálffy József gróffal együtt képviselték a legitimista oldalt, Kettős Kereszt Szövetség (KKSZ) néven (amely név nagyon hasonlított a Kettős Kereszt Vérszövetség nevű ellenforradalmár szervezetre, amelyre nyomokban van utalás 1919/1920 körül). Ezt a fajta legitimizmust Markos György kommunista újságíró, aki ismerte jól ifjabb Györgyöt, egyfajta avangárd-liberálisként írta le őt, aki elkötelezett Ottó herceg iránt, és őt egyfajta „munkás-paraszt királynak” tartja a szerző megfogalmazásában. A mélyen vallásos életet élő György őrgróf papnak akart állni ekkor, és ebben Boldog Apor püspök és Mindszenty püspök volt az ajánlója. Belső feszültséget érzett azonban, hogy ez tétlenségre kárhoznátna, és nem tud hazájáért harcolni a német megszállók és nyilas csatlósáik ellen, ezért felhagy tervével, sajnos a háború után sem lesz lehetősége, hogy valóra váltsa azt, önhibáján kívül. Ugyanakkor az őrgróf a KDNP alakuló ülésén is részt vett, de harcos legitimista programját elvetették, hiába támogatva azt Pálffy József gróf is szóval, ezért nem vállalt tagságot

is. Politikai krédójaként ezt fogalmazta meg felesége, Andrassy Borbála grófnő (Andrassy Katinka, vörös grófnő nővére): „Középen állva, jobbra és balra is hadakozott a zsarnokság ellen, a királyság mellett, a fasizmus ellen, a magyar szuverenitás mellett, örökös ellenzékben.” *Kiss Károly: A két Pallavicini. Párhuzamos életrajzok I. Magyar Nemzet*, 1995. márc. 18. 18.

²⁵ Ez a cím annak járt eredetileg, aki a megkoronázott magyar király elsőszülött fia volt, és hivatalosan így az örökös. A cím addig tartott eredetileg, ameddig meg nem tartották a koronázást, a király halála után. A történelmi alkotmány szabályozta azonban, hogy csak néhány hónapig lehet viselni, meglehet jogköre így is volt. Ottó herceg esetében azonban problémás volt a trónfosztás mellett az is, hogy édesapja és az ő nagykorúsítása között több év telt el és a magyar trónra sem hívta meg a nemzetgyűlést, ami szintén feltétel.

a szervezetben. Ehelyett megerősítette a szentistvános katolikus-legitimista bajtársaival a KKSZ-t (Sigray gróf, Esterházy Mór herceg, gróf Pálffy Géza, gróf Apponyi György stb.) és a fegyveres harcra is elszánta magát. Pálffy József gróffal és Antal öccsével a nyilas puccs napján a gyors fegyveres ellenállás tervével a Budai Királyi Várba rohantak, hogy maguk mellé állítsák legalább a folyami őrséget, de letartóztatták őket. Amíg Pálffy – országgyűlési mandátuma okán, Antal testvére a fronton szerzett sebesüléseinek köszönhetően kiszabadult pár hét múlva, addig György Sopronkőhidára, majd onnan Dachauba került, a papi blokkba, mert beiratkozott már a teológiára. Itt a koncentrációs táborban Prohászka olvastatott fel rabtársainak és mindenki nagyra becsülte derűje miatt.

Kiszabadulása után, 1945 áprilisától kereste az itthoni legitimista-katolikus köröket újra, így csapódott már nagyon korán Mindszenty köréhez, ahol a hercegprímás hamar megtisztelte bizalmával, és 1946-tól vatikáni követnek javasolta. Az 1945-ös választások után Belgiumban, Steenockerzeelben felkereste Habsburg Ottót, Baranyay Jusztin jelentését vitte a legitimista helyzetről. Ottó herceg azt üzenté, hogy ne egy legitimista szervezet alakuljon meg, hanem sok legitimista legyen több szervezetben, amelyet el is mondott Mindszentynek az őrgróf. Nagy Töhötöm ekkori jezsuita, későbbi maszon könyvében²⁶ közölt egy levelet, amelyet ő adott volna át Ottó hercegnek, de ezt nem ismerte el hitelesnek Mindszenty József később. Érdekes, hogy Baranyay Jusztin csak magyar arisztokratákat sorolt fel, akik megbízhatóak; gróf Pálffy Géza, gróf Sigray Antal, őrgróf idős és ifjabb Pallavicini György, Csekonics Iván báró, és kihangsúlyozta, hogy „Mindszenty lényé pedig ezért történelmi jelentőségűvé nőtt”. 1946 elején még egyszer kiment Pallavicini Ottó herceghez, szintén Mindszenty tudtával, de akkor sem hoz más választ, annak ellenére, hogy 1946. február 1-én „a köztársaságot behozták Magyarországra” – Mindszenty szava járásával, amely ellen a hercegprímás lényegében kétszer is tiltakozott, illetve vétót emelt, közjogi pozíciójából. Mivel többen figyelmeztették, hogy az NKV és a magyar belbiztonság is figyelik őt, azt tartotta egyenes dolognak – és ez nagyban jellemző a tisztá, derűs jellemére a fiatal őrgrófnak – hogy egymaga besétáljon az Andrassy utca 60-ba és tisztázza a helyzetet. Másnapra kérték, hogy jöjjön vissza, amit meg is tett Pallavicini, de aznap lefotózták és egy autón elvitték az épület elől. A kihallgatásokon erősen verték és azzal vádolták, hogy legitimista párt szervezésével van elfoglalva és „II. Ottó király megbízása alapján” szervezkedik a kommunisták és a szovjet megszállók ellen. Mindez egy más tálalásban akár igaz is lehetett volna a fiatal őrgróf tevékenységére, a súlya azonban messze nem az volt, ahogyan az állambiztonság látta (hasonló történet a mártír sorsú magyar legitimista történész, Lajos Iván esetében is). Pallavicinit Észak-Szibériába hurcolták, a Teised-lak nevű büntetőtáborba, ahol halálos betegen visszautasította az

²⁶ *Nagy Töhötöm: Jezsuiták és szabadkőművesek. Universum*, 1990. A szerző Mindszentyt „zalai lámának” tartja és több oldalon keresztült mutatja be visszás harcát a hercegprímás ellen, annak ellenére, hogy XII. Piusz pápától ő hozta meg neki az érseki címet Rómából.

orvosi segítséget, mert azt „kommunista gazemberektől nem fogadja el”. Utolsó szavai ezek voltak halálos ágyán, többször is elmondva őket: „Anyám... Istenem... király... szabadítsd meg uram őket...”.

Pálinkás (született őrgróf Pallavicini) Antal őrnagy neve, az 1956-ot követő megtorlások során erősen összefonódott Mindszentyével, tüzetesebben szemlélve az eseményeket azonban ténylegesen nagyon kevés a közös szerepük, még kevesebb a közös politikai cselekedetük a szabadságharc napjaiban.²⁷ Mivel a kádári megtorlásban fontos volt az őrnagy származása, ami alapján összefüggéseket kerestek közte és Mindszenty között, hasznos lehet ismertetni néhány tényt itt is. Kiváló nevelést kapott édesapjától, id. Pallavicini Györgytől, aki – ahogyan fentebb említettem – királyhű (legitimista) konzervatív politikus volt, e mellett aktív ellenforradalmár, az Antibolszevista Comité vezetőségének tagja 1919-ben, ezt később többször a fejére olvasták, legutóbb 1957-es perében is. Képviselőként pedig helyet foglalt a kormányzóság ideje alatt a nemzetgyűlésben, 1942–44 között (a német megszállásig) felsőházi tag, a nemzeti szuverenitás letéteményeseként náciellenes politikát folytatott, a köztársaság kikiáltását már nem érte meg 1946-ban. Antal bátyja, ifjabb Pallavicini György őrgróf folytatta a családi hagyományokat, talán egy kicsit korszerűbb volt, de aktív legitimistaként Mindszenty (akkor még Pehm József zalaegerszegi apátplébánosként, illetve később veszprémi püspökként is) ismerte id. őrgróf Pallavicini Györgyöt és testvérét, ifjú őrgróf Pallavicini Györgyöt is nagyra tartotta, akik mind a ketten elkötelezett legitimisták voltak és e mellett gyakorló, hithű katolikusok is. Az ismert családnevet hallania a hercegprímásnak 1956 viharában minden bizonnyal megnyugvást hozott, ha konkrétan a családból Antalt ismerte a legkevésbé. Meglehet, ha ismerte volna, kevesebb bizalommal lett volna iránta.

Pallavicini Antal ugyanis eltért szüleitől, de édestestvérétől is, mind habitusában, mind érdeklődésben és értékítéletben is. Örökké nyughatatlan, ellentmondásos, dacos, önfejű személyiség volt, szöges ellentéte édesapjának, bátyjának, de a családja szűkebb baráti körének is. Testvérel egy közös pontja volt, a függetlenségpárti (náciellenes) hazafiság (ehhez haláláig hű maradt), de a családi hitvallástól messze, kommunistaként végezte be a politikai pályafutását, miközben a Ludovikába társadalmi rangja kapcsán jutott be a páncélosokhoz, és így lett belőle tiszt. Az iskola befejezése után önkéntesként a frontra került. Antal már ekkor lesújtó véleménnyel van családjáról, szüleiéről és egész osztályáról, korábban ezért is állt kétkezi munkásnak. A katonai ellenállás aktív tagja lesz tisztként, 1945-ben pedig beállt életében a visszavonhatatlan változás, amelyet ő így fogalmaz meg: „Megláttam a szocialista társadalom igazságos, egymást segítő és megbecsülő berendezkedését. Összehasonlítva ezt régi életemmel,

megesett bennem az elhatározás, hogy hazajöve elhatároltam magam volt társadalmi osztályomtól, családomtól, ismerőseimtől, baráti körömtől.” Barátja szerint meggyőződéses kommunista lett belőle alig egy év alatt, e mellett pedig büszkén utalt több beszélgetésben is nagybátyjára, a „vörös grófra”, Károlyi Mihályra. Ezzel szinte egy időben szervezték be a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályán is, ahol önként tett jelentést olyan katonatársáról, aki Mindszenty bíboros környezetéhez tartozó tisztekkel akarta megismertetni. Ebben az időszakban ugyanis Berta Lajos katolikus ezredes lelkész, Mindszenty támogatója és munkatársa kereste azokat, akik volt ludovikásokként a hercegprímás köré tudnának csoportosulni. 1947-ben Pallavicini Antal belépett a Magyar Kommunista Pártba, az ellenállási juttatás címen kapott 130 holdját felajánlotta az államnak. Az állambiztonság (HM Katonapolitikai Csoportfőnökség) 1949-ben szervezte be, feladatát – a jellemzés alapján – körültekintéssel és alaposan látta el, esküje pedig kimondta, hogy „minden erőmmel és tudásommal a legjobb tudásom szerint segítségére leszek a reakció ellen folytatott harcnak”, azon reakciónak, amelynek magyarországi fő képviselője a kommunisták szemében pontosan Mindszenty József hercegprímás volt. Folyamatosan bizonyította elkötelezettségét a népi demokrácia irányában pályafutása során, például névváltoztatással (amelyet ugyan állítólag családjának szóló dacból tett meg, ezért lett Pálinkás) 1951-ben, meglehet erre nem volt büszke sohasem, és katonatársaival szemben is mindig megmaradt egyfajta felsőbbrendűsége, ezért megosztó személy maradt bajtársai között. Felettesei éreztették vele, hogy egy bizonyos szint felé nem kerülhet (őrnagy), ezért lefokozták, de hozzáértését, szakmai tudását senki sem firtatta. A kommunisták osztályidegennek tartották, az osztálya képviselői, volt ismerősei, barátai pedig osztályárulónak pályafutása és nyilatkozatai alapján. Ő maga pedig megcsömörlött a kommunizmustól az ötvenes évek elejére, 1954-ben a párttagságától megfosztották, kétszer nősült. Később emigrált ismerőseinek ezekben az években ezt nyilatkozta: „Nemcsak játszom a népi tisztet, de az is vagyok... Átalakultam, mert át kellett alakulnom. Én kicseréltem magam, elfelejtettem mindazt, ami a múlthoz kötött, csak egyetlenegy nem, a hazámat. (...) Ezen a szerencsétlen földön, abban szolgál a magyar gyerek, akármilyen a zászló...” Többször kérték leszerelését felettesei, egyre tarthatatlanabb volt osztályidegen származása, de hiába. Így került 1955-ben Rétságára, a kiképző iskola törzsfőnökének távollétében őt nevezték ki a helyére.

Pálinkás életútjáról persze Mindszenty József semmit sem tudhatott, sőt valószínű, hogy később sem nagyon tudott, ha ismerte volna, nem tüntette volna ki a bizalmával, amelyről néhány nagy publicitást kapott fotó is tanúskodott, amelyek 1956. október 31-én készültek. Köztük több „bizalmas viszonyt” feltételez a bíboros és az őrnagy között. Van, amelyiken átkarolja Mindszenty Pálinkás karját, miközben a kezét is szorítja, illetve közel hajolnak egymáshoz, mintha tanácskoznának, valamint a bíboros jobbán áll Pálinkás, mintha közösen nyilatkoznának az újságíróknak. A valóságban a dolgok egészen máshogyan álltak, mint ahogyan azt a híres-hírhedt fotók mutatják.

²⁷ Itteni értekezésem Pálinkás Antallal kapcsolatosan lényegében megtalálható kötetemben; *Pánczél Hegedűs János: Mindszenty 1956 – nem forradalom, hanem szabadságharc.* Hn., 2015. A két Pallaviciniről, de édesapjukkal kapcsolatosan Tyekvicska Árpád kiváló tanulmányaihoz igazítom el az olvasót újra, illetve a Mindszenty és Pálinkás közös sorsát feldolgozó: A bíboros útja. Mindszenty József kiszabadulásának története In: Írások a forradalomról. Balassagyarmat, 2006. 105–157. íráshoz.

Lényegében Mindszenty Budapestre szállítását végezte el Pálincás Antal 1956. október 31-én reggel, amelyre ígéretet még a parancsnoka Garami tett október 30-án késő este: „Én kommunista vagyok! Ha tud hinni egy kommunista szavának, kérem, higgye el, hogy holnap reggel Budapestre fogjuk szállítani önt” – mondta a még mindig bizonytalan bíborosnak a rétsági parancsnok. A szavakra nagy szükség volt, hiszen Mindszenty még Felsőpetényben is mérlegelt, hogy elmenjen-e egyáltalán a tisztekkel. A fentebbi ígéretet őszintének találta a primás és utána megnyugodva fogadta a rétsági lakosokat, megáldotta a katonákat és beszámolt néhány szóval a fogságáról. Hugyecz István járási nemzetőrparancsnok térden állva, kézcsókkal köszöntötte a főpapot, aki csak hajnalban tért nyugovóra a mozgalmas nap után. A Rétságra beszállított felsőpetényi államvédelmis örök ellen az időközben beérkező újpesti forradalmárok eljárást sürgettek, a rétsági katonák azonban elzárták őket, leginkább a testi épségüket óvva. A katonák intézkedése jogkövető és emberséges is volt, összhangban volt az Országos Rendőrkapitányság Forradalmi Tanácsának a nyilatkozatával is, amely a bűnösök őrizetben tartására szólított fel, amíg törvényes bíróság elé nem állítják őket.

Ekkor éjjel még itt Rétságon az első, meglehetősen szerencsétlen audienca is bekövetkezett a már szabad primás előtt, ugyanis Kovács Vince váci segédpüspök érkezett meg fegyveresekkel Felsőpetényből (ahol hiába kereste a primást), hogy magával vigye a főpapot Esztergomba, de először Vácra. Mindszenty azonban tartott attól, hogy Kovács békepap, tekintettel arra, hogy az egyházmegyét 1953 óta ténylegesen irányította, ezért nem volt hajlandó elmenni vele és túlságosan sokat sem tárgyalt. Később Budapesten már Pétery püspököt helyezte vissza a váci püspöki székbe, aki ott 1957-ig maradt, amikor újra visszaszállította Hejcére a Kádár-rezsim.

Ahogy a váciak elmentek, megérkezett az újpesti forradalmárok csoportja, akiket Garamiék irányítottak ide, tekintettel arra, hogy ők éjféljárt elmentek már Budapestre, hogy parancsot szerezzenek Mindszentyre vonatkozóan. A parancsnok így, mint helyettes Pálincás Antal lett október 30-a éjjel után Rétságon.

A Katonai Főügyészségről, Garami távozása után, Kapfinger Tibor százados telefonált Rétságra, érdeklődött, hogy hogyan tudnának elmenni a kiszabadult Mindszentyért a hivatalból és Budapestre szállítani. Pálincás jelezte, hogy erre nincsen semmi szükség, meg tudják oldani maguktól is a feladatot. Ez után Pálincás felhívta a Honvédelmi Minisztériumot, de ahogyan korábban Garami, úgy ő is sikertelenül járt. Ezután ugyanazt tette, mint bárki más ekkor az országban, aki eligazítást akart; a Szabad Kossuth Rádióban bementett telefonszámon hívta a Minisztertanácsot késő este, ahol vagy dr. Hámori Zoltán (a legvalószínűbb) vagy Keresztes János a Parlament katonai – korábban a köztársasági elnök (ti. Tildy Zoltán) testőrségének – parancsnoka utasította őt, hogy reggel, azaz lényegében néhány óra múlva, hozzák fel a bíborost Budapestre, a Primási Palotába és utána Tildynél tegyen jelentést. Hámori visszaemlékezése szerint ez Tildy Zoltán, a Nagy Imre-kormány ekkori államminisztere személyes utasítása is volt, akit megkérdezett erről ezen a késői órán, ezt nyilatkozta, és ezzel lényegében az utasítás „bűnös

tettét” magára vállalta, a kihallgatása során is, amelyet maga Tildy is megerősített. Tildy Zoltán azonban nem önállóan cselekedett ebben, hanem követte az aznap (október 30-án) a kormányülésen eldöntötteket. Azt már tudták délután óta, hogy a primás szabad, csak azt nem tudták, hogy jelenleg hol tartózkodik. Pálincás telefonja így kapóra jött, az őrnagy pedig gyorsan összeválogatta azokat az embereket, akiket nélkülözni lehetett, illetve önkéntesek jöttek még vele Budapestre.

Kérdés persze, hogy Pálincás miért rendelkezett ilyen gyorsan egy telefon után, amikor parancsnoka éppen ebben az ügyben járt el hivatalos úton Budapesten? Lehetséges persze, hogy csak előkészíteni akarta a terepet a szállításra. Mindszenty mindenesetre nem ellenkezett a gyors indulás ellen, csak ahhoz ragaszkodott, hogy azok is jelen legyenek az úton, akik elhozták őt Felsőpetényről. Garami lényegében dolgvégezetlenül jött vissza Rétságra 31-én reggel, rosszalta Pálincás intézkedéseit, túlzottan nagyra tartotta a kíséretet, de beleegyezett végül a menet elindulásába Budapestre.

A menet hajnalra állt össze ugyanis, így a primás nem sokat aludhatott, ami az elkövetkező pár napban szinte általánossá vált. A rétsági katonai karaván impozánssá sikeredett, hiszen három T-34-esből (ebből kettő útközben lerobbant), két katonai tehergépkocsiból, két Pobedából²⁸ és az újpestiek gépjárműveiből állt. Mindszenty, akkori titkára Tóth atya és Pálincás az egyik Pobedában foglaltak helyet, amelyben az őrnagy folyamatosan informálta a bíborost a forradalmi helyzetről, amely október 23-a után alakult ki az országban. A menetnek többször meg kellett állnia útközben. A legnagyobb tömeg Újpesten és Vácott fogadta a hercegprimást, az út első állomásán, a szomszédos Szendehelyen félreverték a harangokat is. A rétsági forradalmi tanács körbetelefonálta az érintett településeket, hogy mindenhol méltó legyen Magyarország hercegprimásának a fogadtatása. Ezért is csak reggel kilencre érkezett meg az Úri utcába, a Primási Palotába a menet, Budapesten az akkori Moszkva (ma: Széll Kálmán) tértől az újpestiek hangosan kiabáltak a Vár felé vezető útszakaszon, hogy „Itt hozzuk Mindszentyt!” Ennek ellenére – tekintettel a korai időpontra – viszonylag kevesen várták a hercegprimást, bár egyes médiumok „tömegekről” írtak.²⁹ Akármennyien is voltak a primás megáldotta őket és nagy szeretettel vette a fogadtatást. A Bazilikában is meghúzták a harangokat, miután értesültek róla, hogy a primás megérkezett a palotájába.

A fotók egy része ekkor készült a hercegprimással, a többi, amelyeken az új testőrei is láthatóak, kicsit később, amikor Pálincás visszajött Tildytől. Pálincás ugyanis – a parancsnak megfelelően – azonnal elment jelenteni Tildynek a hercegprimás megérkezését. Tildy megköszönte neki a primás

²⁸ A megbízható szovjet személygépkocsit ebben az időszakban előszeretettel, szinte emblemátikusan az ÁVH is használta Magyarországon. Később taxiként is használták a típus a hatvanas évek elejéig, nevét a szovjet második világháborús győzelem emlékére kapta (ti. pobeda, oroszul győzelmet jelent), 1946 és 1958 között gyártották.

²⁹ Pl. a Magyar Szabadság lapban ezt olvashattuk, a november elsejei számban: „Budán, az Úri utcai érseki palota előtt híveinek tömege várta őt. Amikor meglátták az érkező gépkocsit s benne Mindszenty Józsefet, elénekeltek a nemzeti Himnuszt, majd a pápai himnuszt. A primás főpásztori áldását adta az egybegyűltekre és pár szóval megköszönte a ragaszkodást.”

szállítását, emellett pedig jelezte, hogy a kormány képviselőiben hamarosan meglátogatják a főpapot. Valószínű, hogy Pálinkás találkozott Maléter Pál honvédelmi miniszterrel is a Parlamentben. A két tiszt ismerhette egymást, még a Ludovikáról, katonai tájékozódás mellett a tányérsapkák Bocskai-sapkára való kicserélésére is sor kerülhetett ekkor. Kizárásos alapon itt kerülhetett sor a hercegprímás testőrségének a kijelölésére (minden valószínűség szerint Maléter által), átmeneti jelleggel, addig, amíg nincsen erre őrzészlóalj felállítva. Erre a megérkezéskor Mindszenty nem kérhette meg az őrnagyot, amikor viszont Tildytől visszajött Pálinkás, akkor magától tett ezzel kapcsolatosan lépéseket már az őrnagy, hiszen mindezt kész tényként közölte a primással. Az őrség felállítása alapos munka volt, hiszen egyrészt gondoskodott az épület és az utca védelméről – egy rohamlöveggel és egy T-34-es harckocsival, másrészt az épületben tartózkodókról, hét tiszt és húsz tiszthelyettes személyében, akik lényegében a Prímási Palota őrségét alkották így. Végül Mindszenty József hercegprímás személyes biztonságáról gondoskodott, amikor Galajda Béla hadnagyot, Vajtai Gyula, Tóth József főhadnagyokat közvetlenül melléje rendelte. A három rétsági tiszt ki is tartott a hercegprímás mellett egészen november 4-e hajnalig, amíg az amerikai nagykövetségre nem távozott a Parlament épületéből a kapott parancsnak megfelelően. Feladatuk nemcsak katonai volt, hanem protokolláris és adminisztratív is; ők biztosították a fogadások rendjét, a számos magán- és egyházi személy, politikus fogadásakor ők ellenőrizték őket, szinte mindig közvetlenül a bíboros mellett voltak az elkövetkező napokban. E mellett pedig – a bíboros engedélyével, néha az ő vagy titkára kérésére – hazai és külföldi újságírók rendelkezésére álltak, interjút adtak, információval szolgáltak.

Pálinkás azonban nem maradt Budapesten, még aznap déltájban visszatért Rétságra, a bíborossal sem találkozott többé. A forradalmi eseményekben sem vett részt nagyobb hangsúllyal Pálinkás őrnagy, a forradalmi katonatanács elnökeként sem, talán csak egy alkalommal, amikor meg akarta szervezni a Nemzetőrség zászlóalját, november 2–3-a között, illetve forradalmi karhatalmat küldött – Garamival egyetértésben – Salgótarjánba (tankok küldésébe azonban nem egyezett bele). November 4-én a szovjet invázió alkalmával azonban ő és Garami is a megadást és a fegyverletételt választotta, miután kivonult tankjaival az ellenség elé, annak ellenére, hogy az egyik legjelentősebb magyarországi páncélos haderő felett rendelkeztek, bőséges üzemanyag és muníció-tartalékkal ellátva.

Pálinkás Antal későbbi sorsa azonban egyszerre tragikus és szimbolikus, ugyanis 1957-ben letartóztatták és egy koncepciót pert indítottak ellene, amelyben a legfőbb bűne, az akkori szocialista büntetőjog alapján, az osztályellenség-származása volt.³⁰ Ugyanis a bűncselekmény tárgyát az uralkodó társadalmi viszonyok jelentik a szovjet szocialista jogelmelet alapján, ebben pedig egy volt arisztokrata, még akkor is, ha önként tagadja meg a származását, csak bűnös lehet,

³⁰ Ezzel kapcsolatos gyakorlati és elméleti megfontolásokat bőven tartalmaz *Barna Péter: A szocialista állam büntetőjogi védelme* (Bp., 1961) című kötete. Tyekvicska Árpád is ezt látja hasznosítani Pálinkás perében.

főleg, hogyha egy olyan reakciós főpapot segít, aki a szocialista társadalmi rend ellen lép fel. Amíg lojalitását – néha utólagosan visszatetsző módon – bizonyítva, de Pálinkás elkerülte a rákosista terrorgépezetet, addig egy egyszerű parancsvégrehajtás kapcsán nem tudta elkerülni a kádár-ista megtorló mechanizmust, amely bűnbakokat keresett, akik beleilleszkedhetnek abba az ellenforradalmi koncepcióba, amiben az ellenség leginkább a volt uralkodó osztályokból került ki. Az őrnagynak a *Pallavicini-múltja* számított, nem a *Pálinkás-jelene*, annak ellenére, hogy az elsőfokú ítélet után is, amelyben életfogytiglani börtönbüntetést kapott, újra csak a lojalitását hangsúlyozta a Budapesti Katonai Bíróság Különtanácsának. A bíróság 1957. november 11-én másodfokon Pálinkás Antalt halálra, lefokozásra, teljes vagyonek kobzásra ítélte és egy hónapon belül az ítéletet végre is hajtották. Különösen szigorú ez az ítélet, amikor parancsnokát, a kommunista párttag Garami Lajost ugyanígy másodfokon 10 évi börtönre, lefokozásra, 10 évre egyes állampolgári jogainak gyakorlásától való eltiltásra és teljes vagyonek kobzásra ítélték csak. Mindszenty személyi testőr tisztjei közül Vajtai és Galajda három, Tóth egy év börtönbüntetést kaptak első fokon, amelyet másodfokon a bíróság jóváhagyott.

Azt tehát tudjuk, illetve sejtjük, hogy mi volt a bíróság motivációja vagy prekonceptiója, de nem tudjuk biztosan, hogy volt-e ilyen Pálinkásnak is? Pálinkás még 1956. november végén, tehát az események után elég hamar igazoló jelentést írt a HM II. osztályához, amikor a *Népszabadság*-ban először felbukkant a neve, mint aki „az ellenforradalmat nyílt arccal szolgálja”, „Mindszenty kiszabadítása” kapcsán.³¹ Az önként megírt beadványában leszögezi, hogy „nem volt tudomásom semmiféle Mindszentyvel kapcsolatos ellenforradalmi kísérletről, mert Pesten sem voltam addig, és az ügyet úgy tekintetem a Rajk- és Pálffy-rehabilitáció,³² Grósz-rehabilitáció után, mint jogtalanul elítélt ember szabadon bocsátását és ebben véleményünk a parancsnokkal [ti. Garami Lajos] megegyezett. Politikai állásfoglalásom a szocialista népi demokrácia, és visszautasítom az újságcikk, származással kapcsolatos kombinációját. Sohasem tagadtam ki voltam. Én továbbra is elítélem az ellenforradalmi törekvéseket, egyszerűen azért is, mert nekem abból semmi jó sem származott volna. Kérem, hogy az ügyet vizsgálják ki minden oldalról.”³³

Pálinkás a halála előtti éjszakán még „Pallavicini lett”. Búcsúlevelet írt családjának, feleségének, amelyben mindenért bocsánatot kért. Főleg korábban megtagadott édesanyjának

³¹ A cikk a hírhedt Fehér könyvek – azaz, a „Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben” című négy kötetes, fehér borítójú, kommunista propagandaanyag, amely 1957-ben jelent meg – Mindszentyről szóló fejezetének is a része.

³² Ti. Pálffy (Oesterreicher) György (1909–1949) altábornagy, honvédelmi miniszterhelyettes, a Rajk-per során elítélték és kivégezték. Pálffy alapította meg a Határőr Parancsnokságot és a hírhedt Katonapolitikai Osztályt is (közismert nevén: Katpol), amely legismertebbé a FKGP szétverésében vált. A tárgyalásról és az ítélet végrehajtásáról *A nép árulói* címmel film készült, melyet évekkel később az Erkel Színházban, kirendelt katonák, köztük sok határőr előtt vetítettek le. 1955-ben Pálffy részlegesen rehabilitálták, 1956. október 6-án újratemették.

³³ *Tyekvicska Á.*: i. m. 182.

lehetett ez fontos, aki a szabadságharc legvadabb napjaiban is szeretett fiára gondolt, és aki olyan büszke volt akkor, amikor újságképeken fia a bíborossal mutatkozott. Mindszenty bíboros félrabságában, az amerikai nagykövetségen szentmisét ajánlott fel a lelki üdvéért. „Pallavicini kivégezve. Szegény felesége! Szegény Pallavicini!” – írta a kivégzése másnapján napi jegyzeteibe,³⁴ eredeti nevén szólítva a fiatal katonatisztet, aki a budai primási rezidenciájába szállította őt és gondoskodott biztonságáról az elkövetkezendő néhány napra.

A hercegprimás 1956-os arisztokrata, illetve nemesi kapcsolatai még tartogatnak érdekességeket,³⁵ amelyek közül a leginkább kalandosan érdekes gróf hédervári Khuen-Héderváry Károly (1888–1960), egykori főcserkész és gróf Teleki Pál politikai körének tagja őt tagú baráti társaságának az esete, akik a szabadságharc ideje alatt a hercegprimástól várták az eligazodást, ezért audienciát kértek tőle. Mindszenty itt elmondta nekik, hogy egységes keresztény párt kell majd, de most ennek nincsen itt az ideje. Mihelics Vid (DNP) azonban elutasította az „öregurak” társaságát november 3-án, a szovjet megszállás előtti napon (megjegyzendő, hogy Mindszenty ekkor sem támogatta a DNP-t). Ez a kis lojális orientáció bőven elég volt azonban ahhoz, hogy a gróf és a baráti köre, a gyanús reakciós arisztokraták sorába sorolódjanak, akik a horthysta elemek megjelenésével igazolták az „1956=ellenforradalom és horthysta restaurációs kísérlet” propaganda teóriát.

Ehhez járulhatott hozzá még valószínűleg a nemes származású turcsányi és terestyénfalvi dr. Turchányi Albert Egon (1894–1969), aki ősi nemesi család tagja (Divék nemzetség) volt és Mindszenty személyi titkársa 1956 szabad napjaiban. Korábban az ellenforradalmi-fajvédő Ébredő Magyarok Egyesületének prominens képviselője volt, személyesen találkozott Benito Mussolinivel, kormánypárti országgyűlési képviselő volt, majd inkább kisgazda-szimpatizáns lett. Egyházi karrierjében a káplánságig vitte (kiváló munkája elismerésül a lila cingulust viselhetette, amiért sokan nézték főpapnak). Kőbányán személyesen Mindszenty nevezte ki, de később kényszer nyugdíjazták. Félreállítására idején vaskos dossziét gyűjt össze, amelyet oda is ad Mindszentynek, amikor a főpap megérkezik a budai primási palotába 1956. október 31-én. Mindszenty azonnal megválasztja személyi titkárának és a káplán egészen 1956. november 8-ig vele marad, hűen szolgálja. Mindszenty utasítására hozza el a békepapok iratait az Állami Egyházügyi Hivatalból 1956. november 3-án, de segítkezik a nagyhatású november 3-i beszéd megszövegezésében is. A szovjet intervenció után azonban utazása közben elfogták, amikor is szívrohamot kapott. Elítélték, 1958–1963 között börtönben ült (életfogytiglanit kapott), de az amnesztiával kiszabadul. 1969-ben elhagyatva halt meg a székesfehérvári papi otthonban.

Budára érkezése után nem sokkal kereste fel Széchenyi Beatrix grófnő (Széchenyi István dédunokája) a herceg-

primást, hogy karitatív segítségeit felajánlja, eredménnyel. Mindszenty-nél járt Hubertus von Löwenstein-Wertheim-Rosenberg herceg, aki a kommunista propagandában tévesen „Lichtenstein hercegnek” hívtak többször is. A herceg rokonát, Mária von Löwenstein-Wertheim-Rosenberg hercegnőt, Habsburg-Lotharingiai József Ágost magyar királyi herceg unokája, József Árpád magyar királyi herceg vette feleségül. 1956 zűrzavaros napjaiban Mindszenty és a herceg a karitatív segítségről egyeztettek (ezzel kapcsolatosan felkereste a Nagy Imre-kormányt, és beszélt a rádióban is) és valószínűleg egyetértettek egy aktív nyugati (katonai) segítség szükségességében. Mindszenty József munkáját segítették még Johann Jakob von Eltz gróf (Vukovár korábbi ura) a Máltai Lovagrend különböző segélyszervezetei és nyugati határszélen élő Hoyos grófok leszármazottai is.

Az itteni felsorolásban a végére maradt galántai Esterházy V. Pál herceg, akit a leggyakrabban szeretett a kommunista propaganda összehozni a hercegprimással, tekintettel, hogy közös volt a perük 1949-ben. A valóság az, hogy Esterházy herceg, aki az örökös elsőszülötti rangot birtokolta a családban, így felnőtt korától az Esterházy vagyon hitbizománya is őt illette, nem ismerte személyesen a hercegprimást és közvetlen munkakapcsolatban sem voltak. Rövid ideig ugyan betöltötte az Actio Catholica elnökségi tisztjét a kormányzó ideje alatt, de adatolhatóan soha nem találkozott Mindszenty Józseffel, még a per idején sem. Francis Spellmann bíborostól átvett egy csekket, amelyet a főpap a magyar katolikusok segítésére szánt, ezt Mindszenty munkatársai vallozták be az ÁVH-nak, ezért negyedrendű vádlottként szerepelt a hercegprimás koncepció perében és 15 évnyi börtönbüntetést kapott.

Összegezve elmondható, hogy a hercegprimás magyar arisztokrata kapcsolati hálója jelentős, de semmiképpen sem felülreprezentált mintát mutat. Mindszenty mindenkori politikai súlya vagy éppen orientációja adta meg azt, hogy éppen milyen súllyal viseltetett ez a háló a hercegprimás esetében. Ebben egyszerre volt korszerű (hiszen nem élvezett valaki csak azért prioritást, vagy éppen érinthetlenséget nála, mert arisztokrata) a korszellemet semmibe vevő (hiszen nem érdekelte, hogyha éppen ez az osztály „üldözött”, mint a kommunizmus idejében, sőt ez ellen szót emelt). Mindszenty mindenkor szuverén módon tudott cselekedni, minden jel szerint újra csak a transzcendensbe oltott politikai-társadalmi felfogása mentén az igazság érdekelte és ezzel kapcsolatosan őrizte szuverenitását is.

E mellett több jel is arra mutat, hogy ami a hercegprimásnak egy rövid momentum volt az életrésztében, az másokat döntő jelentőséggel is befolyásolhatott az életében, korábbi erőfeszítéseiket is e szerint vették egyesek figyelembe (Pálffy gróf és a fiatalabb örgróf Pallavicini György valamint, az „arisztokrata tékozló fiú”, Pálincás Antal esete is ilyen). Mindez inverz módon bizonyítja azt a tényt, hogy a hercegprimás önmagában olyan súlyú szereplője volt a huszadik századi magyar történetnek, amelyben viszonyrendszert tudott meghatározni sokak számára szerepük későbbi megítélésben is.

³⁴ *Mindszenty J.*: i. m. 182.

³⁵ Bővebben az olvasót kismonográfiámhoz igazítom: *Pánczél Hegedűs János*: Mindszenty 1956 – nem forradalom, hanem szabadságharc i. m.

BOTOS MÁTÉ

Az új földesúr: arisztokrácia és gazdaság a 20. században *A magyar arisztokrácia gazdasági szerepvállalása*

A 20. század első felében a magyarországi nemesség – különös tekintettel a főnemességre – nemcsak a politikai életben, hanem a magyarországi mezőgazdaságban, s ezáltal általában véve gazdaságban meghatározó szerepet játszott. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a nagybirtokok foglalkoztatáspolitikai szempontból milyen jelentőséggel bírtak, noha természetesen tisztán kell látnunk a magyarországi agrárlakosság földszerzésre irányuló igényének történelmi jelentőségét. Ennek ellenére a hazai arisztokrácia földbirtokosi szerepvállalása mind gazdasági, mind társadalmi értelemben nem ok, hanem okozat. A birtokstruktúrák sajátosságai miatt – az apróbirtokok nagy száma okán – a magyar mezőgazdaság nem volt képes versenyképes mezőgazdaság kialakítására, kivéve a nagybirtokokat. A földosztási mozgalmak kudarcai alapvetően arra az inherens ellentmondásra hívják fel a figyelmet, hogy a kisbirtokok számának növelése, de akár még a méretgazdaságosság alatti szintre történő fejlesztése sem ad választ az agrárium hatékonyságának növelésére. Amennyiben nem tud egy közösség versenyképes birtokstruktúrákat kialakítani, a latifundiális gazdálkodás természetszerűleg verseng ezzel, s erre nem megoldás a működőképes versenytársak tönkretétele – még a társadalmi igazságosság szempontjainak figyelembe vétele mellett sem.

A magyar nemesség szerepe az agrárágazatban volt meghatározó a század első felében¹, s ezen sem az első világháború, sem a trianoni határok, sem a gazdasági világválság, de még a második világháború sem változtatott. Ezt a marxista történetírás folytonosan retrográd jellegzetességként interpretálta, holott – jöllehet, a megújulásra való képtelenség jellemezte a nagybirtokosok gondolkodásmódját – a nagybirtokok folyamatosan és egyenletesen járultak hozzá a magyar gazdaság egyensúlyához, növekedéséhez és nemzetközi versenyképességéhez.

A rendszerváltás óta eltelt idő azonban a magyar nemesség számára nem hozott felemelkedést. Ez részben magyarázható

a status quo ante elmulasztásával (azaz az 1945² előtti tulajdonviszonyok visszaállításának elmaradásával), részben a kárpótlási rendszer során bekövetkező részleges tulajdonszerzéssel. Mindkettő alapvetően a hazai arisztokrácia tőkeszegénységét mutatja. A politikai rehabilitáció elmaradása szükségszerűen magával hozta a gazdasági rehabilitáció elmaradását is, ennek pedig az a következménye, hogy a magyar arisztokrácia – és ezen belül hangsúlyosan a magyar főnemesség – nem tudja betölteni többé azt a szerepet, amit 1945 előtt kivívott magának. Miután nincs elismerve, társadalmi testületet sem képez, így nem tudunk hivatalosan létező társadalmi csoportként beszélni a nemességről. Mivel nem áll rendelkezésére anyagi forrás, így – egységes társadalmi réteggént – sem politikai befolyása, sem kultúrát, értékeket, normákat, magatartásmintákat meghatározó mecénási szerepe nincs és nem is lehet.

A magyar arisztokrácia, és különösképpen a magyar főnemesség szerepe a magyar történelemben a par excellence elit szerepét töltötte be, amelyet aztán megfosztottak mind politikai érdekérvényesítési lehetőségeitől, mind megélhetésétől. Ez a helyzet, amely tragikus a magyar arisztokráciára nézve, katasztrofális következményekkel járt a későbbiekben a magyar gazdasági szerkezet és a magyar társadalom fejlődése szempontjából. Ennek legfőbb okai az 1945-ös és 1947-es jogszabályok. Magyarország területén még háború dúlt 1945 márciusában, amikor Vorosilov marsall közbeavatkozására megszületett – a nemzeti ünnep alkalmából – az ideiglenes kormány 600/1945. számú, a földosztásról szóló rendelete.

A rendelet 1. §-a kimondja: „A rendelet célja, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózatában és az Ideiglenes Nemzeti Kormány Nyilatkozatában lefektetett elvek és a megadott felhatalmazás alapján, a nagybirtokrendszer megszüntetésével valóra váltsa a magyar földműves nép évszázados álmát és birtokába adja ősi jussát, a földet.

A feudális nagybirtokrendszer megszüntetése biztosítja az ország demokratikus átalakulását és jövő fejlődését,

¹ Természetesen számos, az élelmiszer-feldolgozáshoz kapcsolódó vállalkozás is működött főúri kezelésben, sőt, a mai napig is van rá példa: a gróf Károlyi László által működtetett ófegyői uradalmi szeszgyár ma már nem működik, de a báró Wenckheim család a mai napig is birtokolja az Ottakringer sörgyárat Ausztriában.

² A környező országok földreformjáról bővebben lásd: *Simon Attila–Kovács Attila: Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban.* In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* (Szerk. Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László.) Bp. 2008. 118–123.; *Fertő Imre: A földreformok politikai gazdaságtana. Századvég, 7* (2002) 83–106.; *Nagy József: Földbirtok politika Magyarországon a két világháború között.* Eger, 2003.

a földesúri birtokok parasztkézre adása megnyitja a politikai, társadalmi, gazdasági és szellemi felemelkedés útját, az évszázadok óta elnyomott magyar parasztság előtt.

A földreform végrehajtása életbevágó nemzeti érdek és gazdasági szükségesség. A nagybirtokrendszer megszüntetése után Magyarország mezőgazdasága erős, egészséges és termőképes kisbirtokokon fog nyugodni, melyek a birtokosok telegkönyvileg bejegyzett magántulajdonát képezik.³

A rendelet természetesen nem teljes körű rendelkezést tartalmazott, sőt, kiemelten kisajátítást írt elő azokban az esetekben, amelyekben a tulajdonosok nemzetellenes, illetve háborús bűnököt követtek el.³ Azt, hogy ezekbe a kategóriákba kik tartoznak bele, a rendelet szerint a Megyei Földbirtokrendező Tanácsok voltak jogosultak megállapítani, ami teljes mértékben lehetőséget biztosított a visszaélések elkövetésére. Az országgyűlési választások eredményeképpen a rendeletet még abban az évben egy törvény váltotta fel, mégpedig az 1945. évi VI. számú törvény. Ezzel nemcsak egyszerre törvényerőre emeltek egy korábbi rendeletet, de már jóval összetettebb módon közelítették meg a földkérdést. A kisajátítás mellett a megváltás intézményével teljesen felosztották az 1000 holdon felüli nagybirtokokat. Az 1000 hold alatti úri birtokok legfeljebb 100, a paraszti birtokok legfeljebb 200 holdat tarthattak meg. A földosztás során a bizottságok összesen a termőterületek 35%-át kitevő, több mint 5 600 000 hold földet osztottak fel. Az összesen 642 000 igényjogosult között felosztott földek átlagos birtokmérete nem haladta meg az 5 holdat, azaz eszközöktől, menedzsmenttől, munkaerőtől elválasztott, középtávon is fenntarthatatlan kisbirtokok voltak.⁴ A földosztás akkori nyerteseivel szemben ott voltak az igazán jelentős veszteségek: a kisajátítások során birtokukat vesztett nagybirtokosok. Ezek a családok – nagyjából ezerre tehetjük a számukat –, elsősorban a főnemességet jelentették. Az 1945. évi VI. törvénnyel tehát megszűnt az a nagybirtokstruktúra, amely ennek a rétegnek a megélhetését, történeti szerepvállalását biztosítani tudta. A törvény végrehajtása

³ „4. §. Teljes egészében és nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulókat, a nyilas, nemzeti szocialista és egyéb fasiszta vezetőket, a Volksbundtagokat, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait. 5. §. Hazaáruló, háborús- és népellenes bűnös az a magyar állampolgár, aki a német fasiszmus politikai, gazdasági és katonai érdekeit a magyar nép rovására támogatta, aki önkéntes jelentkezéssel német fasiszta katonai, vagy rendfenntartó alakulatba belépett, aki valamilyen német katonai, vagy rendfenntartó alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott, vagy mint besúgó működött, aki ismét felvette német hangzású családi nevét. 6. §. Nyilas, nemzeti szocialista és egyéb fasiszta vezető az, aki bármilyen elnevezés alatt, a nyilas vagy más hasonló mozgalom (Magyar Megújulás Pártja, az országgyűlés tagjaiból alakult Nemzeti Szövetség stb.) politikai programját valló tagja volt a kormánynak, az országgyűlés képviselő- vagy felsőházának, az országos, kerületi, vagy a budapesti vezetőségben tag volt, vagy aki 1941. évi június 26. napja után a nyilaskeresztes, vagy más fasiszta mozgalom politikai, társadalmi és gazdasági elveti szolgáló párt, egyesület vagy más szervezet helyi alakulataiban mint vezető, helyettes vezető, titkár, ügyész működött, avagy a nyilas és egyéb fasiszta pártban, a rend védelmi alakulatnak tagja volt.” (600/1945. sz. rendelet)

⁴ *Kurucz Mihály*: Gondolatok a termőföldjog szabályozás kereteiről és feltevéleiről. *Geodézia és Kartográfia*, 60 (2008) 9. sz. 17. (<http://docplayer.hu/4975042-Gondolatok-a-termofoldjog-szabalyozas-kereteirol-es-felteteleiről.html>). A letöltés dátuma: 2016. október 1.

1947-re fejeződött be, s ezzel megszüntették Magyarországon a nagybirtok rendszerét.⁵

Az arisztokrácia vagyoni állapotát tehát az 1945-ben kezdődő és 1947-ig tartó folyamat rombolta le. Ennek a deklaszálódásnak a betetőzése volt az 1947. évi IV. törvény, amely a nemesi címek használatát tiltotta meg. A rangok és címek használata komoly szankcióval ugyan nem járt, erről a törvény nem rendelkezett, ám a későbbiekben (1948 nyarától) az arisztokrácia deportálása és üldöztetése kellően nyilvánvalóvá tette, hogy a baloldali túlsúlyú magyar belpolitika számára az egykori elit likvidálása kiemelt jelentőségű.

A mezőgazdaság kollektivizálása részben tehát az 1947-ig nem megváltás alá eső területek állami gazdaság formájában történő állami kezelésbe vételét jelentette. A magántulajdonú kisbirtokok felszámolására csak tíz évvel később került sor. Az 1958 és 1961 között lezajlott átalakítások – a termelőszövetkezetek létrehozása – további lépést jelentett abba az irányba, hogy az egykori tulajdonosoktól elvett földbirtok teljesen elszakadjon múltbeli tulajdonostól. A többszörös tulajdonváltás az igazságos rendezést eleve megnehezíti, ugyanakkor annak szándékai nem merültek fel a rendszerváltás elmúlt több mint negyedszázada alatt.

Ma Magyarországon, az Osztrák Köztársasággal ellentétben, a volt magyar főnemesség tulajdonviszonyai jelentéktelenek. Az Esterházy család hercegi ágának osztrák fennhatóság alá került megmaradt birtokain – a magyarországgal ellentétben – ma is jelentékeny minőségi borkultúrát tart fenn.

Az egykori tulajdonosok rehabilitációjának elmaradása ellenére – illetve részben épp ezért – a szőlő- és borkultúra természetesen előszeretettel használja az arisztokrata megnevezéseket. A „báró Waldbott”, „Gróf Buttler”, vagy más nevek a minőség biztosítékául, illetve marketing-elemnek számítanak.⁶

Vannak ugyanakkor olyan szereplők is, akik aktívan részt vesznek a magyar szőlő- és borkultúra újbóli felvirágoztatásában. A Gróf Károlyi Borászat vezetője és tulajdonosa a család, pontosabban gróf Károlyi László, aminthogy a tarcali Gróf Degenfeld Szőlőbirtok is gróf Degenfeld Sándor tulajdonában van.⁷ Georg von Twickel, aki édesanyja révén kötődik az egykori Zichy-birtokok hagyományaihoz, a Szekszárdi Mezőgazdasági Rt.-től bérelt területeken állítja elő Domain gróf Zichyként forgalmazott jellegzetes szekszárdi vörösborait. A családban mindig is jelentős volt a kötődés a birtokokhoz, gróf Zichy Aladár például Fejér megyében, Zichy Gabriella grófnő pedig Vas megyében gazdálkodik.

⁵ *Kozma Ágota*: A magyar földtörvények rövid történeti áttekintése 1945-től 1994-ig. *Jogelméleti Szemle*, 2011. 4. sz. (<http://jesz.ajk.elte.hu/kozma48.html>). A letöltés dátuma: 2016. október 1.)

⁶ A Gróf Buttler Borászatot például Bukolyi László alapította, családi vállalkozásként működik. A Buttler család birtokviszony-igényeit az ezredforduló tájékán súlyos családi feszültségek terhelték, ez állhat annak hátterében, hogy a történelmi nevet nem a család használja *brandként*.

⁷ Számos más magyar arisztokrata származású vállalkozó található a magyar borászok között, mint pl. Kékessy Dezső, Szeremley Huba, Bozóky István, Kamocsay Ákos vagy Malatinszky Csaba. Ők azonban többnyire nem a családi hagyományt folytatják, hanem modern vállalkozók, akik épp ezen a területen fektettek be.

A mezőgazdaság primer, elsődleges élelemtermelő ágazataiban is találhatunk – elvéve – arisztokratákat. Báró Stipsicz Károly Gyomaendrődön a volt Bethlen-birtokokon gazdálkodik (800 hektár), Batthyány Ádám a család részéről a mintegy 18 000 hektáros földtulajdonból alig több, mint 3000 hektárt tudott visszaszerezni. Ezek és az ehhez hasonló esetek azonban inkább kivételként erősítik a szabályt: a magyarországi főnemesség nem tért vissza korábbi szerepéhez, nem lettek a magyar mezőgazdaság megújítói. Ennek oka a volt tulajdonosok számára méltányosnak tartható kártalanítás elmaradása.⁸

Az, hogy a főrendek kárpótlására nem került sor, alapvetően az 1989-1990-es évek magyar belpolitikai összefüggéseinek következménye. A Független Kisgazdapárt politikai programjának sarkalatos kérdése volt az 1947-es birtokállapot visszaállítása, amely egyaránt elutasító álláspontot képviselt a nagybirtok-gazdálkodás visszaállítása és a szövetkezeti tulajdon fenntartása kapcsán.⁹ Az 1990-ben koalíciós partnerek együttműködésével megalakuló első, szabadon választott magyar kormány kénytelen volt a jelentős erőt képviselő Kisgazdapárttal – az ország kormányozhatósága érdekében – megállapodni. A Független Kisgazdapárt támogatói körének megtartása érdekében ragaszkodott a kisbirtokok restitúciójához, így emiatt a magyar birtokstruktúra széttartott és már rövid távon is versenyképtelen lett, mivel sem az infrastruktúra, sem a know-how nem állt a régi-új tulajdonosok rendelkezésére. A méretgazdaságos birtoktestek kialakítása objektíve lehetővé tette volna a korszerű agrárvállalkozói réteg megjelenését, ez azonban az adott helyzetben csak az 1947 előtti tulajdonosok számára lett volna lehetséges. Ezt viszont politikai okokból nem támogatta a korabeli döntéshozói elit. A másik megoldás pedig, a szövetkezeti tulajdon megtartása, nem is merülhetett fel alternatívaként.

Így az elmaradt erkölcsi és anyagi rehabilitációból következően az egyébként is tőkehiányos mezőgazdaságban a volt tulajdonosok nem kerülhettek vissza modern vállalkozóként az egykori birtokokra. Erre vonatkozóan a rendszerváltoztatás korából fennmaradt visszaemlékezések arra engednek következtetni, hogy ez nemcsak a politikai akarat kérdése volt, hanem az érintettek sem tudták volna vállalni a műveléssel kapcsolatos kötelezettségeket, nem is szólva az értékesítési nehézségekről, a földműveléssel kapcsolatos magas kockázatról (valamint az annak kivédését szolgáló biztosításról) és a bonyolult magyar szabályozásról.¹⁰ A jelentős rész-

ben külföldre menekült főrendi családok ugyan megtalálták megélhetésüket és többé-kevésbé helyüket is a befogadó országokban, az emigrációban azonban nem tudtak akkora vagyont felhalmozni, amellyel bele tudtak volna vágni egy ilyen – egyébként alacsony hozamú – vállalkozásba egy, számukra többnyire idegen országban. Elvesztett vagyonukat és a korábbi évtizedek elmaradt hasznát a magyar társadalom nem tudta – bár nem is akarta – kompenzálni, hiszen gazdasági, demográfiai és morális válság fenyegette. Eközben Nyugat-Európában az egykori feudális arisztokrácia, amely esetenként már közel két évszázados vállalkozói szabadsága következtében nemcsak az ismeretek, hanem a piaci részesezés birtokában is van, részben organikus, részben a magyarhoz hasonló kényszer hatására (az 1789-1814 közötti franciaországi föld-elkobzások csak részleges restitúciót tudtak biztosítani) lassan más területeken is megvetette lábát, a szolgáltató ágazatokban (turisztika, vendéglátás) éppúgy, mint – vagyona konvertálása révén – a pénzügyi szektorban. Ez a részben spontán átalakulási folyamat Magyarországon nem ment végbe, a magyar vállalkozói kultúra felzárkózása a kommunista-szocialista fordulat miatt eleve lehetetlen lett volna, ám az ebben szerepet játszani képes, régeből kialakult új elit vagyontól való megfosztása, majd társadalmi ellehetetlenítése végül akkor sem tette volna lehetővé az átalakulást, ha az elvett tulajdont visszaszolgáltatják.

Az egykori mágnások helyét így ma sokkal inkább az új tulajdonosi réteg tölti be. A modern latifundiumok Magyarországon szinte törvényszerűen rekonstituálódtak¹¹ és napjainkban is fenntartják a mezőgazdaságban a bérek és a termelési költségek alacsonyan tartásával az olcsó (és többnyire szakmunkát nem igénylő) primer termékek dominanciáját. Mindez visszahat a társadalmi rétegek felhalmozási lehetőségeire, azaz a mezőgazdasági munkából ma az alkalmazottak éppúgy nem tudnak megtakarítani, mint száz évvel ezelőtt, így a polgárosodás, a vállalkozóvá válás lehetősége számukra ma sem biztosított. Az egykori elit pedig, a magyar főrendek, amely képes volt tulajdonosi szemlélettel kezelni a történelmileg rá bízott vagyont, és felelősséget érzett a birtokain élőkért, mint munkahelyteremtő-tulajdonos-menedzser nem kerülhetett vissza egykori pozíciójába. Az anyagiak hiányát nem pótolhatja a presztízs, így az arisztokrácia társadalmi szerepvállalásának esélyein még az sem segítene, ha legalább a címeket és rangokat jogszerűen használhatnák.

⁸ „A kárpótlást sokan visszautasították. Nemcsak a legnagyobb földbirtokkal rendelkezők – mint az Esterházy-család hercegi ága – gondolta úgy, hogy a kárpótlásnak ez a módja és mértéke még jelképesnek sem nevezhető. Ez a fajta elutasítás különösen igaz annak a generációnak a tagjaira, akik felnőtt fejjel érték meg a család vagyonának, közte gyermekkori otthonuknak az elkobzását.” (http://24.hu/fn/gazdasag/2003/01/09/arisztokratika_vallalkozasai_nev_kotelez/, A letöltés dátuma: 2015. június 8.)

⁹ Erről részletesen lásd *Cseszka Éva–Schlett András*: Reprivatizációtól kárpótlásig. A Független Kisgazdapárt és a földprivatizáció. *Múltunk*, 54 (2009) 92–120. (<http://epa.oszk.hu/00900/00995/00020/pdf/cseszkaeschletta09-4.pdf> A letöltés dátuma: 2015. június 8.)

¹⁰ Báró Buttler-Szalachy Hubertus visszaemlékezései szerint O'sváth György, Antall József tanácsadója 1991 elején a Gellért Szálló dísztermébe invitálta a főrendeket. „O'sváth szép beszédet mondott a demokráciához

vezető göröngyös útról meg a hazaszeretetről. Miután mindenki kisírta magát, előállott a farbával: mondjunk le egykori földbirtokainkról, hogy a Mari néniknek is jusson egy kapavágásnyi föld. Hozzátette, hogy a magyar történelmi egyházakkal már sikerült e kérdésben megállapodniuk. Mi is nagyvonalúan lemondunk hát a főrendeket megillető birtokigényünkről. Cserébe ezért ahhoz ragaszkodtunk, hogy egy-két jelentősebb ingatlanunkat a reprivatizáció keretében visszakaphassuk.” (*Szöke Zsuzsa*: Főrendek kárpótlása. *Osztályharc. Magyar Narancs*, 2000. 4. sz. (1.27.) http://magyarnarancs.hu/belpol/forendek_karpotlasi_osztalyharc-61683. (A letöltés dátuma: 2015. június 8.)

¹¹ *Schlett András*: Success and Failure of the Hungarian Agrarian Model. In: *Arhivele Totalitarismului*, 74–75 (1–2) 96–108. [https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12417/file/SKMBT_C22012120412070\(2\).pdf](https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12417/file/SKMBT_C22012120412070(2).pdf). (A letöltés dátuma: 2015. június 8.)

BALLABÁS DÁNIEL

A Széchenyi nemzetség szerepvállalása Széchenyi István kultuszában a Horthy-korszakban

Tanulmányom, látszólag Széchenyi István két világháború közötti kultuszáról szól. E témaválasztás azonban alkalmat szolgáltat arra is, hogy megpróbáljam konceptualizálni a korszak vonatkozásában a címben szereplő nemzetség szót – a Széchenyiek példáján keresztül megközelítve. A történelem segédtudományai című kötet Genealógia fejezetében azt olvashatjuk, hogy a „nemzetség” egy „közös őstől származó, azonos nevű ivadékok sora. A legkorábbi időkben a közös anyától való leszármazás, a későbbi társadalmi fejlődés során a közös apától való leszármazás számított.”¹ Fügedi Erik szerint „nem a mai értelemben vett családról van szó, hanem több, egymással rokon családról, esetenként családok egész halmazáról, amelyek tagjait apai ági (patrilineáris) rokonság kötötte össze. ... ezen túl nemcsak horizontálisan ölelt fel több azonos fajta egységet, hanem vertikálisan is, ugyanennek a halmaznak a megelőző nemzedékben/nemzedékekben élt egységeit és jövőbeli leszármazóit is.”² A genealógia tehát, nem meglepő módon, a származás közössége felől közelíti meg a nemzetség fogalmát. Ősei azonban kétségtelenül mindenkinek vannak. Kérdéses viszont, hogy vajon közös nevezőre hozható-e mondjuk egy magát honfoglaló ősöktől, de legalábbis adatokkal igazolhatóan középkorból származtató nemzetség azzal, amelynek első ismert őse terménykereskedőként tűnt fel a napóleoni háborúk korában. Ha ugyanis pusztán a genealógia oldaláról nézzük, akkor mindkettő egyaránt leírható a nemzetség fentebb idézett fogalmával. Emellett minden bizonnyal mást jelentett egy nemzetség tagjának lenni a rendi korszak végén, mint hetven esztendővel később, a Monarchia összeomlásának idején. Érdemes tehát elgondolkodni azon, hogy a közös származás – szorosabb vagy lazább – összekötő kapcsán kívül a Horthy-korban vajon

megtölthető-e még valamilyen egyéb, konkrét tartalommal is a nemzetség fogalma?

A rendi korszakban – nem feledve a nemzetségek kultuszközösség jellegét sem, amely például a reprezentatív ösgalériákban, a közös temetkezőhelyekben vagy bizonyos keresztnevek preferálásában is megmutatkozhatott – az ősi ségen alapuló földbirtokrendszer teremtett anyagilag motívált érdekközösséget a birtokos nemesi és főnemesi nemzetségek tagjai között.³ Ebben a kontextusban a genealógia is póré gyakorlati funkcióval bír: a nemesi jogokkal való élés és az ősi jószágból való részesedés lehetősége időről időre megkívánta a rangot vagy a birtokot megszerző közös őstől való leszármazás igazolását.⁴ A birtokos nemesi nemzetségek összetartása intézményes formában is megnyilvánulhatott. Egyes nemzetségek ugyanis – így csak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának őrizetében fennmaradt iratokat tekintve a Bánffyak, Csákyak, Dessewffyék, Erdődyek, Harruckernek, Kállayak, Lónyayak, Majthényiek, Máriássyak – többé-kevésbé rendszeres időközönként úgynevezett nemzetségi gyűléseket (családüléseket) tartottak, amelyre minden felnőtt atyafi hivatalos volt. A 18. század közepe után már írásos jegyzőkönyvekben dokumentált rokoni összejövetelek döntési jogköre a közös ingatlan- és pénzvagyonra, az ezzel összefüggő úrbéri és kegyúri ügyekre, közös perekre és jogszolgáltatásra, valamint a nemzetségi levéltárra terjedt ki.⁵ A birtokos nemesség körében a kései rendiség korszakában tehát mindenképpen volt egy gyakorlatiasnak mondható funkciója (is) a nemzetségi összetartozás ápolásának,

¹ Pandula Attila: Genealógia. In: A történelem segédtudományai. (Szerk. Bertényi Iván.) Bp., 2001. 18.

² Fügedi Erik: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja. Bp., 1999. 7., 18–21. Fügedi a család és az általa klánnak nevezett nemzetség viszonyát a következőképpen határozta meg: „A klán ... a magyar nemesség társadalmi alapegysége annak ellenére, hogy a klán családokban él és gazdálkodik.” 41. Lásd még: Kósa László: „Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Bp., 2001. 125–127.

³ Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában I–II. Bp., 2013. 56.

⁴ Kósa L.: i. m. 125–127.; Tóth István György: Karddal szerzett és piacon vett armálisok: a végváriak útjai a nemességbe a 18. század elején. In: A végvár és a végváriak sorsa, 1699–1723. (Szerk. Petercsák Tivadar–Pető Ernő.) Eger, 1991. 45–51.; Kóta Péter: „Ebül szerzett kutyabőr” avagy a címerlevélhamisítások a XVIII. században. In: Előadások Vas megye történetéből II. (Szerk. Tilcsik György.) Szombathely, 1993. 311–316.; Armálisok. Nemesi címerlevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898. (Szerk. Molnár András.) Zalaegerszeg, 2004. 7.

⁵ Kállay István: A családülés. *Levéltári Közlemények*, 43 (1972) 1. füzet 3–30.; Lásd még: Szilágyi Adrienn: Egy maradványuralalom birtokigazgatása a családülési jegyzőkönyvek tükrében. *Levéltári Szemle*, 63 (2013) 3. füzet 55–67.

amelyet alapvetően a közösnek tekintett földbirtok mozgattott. Az ősiségi viszonyokat azonban az 1848. évi XV. törvénycikk, majd végül az 1852. november 29-én kibocsájtott császári nyílt parancs megszüntette, s az egyéb rendelkezésekkel együtt megszülettek a polgári földtulajdon alapjai. Ebben az új szituációban a nemzetségek mint birtoklási közösségek, elveszítették a korábbi szerepüket, kohéziójuk jogi biztosítója megszűnt. Jól szimbolizálja ezt az évszázadokig féltve őrzött nemzetségi levéltárak funkcióvesztése, feleslegessé válása. Pesty Frigyes 1872-ben papírra vetett szavai szerint „A tudomány érdekében valódi szerencsének lehet nevezni azon körülményt, hogy az ősiség Magyarországon oly soká fennállott, mert a birtokos családok szükségét látták, hogy azon okmányokat, melyeken birtokaik jogcíme alapszik, kiváló gonddal őrizzék.”⁶ Melczer István viszont 1886-ban már úgy látta, hogy „Az ősiség eltörlése óta családi levéltárainkra kevesebb gond fordítatik, sokan azokat a külföldi eredetű telekkönyvezés következtében haszontalan lornak kezdik tekinteni.”⁷ Pusztán genealógiai értelemben persze a polgári korszakban is léteztek a korábbi nemzetségek, de tényleges, valóban működő közösségről csak azoknál beszélhetünk, akik hosszabb távon fel tudták tölteni valamivel a jogilag kiüresedett keretet. Az alábbiakban a Széchényieken keresztül erre szeretnék egy példával szolgálni.

A Széchényi nemzetség 1848–1945 között

A Széchényi nemzetség első ismert őse Márton volt, aki a 16-17. század fordulóján élt. A nemességet fiai, György és Lőrinc szerezték meg 1629-ben, a grófi rangot pedig utóbbi fia, II. György kapta 1697-ben. A grófságra emelkedett György leszármazottainak harmadik generációjában azonban a nemzetség a kihalás szélére került: az 1770-es évek végére Széchényi Ferenc (1754–1820) maradt az egyetlen élő férfi tagja. Neki viszont három fiúgyermek is megélte a felnőttkort, így többé nem fenyegette kihalás a nemzetséget.⁸ A fentiek következtében a 18. század végén egyetlen személy, Ferenc kezében összpontosult a nemzetség teljes birtokállománya. Ő 1814-ben – a következő évben megszerzett királyi jóváhagyással – három elsőszülöttségi hitbizományt alapított fiai, Lajos (1781–1855), Pál (1789–1871) és István (1791–1860) számára, a maradék szabad birtokait pedig felosztotta közöttük. A birtoklás és öröklés szempontjából tehát az 1810-es években három különálló ágra szakadt a Széchényi nemzetség.⁹ Az ősiség eltörlése ezt a különállást erősítette meg az 1850-es évek első felében.

⁶ Pesty Frigyes: A Kállay-család levéltára. *Századok*, 6 (1872) 387.

⁷ Melczer István: A családi levéltárak érdekében. *Turul*, 20 (1886) 4. füzet 190.

⁸ A genealógiai adatok forrása itt és a továbbiakban: *Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. IV. köt. Bp., 1998. 26–53.

⁹ A Széchényi nemzetség birtokviszonyaival kapcsolatban lásd: *Ballabás Dániel: A főrendiházi census a gyakorlatban – a Széchényiek példáján keresztül megvilágítva. Acta Academiae Agrimens. Sectio Historiae*, 2013. 239–259.

Idővel a nemzetség tagjainak száma is nagyon megnövekedett:

Időpont	Létszám
1850.01.01.	27
1860.01.01.	31
1870.01.01.	46
1880.01.01.	58
1890.01.01.	64
1900.01.01.	72
1910.01.01.	93
1920.01.01.	105
1930.01.01.	103
1940.01.01.	99

Míg a 18-19. század fordulóján Széchényi Ferenc és fiai egyetlen, szűk értelemben vett családot alkottak, addig a század második felében már több tucat – és az 1920-es évekig folyamatosan növekvő számú – leszármazott viselte a Széchényi nevet. (Széchényi Viktor egyenesen „az elszaporodás időszak” gyanánt említi az 1871 és 1920 közötti időszakot.¹⁰) E folyamat önmagában is gyengítően hathatott a nemzetség összetartására.

Intézményesített szinten a 19. század második felében az alábbi kapcsolatok léteztek a nemzetség tagjai között:

A hitbizományok. Bár a Széchényi Ferenc által a fiai számára alapított hitbizományi birtokok rendszeren a három fiú, Lajos, Pál és István ágán voltak tovább örökítendőek, az alapító intenciója szerint azonban nem szakadt meg teljesen az öröklési kapcsolat az egyes ágak között: „Ha közülük egyik kihalna a férfi ágon, majorátusának javai szálljanak át az életben lévő másik két legidősebb fiúra és ezek ágaira, egyenlő részben mind a két majorátus közös kezelése alatt. Ha a kettő közül egyik ismét kihalna a férfi ágon, akkor lépjen be az életben lévő harmadik legidősebb fiú az egész birtokba.”¹¹

A nemzetségi levéltár. A 17. század vége óta folyamatosan gyarapított levéltár fenntartására, elhelyezésére és kezelésére Széchényi Ferenc különös gondot fordított a végrendeletében. Az archívum 1833-tól kezdve a soproni Széchényi-palotában, kifejezetten a levéltár számára épített helyiségekben volt tárolva. Fenntartása azonban a század vége felé már gondot jelenthetett a Széchényieknek, ezért 1895-ben örökletként felajánlották a Magyar Nemzeti Múzeum számára: „A Széchényi Nemzetség Sopronban lévő levéltárának ez idő szerinti őrzői ... Abban a meggyőződésben élnek, hogy a felajánlt levéltárnak abban az intézményben van legillőbb helye, melynek egyik ősi, gróf Széchényi Ferenc volt megalapítója”.

¹⁰ Széchényi Viktor: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchényi nemzetség történelméből. Székesfehérvár, 1933. 100.

¹¹ Széchényi V.: i. m. 1933. 100. Széchényi Ödön rangon aluli házasságaira hivatkozva (amelyet tiltott az alapítólevél) az idézett kikötésnek köszönhetően vette kezelésbe a nemzetség másik két ága István hajdani hitbizományát az 1920-as évek elején. Bővebben lásd: *Ballabás Dániel: Gróf Széchényi Ödön különös házasságai*. In: Széchényi István és Zemplén megye. (Szerk. Tamás Edit.) Královský Chlmec, 2011. 114–125.

Az 1896 tavaszán valóban Budapestre szállított levéltár tulajdonosa tehát továbbra is a Széchenyi nemzetség maradt, csak az elhelyezésében és a kezelésében történt változás.¹²

A nagycenki mauzóleum. A cenki temető 1778-ban épült barokk kápolnája Széchenyi Ferenc jóvoltából nyerte el a ma látható kibővített, klasszicista formáját 1806–1810 között.¹³ Ferenc, aki maga is ennek kriptájában nyert örök nyugalommal 1820-ban bekövetkezett halála után, a Széchenyi nemzetség temetkezőhelyének szánta a mauzóleumot és fenntartásáról alapítvánnyal gondoskodott. Végakarata szerint „Ezen familiánk kriptájába pedig ne temettessenek ennek utána mások, mint a Széchenyi grófi familiából valók, tehát a fiágon levők mindannyian, vagy a férfiak, az asszonyi nemből pedig csak azok, akik a Széchenyi nevet holtokig viselik, azok tehát, akiknek férjhez menésekor neveket változtatni kell, ide ne temettessenek.”¹⁴ A kriptát lényegében a 19. század második felében kezdték el benépesíteni az elhunyt Széchenyiek – ide temették 1860-ban Széchenyi Istvánt is –, bár ekkor még nem mondható a nemzetség domináns temetkezési helyének. Egyeseket továbbra sem ide temettek, illetve természetesen máshol nyugodtak a nemzetség korábban elhunyt tagjai is.¹⁵

A Révay-alap. Végül meg kell említeni azt a 30 ezer bécsi értékű forint tőkével életre hívott alapítványt, amelyet Széchenyi Ferencné született Festicus Julianna grófnő testvére, báró Révay Pálné fundált 1814-ben két nővére számára „azzal a rendeltetéssel, hogy annak kamataiból mindegyik család leány utódai, kik támogatásra szorulnának, segélyeztessenek.”¹⁶

¹² Széchenyi V.: i. m. 216–220. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába (1882-től önálló Levéltári Osztályába) 1876-ban került be örökletétként az első nagyobb levéltár a Kállayak előző évi nemzetségi gyűlésének felajánlása nyomán. „A megindult lavina nem is állt meg többé, egész a mai napig [1932-ig]. Gyors egymásutánban küldik be levéltáraikat a Magyar Nemzeti Múzeumba az ország minden tájáról a legkiválóbb és leghíresebb családok, úgy, hogy ma, midőn már 171 család, község, családi alapítvány, közbirtokosság levéltárát őrzi ilykép a múzeumi levéltár, az egykor szerény, párezer darabból álló levéltári gyűjtemény 2 millió darabot ölel magába”. (*Sulica Szilárd: A Múzeumi Levéltár kialakulása. Levéltári Közlemények*, 10 (1932) 3–4. füzet 207–206.) Az MNM Levéltári Osztályát 1926-ban az Országos Levéltár új épületében helyezték el. 1929-ben önálló intézménnyé, Nemzeti Múzeumi Levéltárrá alakult, majd 1934-ben lényegében beolvastották az Országos Levéltárba. Levéltári kézikönyv. (Szerk. Körmendy Lajos.) Bp., 2009. 297. A Széchenyi-levéltár, sértetlenül túlélve a 20. századi magyar történelmi viharait, jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P szekciójának 623-as fondjában található. A gyűjteményt a nemzetség egészen a második világháború végéig gyarapította.

¹³ Kriszt György: Nagycentk. Széchenyi-mauzóleum. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 400. H.é.n. 4.

¹⁴ Széchenyi V.: i. m. 186., 211–213.

¹⁵ Széchenyi V.: i. m. 192–206.

¹⁶ Széchenyi V.: i. m. 207–211. Úgy tűnik azonban, hogy az alapítványnak kevésbé a rászoruló nők, mint inkább azok a Széchenyiek voltak a haszonélvezői, akiknek a birtokaira kihelyezték az időközben jócskán felszaporodott tőkét (és amit azok az első világháború vége felé, már az inflációs időszakban fizettek vissza). A századfordulón még közel 240 ezer korona felett diszponáló alapítvány vagyona kisebb részben rossz befektetések, majd leginkább a devalváció következtében 1927-re 21 pengő 64 fillerre zsugorodott.

A fentiek alapján talán nem túlzás Széchenyi Ferencet a nemzetség újjáalapítójának titulálni, hiszen nemcsak genealógiai értelemben származnak tőle a későbbi korokban született Széchenyiek, hanem az említett intézményesült kapcsolatok zömének is ő volt a megteremtője. Ennek tükrében akár szimbolikusan is tekinthetjük, hogy az első nemzetségi gyűlésre 1902. november 26-án, Széchenyi Ferenc múzeumkerti szobrának felavatása alkalmából került sor. Az ekkor összegyűltek jegyzőkönyvében megörökített gondolata szerint „a mostanáig létező családi alapítványok és virágzó intézmények nagy megalapítójának emléke által felbuzdulva a Széchenyi nemzetség jelen lévő tagjait a családnak minden tekintetben való összetartozásának szelleme hatotta át.” Ugyanakkor „Az összetartás lehetősége feltételezi azonban a közös és mindnyájunkat érintő vagy érinthető családi ügyek iránti teljes tájékozottságot. Annak előtte, midőn Sz. Ferencz fiaival képezte a nemzetséget, ezen tájékozottság könnyű szerrel volt eszközölhető, mióta azonban számosabban lettünk és az egyes ágak elszéledtek, sokan, bár az érdekek közössége ugyanaz maradt, nem ismerik, avagy különbözőképpen gondolják ismerni a létező családi alapítványokat és Ősünknek a családot érintő intézkedéseit.” Éppen ezért az egybegyűltek felszólították a nemzetség seniorjait, vagyis a három ág legidősebb élő tagját, hogy helyezték el a nemzetségi levéltárban az alapítványok (Révay, kriptá) eredeti alapítóleveleit, nevezzék meg a jelenlegi kedvezményezetteket, illetve számoljanak el az általuk kezelt tőkével. Egyúttal elhatározták azt is, hogy a továbbiakban minden év februárjában, a Nemzeti Kaszinóban Széchenyi István emlékére rendezett szokásos lakoma napján a nemzetség egészét érintő ügyek megvitatása céljából össze fognak gyűlni.¹⁷ Az intézményesülés végül a következő esztendőben „A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi-nemzetség alapítványa” létrehozásával vált teljessé, amely három célt tűzött ki maga elé: „a) Az alapítvány létesítéséhez való hozzájárulással és annak közös kezelésével a nemzetség összetartozásának és tagjai egymás iránt való atyafiságos jóindulatának fejlesztése és erősítése. b) A szűkebb anyagi helyzetben élő vérségi tagok gyermekeinek nevelésére anyagi segély nyújtása ... c) A nemzetség vagyontalanná vált férfitagjainak segélyezése.” Egyúttal szilárd szervezeti keretet kapott a nemzetségi gyűlés intézménye is, mivel a felállított öttagú igazgatótanács mellett az alapítvány egyik ügyintéző testületének ismerték el. A gyűlésen azonban nemcsak az alapítványi tagok, hanem a nemzetség bármely férfi tagja részt vehetett. Így a serdülő korúak is, hogy „a vérség összetartozandóságának tudata már ebben a korban beléjük ojtassék”.¹⁸ Az alapok lerakása végül

¹⁷ MNL OL - P 623 - 304. cs. VII. 29. 1. 40–41. A Széchenyi István tiszteletére rendezett díszvacsorákról lásd: Széchenyi emlékezete. Serlegbeszéd a Nemzeti Kaszinóban 1864–1944. Bp., 2010.

¹⁸ Az (1924., 1928. és 1931. években módosított) alapítólevelet közli: Széchenyi V.: i. m. 245–250.

a nemzetség címerének¹⁹ és megnevezésének²⁰ pontosításával fejeződött be (1904–1906).

Az alapítvány tehát immáron formailag is egy szervezetbe tagolta „gróf Széchenyi Ferencz és neje Festetics Julia grófnő egyenes leszármazó törvényes fiutódai[t], ... amelynyiben a gróf Széchenyi nevet viselik és római katolikus vallásuak”.²¹ 1903-tól kezdve (1915 kivételével) minden esztendőben tartottak legalább egy nemzeti gyűlést, az utolsót 1944. február 6-án. Ezek jegyzőkönyvei, az igazgatótanács éves jelentései, valamint a hozzájuk csatolt számos melléklet fennmaradt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának gyűjteményében és szinte egyedülállóan bepillantást nyújtanak egy valóban működő főnemesi nemzetség életébe.²² Tanulmányom további forrását alapvetően az említett dokumentumok jelentik. Bár az alapítvány deklarált célja, mint láttuk, nagy általánosságban a nemzetség összetartásának erősítése és a szűkebb anyagi helyzetben lévő rokonok segélyezése volt, ennél azonban jóval sokrétűbb tevékenységet fejtett ki. Ebből jelen esetben a Széchenyi István kultuszához kapcsolódó momentumokat kívánom kiemelni.

Széchenyi István kultusza a Széchenyi nemzetség látószögén keresztül

Zeidler Miklós szerint a kultuszok rendszerint a következő fejlődési utat járják végig: 1) megfogalmazódik az elv, személyhez kötődő kultusz esetén megtörténik „az egyén felmutatása”; 2) a kultusz tárgya hívószóvá alakul, megjelennek a különböző ünnepélyes és hétköznapi rítusok; 3) a kultusz divatos lesz, de eközben ellaposodik, eredeti tartalmától

¹⁹ A címer esetében a vita tárgyát az 1697. évi grófi diploma szív pajzsának színe okozta. A diploma ugyanis egy arany koronával díszített pajzsról szól, utóbbi színét nem említve, de értelmezhető úgy is a szöveg, hogy a koronás pajzs az arany színű. Megfestve viszont egyértelműen kézzel van a kérdéses pajzs. (Lásd a Magyar Nemzeti Levéltár címereslevél-adatbázisát: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/1947>) Ezt a paradox helyzetet tükrözi a Gudenus-féle genealógia is, amelynek szöveges címerleírásában arany színű mező szerepel, ugyanakkor a kötethez tartozó képmellékleten kézzel van megrajzolva a címer szív pajzsa. (Gudenus J. J.: i. m. 26.)

²⁰ Az 1905. évi nemzeti gyűlés egyhangúan kimondta: „óhajtandó volna, hogy ezentúl vérségünk összes tagjai a »Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi« írásmódot használják; u. i. az előnévénél az »és« mellőzésével, a család nevével pedig 2 ékezzettel.” (MNL OL - P 623 - 304. cs. VII. 29. 1. 25.) Ez a kérdés a későbbiekben még több alkalommal előkerült a nemzeti gyűléseken. 1928-ban például a közgyűlés felkérte az igazgatótanácsot, hogy „szólítsa fel átiratban az Akadémia elnökségét, tegyen lépéseket, hogy ezentúl a tudományos körök és tankönyvek is a »Széchenyi« név egyedül helyes kettő ékezetes írásmódját fogadják el.” (MNL OL - P 623 - 301. cs. VII. 28. 3. 134.) Az akadémia elnöke azonban elhárította a megkeresést azzal, hogy a legnagyobb magyar saját gyakorlatának megfelelően, kegyeletből írják egy ékezzel Széchenyi István nevét. (MNL OL - P 623 - 301. cs. 1930. 2.) Nagyobb sikerrel jártak viszont a Nemzeti Kaszinónál, amely biztosította a nemzetséget arról, hogy „a legközelebb — 1933. február hóban — megjelenő évkönyvünkben a hibát korrigálni fogjuk s a család nevét helyesen »Széchenyi« elnevezéssel fogjuk feltüntetni.” (MNL OL - P 623 - 301. cs. 1932. 86.)

²¹ Széchenyi V.: i. m. 246.

²² MNL OL - P 623 - 304. cs. VII. 29. 1. [1902–1907], 301. cs. [1908–1933], 302. cs. [1934–1938], 303. cs. [1939–1944]; Az 1902 és 1932 közötti nemzeti gyűlések jegyzőkönyveit bő kivonatban közli: Széchenyi 1933. 7–96.

megfosztva pusztán külsőséggé, formalitássá, árucikké válik; 4) végül már kellemetlen tényező lesz, mert zavarja az újabb kultuszok és eszmék érvényesülését.²³ A reformkor nemzedékéből a dualizmus korában, ahogy az közismert, Kossuth Lajosnak volt tömegeket megmozgató kultusza.²⁴ Széchenyi István kultuszának alapjait (nem minden előzményt nélkülözve persze) Szekfű Gyula konstruálta meg az először 1920-ban napvilágot látott – majd a Horthy-korszak során még további hat kiadásban megjelent – Három nemzedék. Egy hanyatló kor története című munkájában. Szekfű könyve azonban nem történelmi mű. Célja „a potenciális olvasók politikai orientálása volt a múltat erkölcsi és ideológiai példatárként felhasználva”. Széchenyi személye konzervatív reformerként, korának legkiemelkedőbb alakjaként és egyúttal viszonyítási pontként jelenik meg a munka lapjain. Szekfű interpretációjában Magyarország hanyatlásának okozói azok a politikusok, akik letértek a Széchenyi által kijelölt, egyedül helyes útról.²⁵ Széchenyi István alakja kiválóan megfelelt annak a kultikus szerepnek, amit a Három nemzedék írója osztott rá: bár Kossuth ellenfele volt, de mégis az utóbbi nevezte a „legnagyobb magyarnak”; pozitív alkotások sora köthető a nevéhez; ki maradt 1848-1849 véres eseményeiből; rengeteget írt, vagyis szinte bármilyen kontextusban idézhető; öngyilkosságának körülményei pedig piedesztálra emelték a személyét.²⁶ Szekfű munkája tehát kijelölte azt az irányvonalat, amelyen Széchenyi kultusza elindulhatott hódító útjára.

A szokásrend felől megközelítve a kultusz a „szentnek tekintett helyek fölkereséséből, ereklyék gyűjtéséből, szövegek áhítatos gondozásából, szent idők megünnepléséből, szertartásokon való részvételből” áll.²⁷ Széchenyi István kultuszának egyik fő helyszíneként önként adódóan kínálkozott a tisztelt személy végső nyughelye, Nagycenk. A mauzóleumban ráadásul nemcsak a sír előtt lehetett lerakni a kegyeletes megemlékezés virágait, hanem itt volt kiállítva az a ruházat, amelyet a gróf az öngyilkosságakor viselt, illetve egyúttal a lövés nyomán a koponyájából kiszakadt csontdarab is megtekinthető volt.²⁸ A Horthy-korszakra a nagycenki temető már teljes egészében a Széchenyi nemzetség kultuszának szolgálatában állt. Az első lépést ennek érdekében még Széchenyi Ferenc tette meg, aki nemcsak a mauzóleum építtetője volt, hanem 1811-ben áthozatta a franciák által két évvel korábban felüldt sopronbánfalvi templomból Széchenyi Pál néhai kalocsai érsek mumifikálódott holttestét, amelyet egy nyitott, üvegfedelű koporsóban helyeztek el az akkoriban átadott kriptában. Száz évvel később, 1911-ben a Széchenyiek ugyancsak

²³ Zeidler Miklós: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Bp., 2002. 10.

²⁴ Gerő András: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből. Bp., 2004. 53–78.

²⁵ Romsics Ignác: A „katasztrófa” okai avagy „a Mohácsok és a Trianonok története” valójában „olyan logikus, hogy nemzedék hanyatlik nemzedék után”? *Korunk*, 2007/7. 16–27.

²⁶ Gerő A.: i. m. 153.

²⁷ Dávidházi Péter: „Isten másodszüllöttje”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Bp., 1989. 5.

²⁸ Tóth Vilmos: A Széchenyi család temetkezése Nagycenken. In: Halál és kultúra. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből. (Szerk. Berta Péter.) Bp., 2001. 196.

a helyi temetőbe hozták valamennyi, a 18. század folyamán Fertőszéplakon, Sopronban és Egerváron eltemetett őszöket, akiket a mauzóleum háta mögötti téren, a szabadban felállított díszes kőszarkofágban helyeztek el. Nagycenken tehát egy jelentős szakrális tér alakult ki, a Széchenyi nemzetség kultuszhelyeinek számát pedig megsokszorozták az eredeti nyughelyek emléktáblákkal való megjelölésével.²⁹ Az I. világháború után a nemzetség igazgatótanácsa már 1921 elején kifejezte azon meggyőződését, hogy „a cenki családi sírbolt, mely a legnagyobb magyar porait őrzi, egy kegyeletes zarándokló hely lesz, melyet a magyar irredenta szolgálatába fognak vonni, amelyet a ... társadalmi egyesületek ezentúl sűrűn fognak felkeresni, hogy nemzeti érzelmeik tüntetészerű megnyilatkozásával az elszakított magyar testvéreinknek erőt és bátorítást nyújtsanak”.³⁰ Természetesen igen fájdalmasan érintette a Széchenyieket annak lehetősége, hogy a békekonzferencia döntése értelmében Nagycenk is az Ausztriához csatolandó területek között szerepelt. Erre azonban az 1921 decemberében megtartott Sopron környéki népszavazások eredményeként végül mégsem került sor, amit nagy megkönnyebbüléssel vettek tudomásul. Hiszen „Elképzelhető sem lett volna, többi közt, hogy a »Legnagyobb Magyar« idegen földben nyugodjék, hogy külföldre kelljen zarándokolnia a magyarnak, ha nagyjaink sírjára koszorút akar elhelyezni!”³¹ Sopron közelsége és a népszavazás sikere ugyanakkor azt eredményezte, hogy Széchenyi nagycenki kultusza bizonyos tekintetben összekapcsolódott az irredenta propagandával. Horthy Miklós kormányzó például 1922. december 14-én előbb leróta kegyeletét Nagycenken, majd közvetlenül utána Sopronba utazott a népszavazás első évfordulójára rendezett emlékünnepekre.³² Bethlen István miniszterelnök, akit Nagycenk a díszpolgárává választott, 1928. október 13-án helyezett koszorút Széchenyi István sírjára, másnap pedig felavatta Sopronban a népszavazás emlékét megörökítő emelt Hűségkaput.³³ A hivatalosságok mellett a legkülönbözőbb egyesületek érezték szükségét annak, hogy – hangzatos szónoklatok közepette – leróják tiszteletüket Széchenyi sírjánál, amelyről a helyi és alkalmanként az országos lapok is beszámoltak. A korszak vége felé azonban már a kultusz kommercializálódásának jeleit mutatja az az eset, amelyet a Széchenyiek utolsó nemzetségi gyűlésének jegyzőkönyve említ: „Az idegenvezető sekrestyés saját fantáziájában született családi és történelmi vonatkozású ismereteinek fitogtatása közben háborzongató mesékkal és kijelentésekkel szórakoztatja a látogatókat. Közben kézilámpással bevilágít abba az üvegszekrénybe, amelyben Széchenyi István által halálakor viselt ruhák vannak elhelyezve, vagy felnyitja Széchenyi Pál kalocsai érsek koporsóját és az üveg alatt fekvő tetemet világitja meg. Mindkét esetben a látogatóra gyakorolt hatást saját meséjének valószínűsítésére használja fel, hogy így tudásáért nagyobb borraalót kapjon.”³⁴

²⁹ Tóth V.: i. m. 195., 198.

³⁰ MNL OL - P 623 - 301. cs. VII. 28. 2. 134.

³¹ MNL OL - P 623 - 301. cs. VII. 28. 2. 154.

³² MNL OL - K 428 - a) sorozat - 1922. december 14. 7. kiadás

³³ Pesti Napló, 1928. október 14. 5–6., október 16. 5–6.

³⁴ MNL OL - P 623 - 303. cs. - 1943. 1.

Mivel lényegében a Horthy-korszakra esett Széchenyi jelentősebb alkotásainak centenáriuma, ezért tág tere nyílt a különböző ünnepélyes szertartásoknak. 1925-ben a Magyar Tudományos Akadémia alapítása századik évfordulójának országos megünneplésére került sor, amelynek keretében egész évben egymást érték a legnagyobb magyar emlékének szentelt események. A nemzetség igazgatótanácsának 1925. évi jelentése szerint a Széchenyiek igen nagy meglepedéssel vették tudomásul, „hogy az Akadémia vezetősége a legelőzékenyebben gondoskodott a nemzetség jelenlétéről. Minden felolvasásra meghívót kaptak, melyeken a nemzetség egyes tagjai részt is vettek, a centenáriumi ünnepi ülésen pedig külön helyek voltak rezerválva a nemzetség tagjai számára.”³⁵ 1927-ben a Nemzeti Kaszinó megalapításának századik jubileumát ünnepelték meg. Június 10-én a kaszinó igazgatói és mintegy kéttucat tagja „szívhez szóló beszéd kíséretében” megkoszorúzta Nagycenken Széchenyi István sírját. Ezt követően „pedig elkövetkezett a legmeghatóbb jelenet, mikor [Perényi Zsigmond báró] tolmácsolva az elszakított Felső-Magyarország hódolatteljes ragaszkodását Széchenyi István eszméihez, elhelyezett néhány szerény szál virágot a Nemzeti Casino koszorúja mellé.”³⁶ De nem maradt megemlékezés nélkül Széchenyi házasságkötésének kerek évfordulója sem. Ennek emlékére 1936. február 4-én ünnepi misét mondtak a budapesti krisztinavárosi templomban, ahol a nemzetség számos tagja mellett az MTA hattagú küldöttsége is képviseltette magát.³⁷ Végül az ünnepélyes aktusok sorában utolsóként Széchenyi István születésének 150. évfordulójáról emlékezik meg a nemzetségi gyűlések jegyzőkönyve. 1941. szeptember 21-én Budapesten zajlott le a központi ünnepség, Horthy Miklós kormányzó, Bárdossy László miniszterelnök és természetesen a Széchenyiek képviselőinek jelenlétében. Szeptember 23-án Nagycenken, 28-án pedig Sopronban tartottak ünnepségeket. A jegyzőkönyv megfogalmazása szerint „Örvendtes és megható, hogy nagy őszünk eszméinek kultusza ily elemi erővel nyilatkozott meg és kell hogy ez büszkeséggel töltsen el nemzetségünk minden egyes tagjának kebelét.”³⁸

A Széchenyiek azonban nem pusztán sütkérezni kívántak a legnagyobb magyar kultuszának fényében, hanem maguk is aktív alakítói akartak annak lenni. E törekvésekkel kapcsolatban is megfigyelhetők a kultuszok egyes sajátosságai. Az szinte magától értetődő, hogy „A kultusz mint beállítódás bizonyos szellemi vagy anyagi értékek rajongó, mértéket nem ismerő, mindenekfölötti tisztelete, tehát teljes és feltétlen odaadás, mely imádata tárgyát minden szóba jöhető vád alól eleve felmenti”.³⁹ Emellett azonban felvethető a kultusz papjai legitimitásának problémája is. „Itt ugyanis kérdéses az, hogy kié is ez az igazi hagyomány, ki értelmezi helyesen a ránk hagyományozott szövegeket.”⁴⁰ A Széchenyi nemzetség még

³⁵ MNL OL - P 623 - 301. cs. VII. 28. 3. 67.

³⁶ MNL OL - P 623 - 301. cs. VII. 28. 3. 138.

³⁷ MNL OL - P 623 - 302. 1936. 44

³⁸ MNL OL - P 623 - 303. 1942. 284–286.

³⁹ Dávidházi P.: i. m. 5.

⁴⁰ Lakner Lajos: Irodalmi kultusz, identitás, legitimitáció. In: Az irodalom ünnepei. (Szerk. Kalla Zsuzsa.) Bp., 2000.

1908-ban elhatározta, hogy megírja a saját történetét, amely munkára Bártfai Szabó Lászlót kérték fel. A terjedelmes monográfia szövege végül három vaskos kötetet töltött meg. Ebből az első kettő még az I. világháború előtt napvilágot látott, a harmadik azonban, amely történetesen Széchenyi István működését is tárgyalta, különböző nehézségek miatt csak 1926-ban jelenhetett meg.⁴¹ Azt egyelőre nem tudom megállapítani, hogy Bártfai tollát mennyire irányították kézi vezérléssel, de az biztosnak látszik, hogy szorosan nyomon követték a munkáját. A monográfia megírásának koordinálására felállított bizottság beszámolója szerint Bártfai „Széchenyi Istvánról oly munkát akar nyújtani a 3-dik kötetben, hogy ... minden vitás esetben a Széchenyi Nemzettség tekintélye oszlassa el az irodalom homályait.”⁴² A Széchenyiek ízlésének megfelelően komponálta meg A híd címet viselő színművet Herczeg Ferenc is. Ezen alkalomból az 1926. évi nemzeti gyűlés elhatározta a Horthy-korszak ünnepelt írójának üdvözlését, aki „ily téren mint első tesz bátor hitvallást Széchenyi eszméinek egyedüli üdvössége mellett”.⁴³ (Bethlen Istvánhoz hasonlóan 1928-ban Herczeget is Nagycenk díszpolgárának választották.⁴⁴) Az irodalom terén azonban a kultuszt relativizálók is megjelentek. 1936 elején a Széchenyiek éles kirohanásokat intéztek a sajtóban Surányi Miklós Egyedül vagyunk című történelmi regénye ellen. Véleményük szerint Surányi túllépte az írói szabadság határát és olyan dolgokat közöl Széchenyi Istvánról, „amelyek alkalmasak arra, hogy ezen nagy ember nimbuszát kisebbsítsék”.⁴⁵ 1943-ban a nemzettség egyik tagja hasonló okból szólalt fel Nagy László ellen. Tudomása szerint az írótól „Széchenyi címen egy könyv jelent meg, amely állítólag Széchenyi Istvánt igen kedvezőtlen és a valóságnak nem megfelelő színben tünteti fel. Kéri az Igazgató Tanács tagjait, hogy a könyvet olvassák el és ha ezeket beigazoltnak látnák, hívassék össze egy rendkívüli Igazgató Tanácsi ülés melyen határozat hozasson a szükségesnek mutatkozó megtorló intézkedések megtételére.”⁴⁶

Különösen hisztérikusan reagáltak a Széchenyiek abban az esetben, amikor Istvánnak a sógornőjével, Karolinával való állítólagos viszonya került szóba. Lényegében ez a kérdés állt a Surányi Miklóssal folytatott pengeváltások középpontjában.⁴⁷ De igen óvatosan jártak el akkor is, amikor 1932-ben egy „Nach meinem Tode zu verbrennen” feliratot tartalmazó, lepecsételt levélköteget találtak Széchenyi István levéltári hagyatékában. Először az volt a nemzettség álláspontja, hogy a csomagot fel kell bontani, de csak az igazgatótanács lehet jelen az aktus során. Hamarosan viszont meggondolták magukat és az örökhagyó akaratának megfelelően a megsemmisítés mellett foglaltak állást. Végül, sok évi huzavona után, 1938 márciusában Hóman Bálint kultuszminiszter, valamint a Nemzeti Múzeum főigazgatója és a nemzettség két tagja jelenlétében felbontották a rejtélyes levélköteget. Az igazgatótanács jelentése szerint „A főigazgató kezében, ki a lepöcsételt kis csomagot fölbontotta, remegett a nagy papírolló! Fölbontáskor 33 darab irat került elő, melyek egyenkénti áttekintése mindenesetre csalódást okozott annak, aki szenzációt várt.” – vagyis semmiféle intim vagy dehonesztáló részletet nem tartalmaztak a frissen előkerült levelek.⁴⁸

Lakatos Ernő szerint „A XIX. század fejlődési iránya mutatja meg leginkább, hogy mennyire atomizálódott és apró társadalmi csoportokra bomladozott a főúri rendünk.”⁴⁹ Ez a folyamat általában nem állt meg a főnemesi nemzetiségek határain. A Széchenyiek azonban, a 20. század első éveiben megteremtett intézményes kereteket kihasználva, azt valós tartalommal megtöltve, a két világháború közötti időszakban képesek voltak saját elveikkel és érdekekkel rendelkező csoportként reprezentálni magukat. Identitásuk egyik kulcseleme Széchenyi István személye volt, akinek két világháború közötti hivatalos kultuszát szemmel láthatóan teljes beleéléssel támogatták.

⁴¹ *Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története I–III. Bp., 1911., 1913., 1926.*

⁴² MNL OL - P 623 - 301. cs. VII. 28. 3. 3.

⁴³ MNL OL - P 623 - 301. VII. 28. 3. 64.

⁴⁴ Pesti Napló, 1928. október 14. 5.

⁴⁵ MNL OL - P 623 - 302. 1936. 43–44.

⁴⁶ MNL OL - P 623 - 303. 1942. 4.

⁴⁷ MNL OL - P 623 - 302. 1936. 43.; Pesti Napló, 1936. március 11. 9.

⁴⁸ MNL OL - P 623 - 301. 1933. 12., 25.; MNL OL - P 623 - 302. 1934. 139.;

MNL OL - P 623 - 302. 1936. 4.; MNL OL - P 623 - 302. 1938. 22–23.

⁴⁹ *Lakatos Ernő: A magyar politikai vezetőség 1848–1918. Társadalomtörténeti tanulmány. Bp., 1942. 23–24.*

KOVÁCS ÖRS

A franciaországi emigráns magyar arisztokrácia politikai szerepe

A magyar politikai emigráció egészét illetően a II. világháború utáni történetéről levéltári kutatásokra visszavezethető összefoglaló munka nem készült. Az alábbi tanulmány sem mer a teljes emigráció társadalmi vizsgálatára vállalkozni, de kísérletet tesz arra, hogy legalább a franciaországi politikai emigrációban vizsgálja az arisztokraták szerepét. Jelen tanulmány során az Országos Levéltár külügyi iratanyagából indultunk ki, és az ott megtalált arisztokratákról, információkról második forrásként az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának iratanyagát használtuk. Sok forrás kimaradt a vizsgálat során, leginkább a pártanyag vizsgálata, így ez a tanulmány egy nagyobb kutatás kezdőlépésének tekinthető. Erről a témáról azonban még nagyon kevés levéltári iraton alapuló kutatás történt, arisztokrata szempontból történő vizsgálat pedig egy sem. A tanulmány első fele éppen ezért bemutatja az emigráció okait, hullámain, jellemzőit, s a franciaországi körülményeket, majd az 1945 utáni helyzetben vázolja a magyar emigráció ágait, és ezen belül vizsgálja a levéltári iratokban feltűnő arisztokraták szerepét.

A kutatást nehezíti, hogyha a magyar emigrációról szólnunk, nehéz tényleges számokat mondani, mert a határon túli magyarok közül érkezőket a fogadó országok általában románoknak, csehszlováknak stb. tüntették fel, ezzel tovább nehezítve a kutatásokat. Természetesen kiindulópontként vannak alapművek, amelyeket használtunk. A legfontosabb Borbándi Gyula *A magyar emigráció életrajza 1945–1985* (Bp., 1989) című rendkívül szerteágazó műve, amely szerkezetével meghatározza az emigráció csoportjainak kialakulását, bemutatja tevékenységi körüket. Felsorolja az emigráció generációit, 1945-ös, 1947-es, 1956-os csoportokat megkülönböztetve. Szociológiai, társadalmi szempontból ezen csoportok vizsgálata még nem valósult meg. A másik hasonló munka a szintén egykori emigráns Nagy Kázmér *Elveszett alkotmány. Vázlat az 1944 és 1964 közötti magyar politikai emigráció kialakulásáról* (München, 1974) című könyve. Az emigráció legjobban feldolgozott része talán az 1956-os, amelynek sorsával kisebb nagyobb mértékben foglalkoztak már a hazai történészek. Közülük Kecskés D. Gusztáv *Franciaország és a magyar forradalom, 1956* (Bp., 2007) című könyvét emelem ki, mint a franciaországi helyzetről írt remek, alapos, levéltári adatokra támaszkodó

művet,¹ amelyben külön foglalkozik a magyar menekültügyi kérdésekkel az ENSZ-ben és az 1956-os magyar emigránsok befogadásával Franciaországban.

Az arisztokráciáról néhány új könyv, tanulmány, visszaemlékezés jelent meg, elsősorban az *oral history* berkeiben. Ezek rendkívül hasznosak, és számot adnak a ma is élő arisztokrata családok sorsáról.² Olyan munka, ami kifejezetten az emigráns arisztokrácia politikai szerepét vizsgálja, és levéltári kutatásokra épült, nem készült.

Az emigráció kialakulása

Az emigráció kialakulásának okait sokan vizsgálták már, így erre ebben a dolgozatban részletesen nem térek ki. Az arisztokraták sorsának alakulásáról is írtak már Magyarországon, sok visszaemlékezés, de már társadalomtörténeti munkák is szóltak erről például Püski Levente, Gyarmati György, Valuch Tibor, Romsics Ignác, Gudenus János. Az emigráció társadalmi irányú megközelítése viszont elég hiányos. A visszaemlékezések és életrajzok mellett a tudományos munkákban is különös hangsúlyt kapnak az 1945 utáni egzisztenciát, fizikai létet fenyegető események leírása. Ez természetesen együtt járt az arisztokrácia politikai, gazdasági, társadalmi szerepének átalakításával, többnyire elvesztésével. A magyar társadalom évszázadokra visszanyúló hierarchikus szemlélete, meglévő nagybirtokai és politikai szerepük³ is odalett 1945 után.

¹ Kecskés D. Gusztáv: *Franciaország és a magyar forradalom, 1956*. Bp., 2007. (História Könyvtár, Monográfiák) 22.

² Adonyi Sztancs János: *Elprédált elit*. Bp., 2011; Adonyi Sztancs János: *Arisztokraták ma I–II*. Bp., 2008; *Ispán Ágota Lidia: Arisztokrata családok életmódja, életstratégiája 1945 után*, <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00037/pdf/031-052.pdf> (A letöltés dátuma: 2015. jún. 14.); *Fiath Titanilla: A magyarországi arisztokrácia identitásának alakulása a második világháború után*. http://antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=265 (A letöltés dátuma: 2015. jún. 14.); *Sztárayné Kézdi Éva: Egy eltűnt réteg nyomában*. Bp., 2009; *Gudenus János–Szentirmay László: Összetört címerek*. Bp., 1989; *Gudenus János: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája I. kötet (A–J)*. Bp., 1990; II. kötet (K–O). Bp., 1993; III. kötet (P–S). Bp., 1998; IV. kötet (Sz–Zs). Bp., 1999; V. kötet (Kiegészítések, pótlások, névmutató A–Zs). Bp., 1999.

³ Az arisztokrácia a felsőházban születési alapon vett rész az I. világháborúig, majd 1926-ban visszaállított felsőházban is. vö. *Püski Levente: A felsőház*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_felsohaz/ (A letöltés dátuma: 2015. máj. 23.)

Ebben nagy szerepet játszott a földreform (1945. évi VI. törvény), amely „a „nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhöz juttatása tárgyában” született, és megfosztotta az arisztokratákat a birtokaiktól. A tulajdonjog negligálását az elvesztett birtokok utáni kárpótlás nélkül vitték végbe. A földosztással az arisztokrácia elvesztette addigi pozíciójának legfőbb gazdasági bázisát. Azokat, akik a földosztással nem veszítették el minden vagyonukat, az 1948–49-es államosítás fosztotta meg maradék gazdasági erejüktől.

A társadalom átalakításának szükségességében minden politikai erő egyetértett. Abban is, hogy a régi feudális jellegű – torlódó társadalomképet – nem kívánja megőrizni. Így 1945 után társadalmi modernizációként is felfoghatóak az események, egy *negatív és/vagy felemás* modernizációként.⁴ A feudális eredetű társadalmi csoportok lényegében az átalakítás következtében megszűntek, ill. a parasztság száma radikálisan csökkent. A nivellálás a gazdasági viszonyok terén is, azaz a legszegényebbek jövedelemszintje valamelyest nőtt, míg a gazdagabbaké hatalmasat zuhant, előbbieket szüntére.⁵

Az emigráció sok esetben kényszerből megvalósulva, a szegénység, az üldöztetés miatt alakult ki. Az arisztokrácia közjogi létére formailag tett pontot az 1947. évi IV. törvény, amely kimondta a magyar nemesi és főnemesi rangok megszüntetését, valamint a külföldi nemesi rangok viselésére adott engedélyek hatályon kívül helyezését. Eltörölték a rangokat és címeket, és elvesztették szerepüket a községi és a vármegyei igazgatásban is. A nácitlanítás alapvetően nem a társadalmi elitet érinti, de minden más az elitcserére irányul. Az arisztokraták számára az igazi csapás az internálások, B-listák, bebörtönzések, kitelepítések, koncepciók perek megindulása volt, amely 1948–1953 között tetőzött.⁶ A vádak természetesen a reakciók, fasiszta, majd klerikális jelzők közül kerültek ki,⁷ ami az arisztokraták esetében azért volt törvényszerű, mert társadalmi sztereotípiák alapján az osztályharcot ellenük vívták. Ebből amúgy annyi igaz volt, hogy hét arisztokrata valóban a szélsőjobb híve volt, és kb. még hét állt ki mellettük.⁸ Az arisztokratáknak nincs valós társadalmi bázisuk politikai értelemben, a valódi küzdelem az MKP és a demokrata erők között zajlik, majd az egyházakkal való leszámolás következik, így nincs idő az osztályharcra az arisztokraták ellen.⁹

Ennek ellenére, az osztályidegenekkel való küzdelem jegyében Rákosi lesújtott az arisztokráciára is. A „feljegyzések szerint 1951-ben 52 gróf és 41 báró mellett 30 gyárost

és mintegy 85 táborkot ítétek teljes vagyonek kobzására.”¹⁰ Aki nem tudott emigrálni, s emberibb életet, nyugalmasabb jövőt képzelt magának, legközelebb 1956-os forradalom idején tehetett ezért. Az emigrációnak ez újabb lökést adott, mert a börtönben lévők is kiszabadulhattak, és ha akartak, távozhattak a további megtorlások elől. A főnemesi családok többsége emigrált, mintegy ötödük él csak Magyarországon.¹¹

Az említett generációs felosztást igazából tovább lehetne bővíteni, és a politikai mellett a gazdasági indokból érkező emigránsokra is érdemes lenne kiterjeszteni a vizsgálódásunkat. A XX. századot tekintve a századforduló 1–1,5 milliós gazdasági kivándorlói után – bár ennek kb. csak 1/3-a volt magyar nemzetiségű – 1919-ben a Tanácsköztársaság hatalomátvételekor távoznak először, majd az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülésekor ismét lesznek politikai menekültek. A két háború között, a gazdasági válság idején is nő az emigránsok száma, majd a világháború borzalmi nagy népmozgásokat hoztak. Ki a nácik miatt, ki a kommunisták miatt váltott otthont, kit elvittek, más a felelősségre vonás elől menekült, és voltak, akiket kényszerítettek. Ha mindent összevetünk 1956-ig hét hullámban hagyták el magyarok a történelmi Magyarország területét, hiszen emigráció kapcsán a Kárpátokon túli kivándorlás számít.¹² Az biztos, hogy a 1944–1956 között ismét több százezer magyar hagyta el hazáját, nagyságrendekkel több, mint a Horthy-korszakban, és politikai tekintetben igen vegyes csoportok voltak. Ezek közül csak hármat emelnék ki.

Az 1944–45-ben a németek, nyilasok elől elmenekülőket, akik nemcsak zsidók, hanem a diktatórikus formákat elutasító, politikailag azonban a nem feltétlenül liberális, hanem legitimista, Horthyhoz hűségesebb csoportok. Külön kiemelendő gróf Pálffy József, aki hiába vett részt a nyilas ellenes Magyar Front szervezésében, mégis 1945 után, mint a Demokrata Néppárt egyik vezetője emigrációban találta magát. A hozzá hasonló arisztokraták mind így végezték. A korábbi időszakban ugyan nem voltak nyilasok, de kötődtek – olykor akár csak származásukat tekintve – az ellenforradalmi rendszerhez, gyakran emigrációba kényszerültek.

A második csoport egyértelműen a demokrata pártok képviselői voltak, akik 1945 után nem kívánták a Horthy-korszak restaurálását, s nem kívánták a kommunizmust sem. A kommunisták nem létező demokrácia felfogása a politikai riválisokat megsemmisítette, vagy aki ezt elkerülné, inkább emigrációba került. Őket általában ’47-esnek nevezik,¹³ pedig általában 1946–1950 között mentek ki, és politikai felfogásukat tekintve általában szemben állnak a ’45-ösökkel, hiszen köztársaságban gondolkodnak, és sok alapvetően baloldali van már köztük, akik az előzőek ellenzéke volt a két háború

⁴ Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp., 2005. 25–26.

⁵ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 1999. 315–317.

⁶ Erről ld. részletesebben: Gudenus János–Szentirmay László: i. m. 120–136.

⁷ Gyarmati György: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956. In: Bűnbak minden időben. Pécs–Bp., 2013. 412.

⁸ Részletesebben ld.: Romsics Ignác: A magyar arisztokrácia és a szélsőjobb oldal a Horthy-korszakban. *Rubicon*, 2004. 11.; Paska Rudolf: A magyar szélsőjobb oldali elit 1930-as évek elejétől 1945-ig. 105–107. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/paksarudolf/diss.pdf> (A letöltés dátuma: 2015. jún. 15.)

⁹ Püski Levente: Ellenségből bűnbak. Az MKP arisztokrácia-képe 1945 után. In: Bűnbak minden időben. Pécs–Bp., 2013. 438–442.

¹⁰ Harmat Árpád Péter: A magyar arisztokrácia története és helyzete napjainkban, <http://tortenelemklub.com/erdekessegek/erdekessegek-a-magyar-toertenelemben/447-a-magyar-arisztokracia-toertenele-és-helyzete-napjainkban> (A letöltés dátuma: 2015. máj. 23.)

¹¹ Gudenus–Szentirmay: i. m. 72–74.

¹² Méray Tibor: Három emigráció. *Kritika*, 1997. 8. 30–32.

¹³ Vö. Borbándi Gy.: i. m. 72.

között. Velük érkeztek azok, akik csalódtak az 1945 után beinduló társadalmi átalakításban.¹⁴

A harmadik fázis az 1956-ban emigráló kb. 200 ezer ember, akik vegyes társadalmi összetétellel rendelkeznek, s igazából a kommunista rezsim által kreált kategóriáknak megfeleltethető csoportokról van szó: értelmiségiek, diákok, munkások. Következésképpen az ötvenhatosok között a korábbi emigrációknál nagyobb arányban voltak képviselve a magukat a politikától távontartó és az idegenben való letelepedést véglegesnek tekintő, a befogadó országban való teljes integrálódásra, sőt magyarságuk feladására hajló menekültek.¹⁵

Az emigránsok számát megbecsülni nehéz, mert a honosítottakat nem tartják számon. S míg ez az eljárás 1945 előtt nagyon bonyolult és ritkának mondható volt, addig 1945 után sokkal egyszerűbbé, 1956 után szinte automatikussá vált. Nem beszélve arról, hogy magyarok érkeztek szép számmal a trianoni utódállamokból is, de ők a statisztikákban nem magyarként jelennek meg. Így a becslések igen eltérőek lehetnek.¹⁶

A magyar emigráció Franciaországban

Franciaország alkotmánya szerint feloszthatatlan, szekuláris, demokratikus és szociális köztársaság, amelynek állampolgári törvény előtt egyenlőek, származási, faji vagy vallási megkülönböztetés nélkül. Tehát az alkotmány semmit nem mond a kisebbségekről, még kevésbé az emigráns közösségekről, és a Franciaországban élő leszármazottairól.¹⁷

A gyakorlatban ezt érezhette az 1956-ban Franciaországba érkező *Ferdinándy György*, aki úgy vallotta, hogy soha nem akarták befogadni, miközben francia irodalmi kitüntetésekert kapott.¹⁸ Szubjektív meglátása ellentétben áll az 1956-os menekültek befogadásával kapcsolatos kutatások alapján kirajzolódó képpel. Hiszen Kecskés D. Gusztáv tanulmányából éppen arra kapunk részletes magyarázatot, hogy a francia hatóságok milyen mértékben segítették az 1956 után emigráló magyarokat. A közvélemény egyértelműen a magyarok mellé állt, amit az adakozások ténye is bizonyít.¹⁹ Spontán segélyakciók szerveződtek, ruha, pénz, vér, élelem. Erre szép példa a november 3-i strasbourgi gyűjtés, amikor az egész Városháza tele lett néhány órán belül adománnyal.²⁰ Ez azonban

nemcsak a magyar menekülteknek szóló gesztus volt, hanem a szovjet imperializmus elítélésének is egyik közvetett kifejezése.

Az első világháborút követő két forradalom bukása után indult meg az első politikai emigrációs hullám, jóllehet ekkor Franciaország nem jelent kiemelt célpontot a magyar kivándorlók számára. Politikai szempontból az emigránsok a két háború között többnyire szociáldemokraták, kommunisták, radikálisok voltak, vagy olyan földönfutók, akik szimplán egy jobb élet reményében hagyták el hazájukat. 1921-ben kb. 630 magyar élt Franciaországban, addig 1931-re ez a szám 19 000-re nőtt.²¹ A következő nagyobb emigrációs hullám 1936–1944 között zajlik, amikor főleg a német érdekeket kiszolgáló törvények elől menekülnek el, elsősorban baloldali emberek. 1944–1945 során azonban immár a háborús vereséget, németekkel való kollaboráció vélt/valós vádjai elől menekülők érkeznek Nyugatra. Miközben az eddigi menekültek egy része hazatér a demokratikusnak hitt Magyarországra. A most érkezők elsősorban katonatisztek, B-listások, politikailag a Horthy-rendszerhez tartozó, abból kinövő elemek, akik nem annyira a demokrácia, hanem a rájuk váró igaz/igaztalan megtorlások, tortúrák elől menekülnek el. Mivel a baloldaliak többnyire hazatértek, így a Horthy-rendszer egykori tisztjei a létrejövő Magyar Harcosok Bajtársi Közösségén (MHBK) keresztül vették át az emigráció politikai vezetését. A helyzet azonban gyorsan változott, bonyolódott, hiszen 1947–1949 között újabb politikai üldözött csoportok érkeztek. Politikailag a Horthy-kor ellenzékét jelentő emigránsokról van szó, akik a demokratikus értékek valamely területét képviselik a szocialistától a konzervatívig.

„Ami az 1945 és 1956 közti magyar emigránsok számát és a politikai erőviszonyaikat illeti, szerencsére rendelkezünk a francia belső titkosszolgálat egy 1956 februárjában készült, igen precíz jelentésével. Ez 12 500-ra teszi az országban található magyarok számát (és nagyjából 8–10 ezerre azokat, akik 1945 után érkeztek). Ezek közül mintegy 5500-an tekinthetők „politikailag elkötelezettnek”: ebből 1500-ra tehető a prokommunista, azaz a magyarországi rezsim híveinek számító emberek száma, 4000-re az ellenzékieké. Ezek közül az ellenzékiek között, noha erre már a jelentés nem tér ki, aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy némi jobboldali többség lehe-tett jellemző.”²²

Az 1956-os forradalom után kb. 10 ezer új emigráns érkezik Franciaországba, de politikailag ezek a fiatalok többnyire nem aktívak, társadalmi meghatározásuk nehéz. A magyar menekültek közül a többség 18–30 év közötti, ¾-e munkás, a többi értelmiségi, vagy egyetemista. Mivel nincs elég pénzbeli segély, így munkát keresnek nekik, ingyenes kéthavi nyelvtanfolyamot biztosítanak számukra, biztos menedéket adva. A többség *Ile de France* régióba került két okból: a korábbi emigránsok is itt éltek, illetve jobb volt az elhelyezkedési lehetőségek, mint más régiókban.²³ Az arisztokra

¹⁴ Sztárayné Kzédy Éva: i. m. 35–36.

¹⁵ Borbándi Gy.: i. m. 214.; Nagy K.: i. m. 134–135.

¹⁶ Márton László: A franciaországi értelmiségi emigráció 1956 után In: Fejezetek a nyugat-európai magyar értelmiségi körök történetéből. Bp., 2009. 42–46.

¹⁷ Danti, Sara: The Hungarian community in France in 1956: emigration, perception, reactions. Magyarok közössége Franciaországban 1956-ban: emigráció, attitűdök, reakciók. http://szocialismunka.hu/files/tiny_mce/File/Szocialis_Szemle/SzSz2011_1-2_72-77.pdf (A letöltés dátuma: 2015. jún. 5.)

¹⁸ Ferdinándy György: Az emigráció szekerén. *Irodalmi Szemle*, 1999. 9–10. 17–23. Juhász Dósa János beszélgetése Ferdinándy Györggyel.

¹⁹ Kecskés D. Gusztáv: Az 1956-os menekültek és Franciaország. *Múltunk*, 48 (2003/4) 128–129.

²⁰ Danti, Sara: i. m.

²¹ Uo.

²² Balázs Gábor: „Fejünkben mindig Magyarország volt” <http://egyenlito.eu/balazs-gabor-%E2%80%9EFejünkben-mindig-magyarorszag-volt/> (A letöltés dátuma: 2015. jún. 5.)

²³ Danti, Sara: i. m.

ták a forradalmi eseményekben nem igazán vettek részt,²⁴ s az emigrációra sem mondhatjuk, hogy az arisztokraták vezették az ország elhagyását.

Az emigráció elsősorban az USA-ba irányult, hiszen a bipoláris világban a Szovjetunió megdöntését főleg tőlük remélték. Párizs és Franciaország igazából jelentős politikai szerepet sosem töltött be az emigráció életében, leszámítva az 1945–1948 közti időszakot. A SZER Münchenbe történő felállítása 1952-ben az európai emigráció politikai központját is ide vonzotta. Mindezt elsősorban politikai okok magyarázták: még a kialakuló hidegháborús légkörben sem látták a magyar emigráció vezetői elég keménynek a francia (vagy a brit) politikát a Szovjetunióval szemben, ezért értelemszerűen az Egyesült Államok felé orientálódtak. Később De Gaulle is közeledett a Szovjetunió felé, így Franciaországban nem lehetett kihelyezni az ellentéteket. A másik ok egzisztenciális: a különféle emigráns szervezetek elsősorban amerikai pénzekből működtek.

A franciaországi emigráció szervezetei és az arisztokraták

A kommunista rendszer és az emigráció viszonya

A magyar Külügyminisztérium 1964-es elemzése szerint kb. 40–45 ezerre becsülhető a magyar emigránsok száma. Ebből kb. 35 ezret tesz ki az 1940 előtti és az 1956 előtti csoportja. A forradalom után – amit az irat természetesen ellenforradalomként emleget – 10–12 ezer magyar érkezett még Franciaországba.²⁵ Korábban már említettük, hogy a valós szám inkább 9000 körül volt.

Ami a magyar emigráció elhelyezkedését illeti, legnagyobb számban Párizs és környékén – Ile de France, Moselle – élnek, ide munkások, értelmiségiek, kispolgárok (kereskedők, iparosok) és tisztviselők is érkeztek. Létszámukat kb. 20 ezerre becsülték 1962-ben.²⁶ Grenoble és környékén munkáscsaládok élnek, az itteni magyarokkal való foglalkozás meg erősítése gyakori téma a követség és a Külügyminisztérium között. Az ideérkezők társadalmilag a rendszer ideológiájába illeszkednek. A harmadik nagy csoport Észak-Franciaországban él, Lille, Roubaix, Strasbourg, Metz, Nancy. A többségük bányász, és nehézipari munkás.²⁷ Máris megállapítható, hogy a munkásokat hangsúlyozzák ugyan, de valójában a kispolgári és értelmiségi réteg erős – orvos, mérnök, technikus –, s külön az arisztokráciát nem tartják számon. Ennek az az oka, hogy csak a politikailag veszélyes szervezetekkel, egyénekkel foglalkoznak, és az arisztokrácia nem minden tagja

foglalkozott nyíltan, szervezeti szinten a politikával, így eleve társadalmi osztályként nem törődnek velük.

Ami az emigráció belső szerkezetét illeti, megőrizve az érkezési időpontok függvényében a generációs felosztást, láthatjuk, hogy az 1945 előtti és a '60-as évekre már többnyire 50 év feletti, politikai és származásuk miatt üldözöttek köréből kialakult emigrációs réteg, amely a Külügyminisztérium követségi anyagai szerint hol nyomorgó munkásokból,²⁸ máskor viszont egzisztenciát megteremtő francia állampolgárok-ból áll.²⁹ Ezek részt vettek annak idején a *Résistance*-ban,³⁰ a kommunista párttal sokan szimpatizáltak, szakszervezetekben aktívak voltak. Létszámuk viszont alacsony volt, bármennyire is igyekeztek a lojális emigrációt és szervezeteit nagyra és hatékonyra feltüntetni a követség munkatársai a pártközpont előtt. Pont ezért okozott nehézséget a kommunista rendszer számára az emigrációban végzett politikai munka, hisz az 1945 után érkezettek többsége nem szimpatizált a rendszerrel, sőt maga a rendszer kényszerítette hazája elhagyására. Hibának tartják, hogy a lojális szervezetekkel a követség, míg a többiekkel a társadalmi szervezetnek tűnő Magyarok Világszövetsége foglalkozik.³¹ Később Konzuli Főosztály megalakításával kívánják egységesíteni a szervezeti irányítást,³² míg a Külügyminisztériumban önálló referatúrája van az emigrációnak. A feladat egyértelmű, figyelemmel kell kísérni a reakciós emigráns szervezetek tevékenységét és sajtóját, „irányított hazalátogatásokkal és hazatelepítések megszervezésével növeljék belső személyi ellentéteiket, s megfelelő propagandamunkával állandóan csökkentsék befolyásukat az emigráción belül.”³³ A nyugati országokban a baloldali szervezeteket segíteni, erősíteni kell, a nem ellenséges emigránsok megnyerése lenne a cél, amit a kulturális propagandával, hazautaztatással, illetve hazai művészek, értelmiségiek kinti előadásainak megszervezésével kívántak elősegíteni.³⁴ Mód Péter arra hívja fel a figyelmet, hogy a lojális szervezetek támogatása esetén azzal a veszéllyel számolhatunk, hogy a fogadó ország igyekszik ellehetetleníteni őket a hidegháború jegyében.³⁵ A propaganda terén kiemelte, hogy a hazautazást a „fasiszta” szervezetek azzal próbálják akadályozni, hogy az útlevélkérelem a menedéj jog elvesztését vonhatja maga után. A „fasiszta” propaganda és a külföldi sajtó elbizonytalanítja az emigránsokat, és azt hiszik, ha hazatérnek azonnal internálják őket. Félnék a hivatalos magyar

²⁸ Uo.

²⁹ MNL OL XIX-J-1-j 002014/1962 (16. d.), Vince József követ jelentése Péter János külügyminiszternek. Az emigráció franciaországi helyzete 1961-ben.

³⁰ MNL OL XIX-J-1-j 20/f – 001859/1964 (17. d.) – Franciaországban élő magyarok közötti emigrációs politikai munka.

³¹ MNL OL XIX-J-1-j 20/f – 001859/1964 (17. d.) – Franciaországban élő magyarok közötti emigrációs politikai munka.

³² MNL OL XIX-J-1-j 20/a-0/1964 (16. d.) – Külföldi Magyarok Önálló Referatúrája ír a Magyarok közti munkáról a Párizsi Nagykövetségnek, az MSZMP KB-PB 1961. június 6-i emigrációról szóló határozata értelmében.

³³ MNL OL XIX-J-1-j 20/a-0/1964 (16. d.) – Külföldi Magyarok Önálló Referatúrája ír a Magyarok közti munkáról a Párizsi Nagykövetségnek, az MSZMP KBPB 1961. június 6-i emigrációról szóló határozata értelmében.

³⁴ MNL OL XIX-J-1-s (1. d.) – Emigrációs Politikai Osztály – Jelentés az Állami Bizottság tevékenységéről 1968. nov. 6.

³⁵ MNL OL XIX-J-1-u Mód P – 1962 (37. d.) – Előterjesztés az MVSZ lapjának a Magyar Híreknek a munkájáról.

²⁴ Püski Levente: Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon II. *Korunk*, 2008. október. <http://www.korunk.org/?q=node/9328> (2015.06.16.)

²⁵ MNL OL XIX-J-1-j 20/f – 001859/1964 (17. d.) – Franciaországban élő magyarok közötti emigrációs politikai munka.

²⁶ MNL OL XIX-J-1-j 20/a – 00605/1962, Kutas Imre nagykövetnek küldi az MVSZ: Munkaterv Franciaország területére az 1963. évről, kelt: Bp., 1962. dec. 27.

²⁷ MNL OL XIX-J-1-j 20/f – 001859/1964 (17. d.) – Franciaországban élő magyarok közötti emigrációs politikai munka.

szervekhez fordulni, mert az otthonmaradt családtagokat féltik egy esetleges retorziótól, illetve ezzel felfedik magukat.³⁶ Úgy tűnt, hogy ez hatékony lehetett,³⁷ mert Mód szerint nem baj, ha külföldi útlevelel utaznak. A propagandában váltást javasolt: az adminisztratív eszközök fenntartása a külföldön élő magyarok közeledését akadályozza az anyaországhoz, a vasfüggöny a nyugati államoknál létezik, mert a magyarországi rokonok kilátogatása megengedett. A békés egymás mellett élés stratégiáját veszélyeztetik a „fasiszta” emigrációs szervezetek. S végül fontos, hogy a hazalátogatásokról részletesen beszámoljon a sajtó a nyugaton élő magyaroknak.³⁸

Végezetül azt is tudatosítani kell, hogy igaz, hogy a diszsidálás bűn, de nem jár együtt egész életen át tartó zaklatással, meghurcolással.³⁹ Komoly probléma, hogy nagyjából csak 1700 emberrel van kapcsolatuk,⁴⁰ ami jól mutatja, hogy mennyire elutasítják az emigránsok a rendszert. Az 1956 után érkezettekről pedig azt állapítják meg, hogy 90% szimpatizál az „ellenforradalommal”. Ennek okát a tájékozatlanságban, a hazai sajtó teljes hiányában, a francia politika alátámasztására felhasznált disszidens-kérdésben látják.⁴¹

A hazai kommunista rendszerhez lojális emigráns szervezetek taglétszáma tehát rendkívül alacsony, és elsősorban a II. világháború előtt emigrálók közül kerül ki. Így gond az utánpótlás is. Mivel Károlyi Mihályon kívül nem jellemző, hogy az arisztokraták az emigrációban ezekhez csatlakoznának, így most csak röviden felsorolom a legfontosabbakat a lojális szervezetek közül:

Kölcsönösen Segélyező Egyesület (KSE), létszáma 300–600 fő között ingadozik kb. 1964-ig. A nagy múltú szervezet elvben nem foglalkozik politikával, de pont ezért volt fontos, hogy sikerüljön megszerezni az irányítását beépülő FKP pártmunkások segítségével. Olykor azonban a belső harcoknak áldozatul is estek ezen kommunisták. A KSE tevékenységén keresztül lehet megszólítani az emigráns magyarokat, ezért nem szabad rátelepedni, nehogy nagyon feltűnő legyen.

Franciaországi Magyarok Demokratikus Egyesülete, amely az ellenállás alatt működő Magyar Függetlenségi Front továbbélése volt, és jelentőségét az '50-es évekre elvesztette, különösen Sztálin 1953-as halála után. Ennek maradványa lesz a Franciaországi Volt Önkéntesek és Ellenállók Magyar Csoportja.

Francia Kommunista Párt Magyar Nyelvű Csoportja

³⁶ MNL OL- XIX-J-1-j 001675 – Az új emigránsok helyzete Észak- és Kelet-Franciaországban, 1958. febr. 7. Kutas Imre nagykövet jelentése.

³⁷ 1962-ben 771 hazatérőből 59 volt franciaországi magyar – MNL OL XIX-J-1-j – 003272 (16. d.) – Hazahozatali Bizottság adminisztrációs tevékenysége, Gémesi Ferenc Külföldi Magyarok Referatúrájának vezetője. Bp. 1963. febr. 26.

³⁸ MNL OL XIX-J-1-u Mód P – 1962 (37. d.) – Feljegyzés az Elnöki Tanács 6/1961. és 20/1961. határozatainak végrehajtásáról.

³⁹ MNL OL XIX-J-1-j 001675 – Az új emigránsok helyzete Észak- és Kelet-Franciaországban, 1958. febr. 7. Kutas Imre nagykövet jelentése.

⁴⁰ MNL OL XIX-J-1-j 20/a – 00605/1962, Kutas Imre nagykövetnek küldi az MVSZ: Munkaterv Franciaország területére az 1963. évről. Kelt: Bp., 1962. dec. 27.

⁴¹ MNL OL XIX-J-1-j 001675/2 (17. d.) Rácz Pál ideiglenes ügyvivő jelentése Sik Endre külügyminiszternek, Emigráció helyzete Észak-Franciaországban, Párizs, 1958. nov. 8.

Magyar Intézet rendszeres látogatói, kb. 150–200 fő.

Laza kapcsolatban állnak Kulifai Imrével a protestáns magyar kolónia vezetőjével, aki kb 2–3 ezer magyart ér el a tevékenységével. Lojálisabb a Magyar Katolikus Misszió-nál, de nyíltan nem vállalja fel.⁴²

Alapvetően az emigránsok elérése és megszólítása mindvégig nagyon gyengén ment a kommunista rezsimnek, ennek okát a hazai eseményekkel nem párhuzamos tevékenységben, a szervezetépítés gyengeségében vélték megtalálni, túl sok adminisztráció elveszi az időt a politikai tevékenységtől és nem minden rendezvényt tudtak maximálisan kihasználni. 1963 után már az is szempont, hogy a hazai „kellemes politikai hangulatot” nem tudták felhasználni lojális szervezetek építésére.⁴³ S tegyük még hozzá, hogy valószínűleg a rendezvényeiken emlegetett számok, esetleges taglétszámok akár túlzóak is lehetnek, ismerve a diplomaták megfelelési kényszerét, vagy a rendszer megfelelési igényét.

Az ellenzéki emigráció szervezetei és arisztokrata kapcsolataik

Ezen szervezetekről jelentőségük miatt jóval többet tudunk, jóval ismertebbek, mint a lojális csoportok. Egyik párizsi vezéralakjukról, Auer Pálról Fejérdy Gergely publikált tanulmányt,⁴⁴ amelyben külön kitér Auer politikai emigrációban nyújtott teljesítményére. Végig azok közé a politikusok közé tartozott, akit magyar ügyekben megkerestek, beengedtek a francia Külügyminisztériumba, és nemcsak a politikai elit, hanem a Francia-Magyar Komité 1955-ös megalapításakor látható, hogy a kulturális elit is szívesen fogadta. Megkapta a francia Becsületrend parancsnoki keresztjét is.⁴⁵

Az emigráns szervezetekről átfogó munkákat írtak már, mint említettem korábban. Az 1956 utániakról pedig külön is írtak, például Király Béla⁴⁶ is. Így itt most ezen szervezetekre nem térek ki részletesen, csak a franciaországi ágaikkal foglalkozom, illetve az 1956 utániakkal gyakorlatilag nem, mert ott már végképp elhanyagolható az arisztokraták részvétele. Az 1956-os forradalom ugyanis alapvetően változtatta meg az emigráció összetételét, az érkezők 80%-a 25 év alatti,⁴⁷ sokan „kalandvágyból” jönnek el, vagy egyszerűen csak „megtévesztettek”.⁴⁸ Mindenesetre az újonnan érkezettek körében nagyobb volt az a réteg, „amelyet gazdasági és egzisztenciális okok indítottak az ország elhagyására. Következésképpen az ötvenhatosok között a korábbi emigrációknál nagyobb arányban voltak képviselve a magukat a politikától távol tartó és az

⁴² MNL OL XIX-J-1-j 20/b – 005374/2/1964 (16. d.) – A franciaországi magyar emigráció helyzete, Párizs, 1964. dec. 18., Valkó Márton követ jelentése.

⁴³ MNL OL XIX-J-1-j (16. d.) – Összefoglaló a párizsi külképviselet magyarok közötti munkájáról, 1964. jún. 25. Lakatos Emil nagykövethelyettes

⁴⁴ *Fejérdy Gergely*: Auer Pál, az árnyékember. *Kommentár*, 2014. 3. 71–86.

⁴⁵ *Fejérdy G.* i. m. 81.

⁴⁶ *Iratok az emigrációról 1957–1990.* (Szerk. Király Béla–Balogh Pirokska–Vitek Tamás). Bp., 2003.

⁴⁷ MNL OL XIX-J-1-j 001675/1/1958 (17. d.) – Magyar emigráció helyzete Észak-Franciaországban, Párizs, 1958. okt. 7. Kazimir László ideiglenes ügyvivő jelentése.

⁴⁸ MNL OL XIX-J-30-a 0176/5/1957 (13. d.) – A jobboldali emigrációról. Bp. 1957. szept. 19. Első József, Külföldi Magyarok Önálló Referatúrája.

idegenben való letelepedést véglegesnek tekintő, a befogadó országban való teljes integrálódásra, sőt magyarságuk feladására hajló menekültek.⁴⁹

Ezt támasztják alá a korabeli levéltári dokumentumok megállapításai is, hiába voltak nagy reményekkel a régi politikai emigráció szervezetei, hogy új tagokhoz jutnak. 1958-ban már megállapítják, hogy a régi emigráció túl forrófejűnek tartja az újakat,⁵⁰ nem keresik velük az együttműködést. Az Emigrációs Állami Bizottságban 1968-ban úgy összegezték a helyzetet, hogy „az 1956-os emigráció jobban beilleszkedett, mint a korábbi.”⁵¹

A következőkben tehát elsősorban az 1956 előtti franciaországi emigráns politikai szervezetekről lesz szó, kiemelve belőlük az arisztokrata szereplőket, ebből kifolyólag nem kerül sor az összes szervezet bemutatására. Az arisztokrácia önálló egységes erőt egyik nyugati országban sem képvisel, de mindenhol aktív támogatója, hol anyagi, hol politikai értelemben a Magyar Népköztársaság elleni politizálásnak. Az 1956-os szervezetekkel is kapcsolatban vannak.⁵² Az 1960-as években megengedték egyre többeknek a hazalátogatást, 62 arisztokrata élt addig a lehetőséggel. Közülük 1945 előtt 14, 1945 után 15, 1965-ban 29 távozott, míg 4-en kivételes engedéllyel emigráltak 1955-ben, illetve a '60-as években. A hazalátogatók közül csak 1 érkezett Franciaországból, míg 44 Ausztriából. Az USA-ból jöttek a második legtöbben, 6 fő. Ezek a számok jól mutatják az arisztokrata emigráció arányait, de nem fedik a teljes arisztokrata emigrációt. Az emigráció politizálásának legnagyobb gondja, hogy nincs közvetlen tapasztalata arról az országról, amely ellen dolgoznak. Hiszen aki 1945-ben látta utoljára Magyarországot, nem igazán tudja, hogy az milyen 1965-ben. Ezért bír különös értékkel egy-egy új emigránstól beszerezhető információ. A külső szemlélő pedig általában siralmasnak látja magyar emigráns politikát. „A most kijöttek véleménye szerint az egyedüli megoldás a magyar emigráció újjászervezésére csak az emigrációs parlament megalkotása lenne. Itt helyet kapnának a magyar nép által megválasztott országgyűlési képviselők emigráns része. Azon kívül az összes emigrációs képviselők vezetői. A parlament az a fórum mely mindenkit magában tud anélkül foglalni, hogy a tagoknak bármilyen irányítást el kellene fogadnia. Ez a legszelebb magyar képviselő lenne.”⁵³

A levél tehát nemcsak bírál, hanem javasol is, a szokásos magyar betegséggel, a széthúzással szemben. Habsburg

Ottóban pedig egy integráló személyt lát. Az összefogás azonban általában nem sikerült.

Alapvetően három csoportot különböztethetünk meg 1945 és 1956 között az emigránsok soraiban. Az első a katonai emigráció, akiket az állambiztonsági szervek veszélyesebbnek tartottak a jobboldali, háború alatt emigráltaknál, ami érthető, hisz azok között sokan kompromittálódtak a nácizmus, nyilasterror korában. Így nem kellett attól tartani, hogy a kommunista hatalomátvételt akadályozó, nyugati államok által is elismert ellenkormány jönne létre soraikból. A katonai emigráció egy részét is hasonló – olykor jogos vádakkal illeték –, azonban ezt bajtársias jellege, a tisztek képzettsége, hierarchikus szerkezete is veszélyessé tette. Későbbiek során utánpótlás híján a katonai emigráció elveszti a jelentőségét, a szélsőjobbal való kötődésük miatt amúgy is szalonképtelenné váltak.⁵⁴ A magyar katonai emigráció legfontosabb szervezete a *Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK)*, amely 1946 során alakult meg. Az MHBK kizárólag katonákat vett fel tagjai közé, és politikai szintéren következetesen Magyarország felszabadítását tűzte ki célul. Jelentős szociális tevékenységet végeztek, a hadifoglyok megsegítésén túl kiadták a Fehér Könyvet, amely a hazai kitelepítéseket mutatta be a nyugati közvéleménynek.

Az MHBK franciaországi vezetését először vitéz Bak András vk. százados vállalta magára. Később Péceli László vette át az irányítást és az elnökség tagjai között találjuk gróf Bethlen Pál huszár századost. A francia szárnynak kb. 1200 tagja volt, amiből a fele élt Párizsban. Törzshelyük a párizsi ún. Zimmer-féle vendéglő volt (Place du Chatélet 1. szám).⁵⁵ Az MHBK anyagi kereteit a franciák részére dolgozó hírszerzői hálózat biztosítja, gróf Bethlen Pál – lakcím: Párizs, 16 rue Lebeuteux (17. ker.) – állítólag spanyolországi kiképzésben részesült 1956 előtt. 1952-ben ez a hálózat felbomlott, többen is leleplező nyilatkozatot tettek eddigi tevékenységükről, így a francia anyagi támogatás elapadt.⁵⁶ A szervezet az ötvenes évek elején Habsburg Ottót tiszteletbeli tagnak szeretne felvenni, amiről Bakách-Bessenyei György igyekezett lebeszélni a trónörökösöt. Okként Zákó vezérőrnagy szélsőséges politikai beszédeiből fakadó kompromittálódás elkerülését hozta fel, valamint a függetlenség megőrzését.⁵⁷ A felkérést Habsburg Ottó végül valóban elutasította. Amióta a leginkább féltek 1955-ben, hogy amerikai pénzekből

⁴⁹ Borbándi Gy.: i. m. 214.

⁵⁰ MNL OL XIX-J-1-j 001675/1/1958 (17. d.) – Magyar emigráció helyzete Észak-Franciaországban, Párizs 1958. okt. 7. Kazimir László ideiglenes ügyvivő jelentése

⁵¹ MNL OL XIX-j-1-s (1. d.) – Emigrációs Politikai Osztály – Emigrációs Állami Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1968. dec. 2.

⁵² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.2.4 – K-1850, Összefoglaló jelentés, Bp. 1966. nov. 14. Tóth Lászlóné r. főhadnagy és Varga Mihályné r. százados jelentése

⁵³ Lengyel Alfonz levele Habsburg Ottónak, 1957. ápr. 6. Megjelent *Kocsis Piroska: A Ludovika Akadémiától az agyagkatonákig* Lengyel Alfonz 1957. évi segítségkérő levele Habsburg Ottóhoz. *Archivnet* 13 (2013/4) http://www.archivnet.hu/politika/a_ludovika_akademiatol_az_agyagkatonakig.html (A letöltés dátuma: 2015. aug. 26.)

⁵⁴ Sz. Kovács Éva: A magyar emigráció kutatásának lehetőségei a Történeti Levéltárban. http://www.abtl.hu/node/224#_edn2 (A letöltés dátuma: 2015. jún. 17.)

⁵⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-J-1-j-20/d-001704/3/1955 (17. d.) – Összefoglaló a franciaországi fasiszta emigrációs szervezetekről, Párizs, 1955. márc. 20. Kutas Imre követ jelentése.

⁵⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-137/2 – Franciaországi MHBK-ról, Bp. 1960. máj. 16. Porosz Ottó r. százados jelentése

⁵⁷ Bakách-Bessenyei György (1892–1959) jogász, diplomata. A két világháború között követségi titkár, majd a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, majd 1934–38 között vezetője. Utána belgrádi, vichyi és berni követ, a német megszállás pillanatában lemondott megbízatásáról. 1944 áprilisától a Követi Bizottság tagja, majd az emigráció során a Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottságának tagja.

állítólag hadsereget képeznek ki Spanyolországban.⁵⁸ Az 1955. decemberi müncheni MHBK vezetői értekezleten ugyanakkor azt állapították meg, hogy franciaországi áruk nem túl eredményes, politikai és anyagi okok miatt. Azok, akik jobb anyagi körülmények között élnek, nem támogatják eléggé a szervezetet, illetve a szervezet csak ugródeszka a magyar emigráns tömegek felé.⁵⁹ A két idézett külügyi dokumentum ellentmondásban áll egymással, hiszen ha anyagi nehézségekkel küzdenek, szó sem lehet haderő kiképzéséről. Nagy a belső megosztottság, s látható, hogy sok a problémájuk. A szervezet 1956 után a létrejövő Magyar Szabadságharcos Szövetség – Király Béla vezetésével – elszívó ereje miatt egyre jelentéktelenebbé vált.⁶⁰ Négy földrészén, 23 államban 19 „bajtársi főcsoport” és 12 „levelező csoport”, tehát összesen 31 területi szervezete működött.⁶¹

Bethlen Pál kapcsán a magyar államvédelmi szervek jelentették, hogy Ceutában különleges kiképzésen vettek részt a szervezet tagjai, két hónapig ő is ott volt. Amúgy is azt gondolták, hogy nagyon jók a spanyol kapcsolataik, Franco pedig hivatalosan még mindig elismerte Marossy Ferencet, Horthy egykori követét. A spanyol kapcsolatokra utal, hogy az Észak-Afrikában megsebesült spanyol katonák számára gyűjtést is szerveztek. A feladat egyértelmű: aktív elhárító munkára készültek a kommunista ügynökök ellen az MHBK és a Magyar Szabadságharcos Szövetség soraiban, három-négy fős titkos tanácsok létrehozásával, felhasználva kiterjedt európai és amerikai kapcsolataikat, amiről a levelezésük is tanúskodik.⁶² A kiterjedt hálózat akár valóban alkalmas lehetett az említett tevékenységre. A tagságot már csak 20–30 főre becsülték 1958-ban, köztük Bethlen Pállal,⁶³ aki 1958. áprilisi tisztújításkor már a Magyar Szabadságharcos Szövetség bizottsági tagja lesz, amely ekkor kb. 600 taggal rendelkezik.⁶⁴ Az 1958. március 14–17. között Párizsban tartott Szabadságharcosok Világkongresszusán Zákó vezérőrnagy Bethlent bízta az MHBK franciaországi vezetésével. Áprilisban a szervezeten belülről kap kritikát Breznay Pétertől, az önvédelmi szolgálat korábbi vezetőjétől, hogy tevékenysége züllesztő, a tagság apad, hangvétele parancsoló. A fő baj az, hogy minden más szervezettel együtt akar működni, sőt visszavenné a kizárt, vagy korábban eltávolított tagokat is. Tömegbázis kiépítésére törekszik. A kritikában lehetett

⁵⁸ MNL OL XIX-J-1-j-20/d-001704/3/1955 (17. d.) – Összefoglaló a franciaországi fasiszta emigrációs szervezetekről, Párizs, 1955. márc. 20. Kutas Imre követ jelentése.

⁵⁹ MNL OL XIX-J-1-j-20/f-001789/1955 (17. d.) – MHBK vezetőinek értekezlete, Párizs, 1956. jan. 26. Kutas Imre jelentése

⁶⁰ MNL OL XIX-J-1-j-20/f-001789/1955 (17. d.) – MHBK franciaországi szervezete, Párizs 1958. aug. 8. Rác Pál ideiglenes ügyvivő jelentése

⁶¹ Borbándi Gy.: i. m. 153.

⁶² ÁBTL 3.2.5. O-8-137/2 – Bethlen Pál, Bp. 1960. dec. 22. Varga Sándor r. őrnagy összefoglalója.

⁶³ MNL OL XIX-J-1-j-00692/1958 (17. d.) – Emigrációs szervezetek és egyesületek tevékenysége Franciaországban, Bp. 1958. február 12. Első József, Külföldi Magyarok Önálló Referatúrája.

⁶⁴ MNL OL XIX-J-1-j-006292/4/1958 (17. d.) – Szabadságharcos Szövetség franciaországi szervezete, Párizs, 1958. máj. 13. Rác Pál ideiglenes ügyvivő jelentése.

valami, mert 1958 májusában leváltják.⁶⁵ Mindenestre Bethlent felforgatónak vélték a francia hatóságok, mert Hruscsov 1960. márciusi párizsi látogatásakor azon magyarok közé tartozott, akit Korzikára szállítottak.⁶⁶

Az MHBK, és általában a jobboldali emigráció megosztása természetesen célja volt a kommunista rendszernek. Báró Radvánszky Antal, aki 1951–53-ban a *Hungária* főmunkatársa és szerkesztési politikájának irányítója volt, majd 1953-tól ugyancsak irányító szerepet játszott az *Új Hungariánál*, megállapította, „hogy »kiváló katonák« belépnek a politikai arénába, amivel kritikának teszik ki magukat és katonai tekintélyüknek is ártnak.”⁶⁷ Azaz maradjanak távol a politikától, ne engedjék alávetni magukat más – akár katonai – szervezetnek. Az 1960-as évekre tovább szakadnak, s elvesztik jelentőségüket.

A második csoportba sorolható a diplomata emigráció. Az egykori állambiztonsági szervek a háború után külföldön maradt magyar diplomatákat nem tartották ugyan annyira veszedelmes ellenségnek, mint a katonai emigráció tagjait, mégis nyilvántartásba vették közülük a jelentősebbeket.⁶⁸ Barcza György és báró Bakách-Bessenyei György vezetésével szervezték meg már 1944-ben a Követi Bizottságot, amely lényegében a szövetségesek mellé állt a német megszállás után. 1945 novemberében ez megszűnt, mivel az új magyar kormány felvették a kapcsolatot, vagy visszavonultak.

Bakách-Bessenyei Györgyről Bauer Iván a francia ellenállásban résztvevő kommunista adott jellemzést az állambiztonságnak. Rendkívül tehetségesnek tartja, kiváló nyelvtudással megáldva. Sajnálja, hogy nem demokrata felfogású, hanem konzervatív-feudális politika híve. Arról is beszámolt a jelentő, hogy szerelmes a báró.⁶⁹ Ezt az információt megerősíti egy 1952-es feljegyzés, amely arról számol be, hogy Svájcban egy gazdag francia grófnőért elhagyta feleségét *röjtöki Bene Gizellát* és három gyermekét. Párizsban élt együtt új szerelmével a hölgy palotájában, az asszony tartotta ki, akinek két drótszőrű foxiját reggelente svájci sapkában sétáltatta.⁷⁰

Bakách-Bessenyei a német megszálláskor való lemondásával tekintélyt vívott ki Nyugaton, pedig korábban még Vichyben képviselte az országot. A legzűrösebb ügye a magánéleti izgalmak mellett a Kállay engedélyével kapott 6 millió svájci frank elhelyezése, amely egy leendő emigránskormány támogatását szolgálná. A pénzt a Nemzeti Bank elnöke báró Radvánszky vitte ki, de a háború után az új kormány számára Bakách-Bessenyei nem kívánta visszaszolgáltatni. Az amerikaiak és a britek Svájcban dolgozó diplomatái, nagykövetei segítségével ellenkormány szervezését tervezte. 1946-ban felajánlotta, ha ismét kinevezik berni követnek, akkor 4 milliót

⁶⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-137/2 – Bethlen Pál, Bp. 1960. dec. 22. Varga Sándor r. őrnagy összefoglalója.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Borbándi Gy.: i. m. 150.

⁶⁸ Sz. Kovács Éva: i. m. http://www.abtl.hu/node/224#_edn2 (A letöltés dátuma: 2015. jún. 17.)

⁶⁹ ÁBTL 3.2.4. – K-1436 – Bakách-Bessenyei György, 1945. aug. Bauer Iván véleménye

⁷⁰ ÁBTL 3.2.4. – K-1436 – Bakách-Bessenyei György, 1952. jan. 25. Heltay György jelentése

visszaad, félmillió kell a kiadásokra, a többi már elköltöttek.⁷¹ A dokumentum szerint végül Nagy Ferenc miniszterelnök személyesen kívánt intézkedni a pénzzel kapcsolatban. Ha már nem lesz koalíció, akkor jöjjön haza a pénz,⁷² ezt 1947-re remélték a békeszerződés aláírása után, amikor a brit–szovjet konfliktus is éleződni fog.⁷³ Nagy Ferenc, amikor Svájcba utazik 1947 májusában, többek között ennek a pénznek a sorsát kívánta rendezni. A miniszterelnök hazatérésére a magyarországi kommunista térnyerés kibontakozása miatt végül nem került sor.

A diplomaták közül később sokan együttműködtek a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal, amelynek párizsi vezetője Auer Pál, a külügyi bizottság vezetője pedig Bakách-Bessenyei György lett. Párizsban Auer lakása volt az egyik fő találkozóhelyük, ide bejáratos volt báró Doblhoff Lily is.⁷⁴ A volt követek kapcsán arra kívántak törekedni, hogy a magyar diplomáciai szolgálat kívül maradjon a politikai csatákon, megőrizze pártatlanságát. Azonban az emigrációba kényszerülés változtatott ezen, az MNB megfelelő terep lesz a diplomatáknak is.⁷⁵ Azt látni kell, hogy az MNB a jobboldali szociáldemokratáktól kezdve a mérsékelt legitimistákig tényleg minden politikai irányt felölelt, és szeretett volna egy emigráns egységkörnyéket kialakítani.

A II. világháború után Bakách-Bessenyei báró és Habsburg Ottó levelezéséből nemcsak a báró királypártisága derült ki, hanem például a Dunai Federáció terve, szemben a vasfüggöny mögötti államok föderációjával.⁷⁶ Ez egy dunai monarchia lenne. A megvalósítás érdekében állítólag erősen hangoztatta, hogy 1946-ban a magyar kormány szovjet politikát folytasson, és közben épüljön ki egy olyan emigráció, ami megvédi az ország érdekeit. Példaként a románokat hozta fel, jó viszonyt ápol Gafencuval, aki a szovjeteknek kedvez, de közben Mihály királlyal remek a kapcsolata.⁷⁷ Ezzel igazából az volt a baj, hogy diplomataként Pétain marsallnak még a németeket dicsérte, és megállapította (1941. aug. 26-án, azaz a Szovjetunió elleni hadjárat megindítása után), hogy nincs jelentős ellenszolgáltatás a revízióért, sem gazdasági, sem kül-, sem belpolitikai értelemben.⁷⁸

Az iratok párizsi találkozóhelyükként jelölték meg a rue Corenic 6. szám alatt található divatszalon is, amit Halász Ernő volt berni sajtóattasé nővére üzemeltetett. Itt ruhapróbát alkalmával látta, hogy „Bekes, Bakas” idejéről.⁷⁹ Látható, hogy

⁷¹ ÁBTL 3.2.4. – K-1436 – Bakách-Bessenyei György

⁷² ÁBTL 3.2.4. – K-1436 – Bakách-Bessenyei György, Szent-Iványi Domokos jegyzőkönyve a Magyar Közösség perben, 1947. máj. 5.

⁷³ ÁBTL 3.2.4. – K-1436 – Bakách-Bessenyei György, 1947. jan. 8., Kiss Károly vallomása a Magyar Közösség perében.

⁷⁴ MNL OL XIX-J-1-j-20/d-001704/3/1955 (17. d.) – Összefoglaló a franciaországi fasiszta emigrációs szervezetekről, Párizs, 1955. márc. 20. Kutas Imre követ jelentése.

⁷⁵ Bakách-Bessenyei – Habsburg Ottó levelezés, Párizs, 1948. júl. 29.

⁷⁶ Bakách-Bessenyei – Habsburg Ottó levelezés, 1952. máj. 17.

⁷⁷ ÁBTL 3.2.4. – K-1436 Külügyminisztériumi jelentés, Bp., 1946. dec. 19.

⁷⁸ ÁBTL 3.2.4. – K-1436 Bakách-Bessenyei György, feljegyzés, 1941. aug. 26., megbízólevél átadása.

⁷⁹ MNL OL XIX-J-1-j-20/f-326/49 (17. d.) – Halász Margit divatszalonja és a disszidensek, Párizs 1949. júl. 4. Ezt az értesülést megerősíti ÁBTL 3.2.4. – K-1436.

a bejelentő nem tudta megjegyezni Bakách-Bessenyei nevét sem.

Majd 1955-ben a strasbourgi Rab Nemzetek Kongresszusán is részt vett Bakách-Bessenyei, amelyen kifejtették céljaikat: Európa egységét, a nemzeti kultúra megmentését az emigrációban, és a menekültek helyzetének javítását szeretnék elérni, együttműködve az Európa Tanáccsal. A végcél: Európa felszabadulása, ENSZ égisze alatt megtartandó szabad választások kiírása volt.⁸⁰

Elsősorban az arisztokrata tagokon keresztül szoros kapcsolatban álltak Habsburg Ottóval, aki IV. Károly fiaként elvi igénnyel léphetett fel a magyar trónra. Habsburg Ottónak a magyar emigránsok minél nagyobb tömegeinek elérése volt a célja, nem csak a legitimisták vezetése. Habsburg Ottó pénzügyi és politikai összekötéseivel segíti őket, a Raspailon lévő Hotel Caiyre-ben találkozik a hozzá hűséges „alattvalóival.”⁸¹ Az MNB életében 1948 körül Párizs fontos politikai szerepet töltött be. Az '50-es években azonban az MNB áttelepült szinte teljesen az Egyesült Államokba. Az MNB jelentősége abban állt, hogy a demokrata politikusokból álló emigrációt származástól függetlenül megkísérelte egyesíteni, és a legitimizmussal szimpatizáló arisztokrácia így szerepet kaphatott ennek vezetésében.

A harmadik csoportba a keresztény szervezetek tartoznak, amelyben jelentősebb volt az arisztokraták részvétele. Ezek nem feltétlenül politikai, hanem gyakran inkább segélyszervezetként működtek, bár a katolikus egyház teljesen egyértelműen elutasította a kommunista diktatúrát. Az arisztokrata identitásra jellemző volt a vallásosság, ez is predesztinálta őket, hogy ezen szervezetek soraiban keressük őket. Ilyen szervezetként beszélhetünk a CFTC Magyar Nemzeti Tagozatáról, amely a kereszténymunkás érdekvédelem szervezete volt.

A másik fontos szerv a Grange Battelière utca 12. szám alatt található Magyar Menekültügyi Iroda (MMI). Ez a szervezet anyagi, erkölcsi, jogi támogatást nyújtott az emigránsoknak. A pénzügyi háttérrel a Free Europe biztosította.⁸² Politikailag a Keresztény Népmozgalom volt rá hatással, vezetője a Népmozgalom élén álló Közi Horváth József jobb keze, Gácsér Imre bencés szerzetes, aki a Magyar Katolikus Misszió élén is állt. Négy arisztokrata tartozott ide: Esterházy Lujza hercegnő, aki elsősorban a levelezést és egyéb háttérmunkát végzett. Báró ifj. Kray István – akinek édesapja 1930–32 között az MLSZ elnöke volt – 1956-ban az MMI főtársa, pénztárosa volt, és újságíróként is működött. Fiatalemberként szívesen szerepeltetett különféle konferenciákon is.⁸³ A harmadik Radvánszky Antal báró, a Nemzeti Bank volt elnöke, aki a Hungária lap újságírója, majd az Új Hungária c. lap vezetője a szerkesztőség kettészakadása után.⁸⁴ Radvánszky az

⁸⁰ MNL OL XIX-J-1-j-20/f-007676 (17. d.) Strasbourgan lezajlott fasiszta emigrációs kongresszus, Párizs, 1955. júl. 29., Kutas Imre követ jelentése.

⁸¹ MNL OL XIX-J-1-j-20/f-667/19 (17. d.) – Disszidensek tevékenysége, Párizs, 1949. szept. 23.

⁸² ÁBTL 3.2.4. – K-598 Magyar Menekültügyi Iroda – Dékány Károly hazatért újságíró vallomása alapján, 1956. feb. 15.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Borbándi Gy.: i. m. 125.

újságot mérsékelt irányú, s kevésbé politikai, inkább kulturális lappá tette.

Az MMI jelentőségét az adta, hogy a francia hatóságok szemében hivatalos szerv volt, az emigránsok és a francia állam ügyeiben lényegében ez a közreműködő szerv. A szociális és lelki tevékenység mellett van sajtójuk, s ezen keresztül összefonódás a keresztény politikai mozgalmakkal. Georges Bidault volt a fő támogatójuk, havonta állítólag 12 000 frankot tudtak szétosztani a menekültek között, maximum 1000 frank/fő. Az általuk adott ajánlólevelet elfogadják az ügyekkel kapcsolatban, használt ruhát és szeretetsomagokat is osztanak.⁸⁵

Végül báró Doblhoff Lily, az 1956-ban már 50 körüli hölgy, aki szintén újságíró, és adáz ellensége a kommunizmusnak, aki Mussoliniról írt könyvet, a párizsi rádió és az Amerika Hangja külsős munkatársa. Hírnevét az 1938-as Horthy Miklósról készült életrajzának köszönhetette. A jelentő szerint egyértelműen az amerikai politikai vonal híve, bőven volt pénze és szeretett partikat adni.⁸⁶ Amikor Bakách-Bessenyei Párizsban járt, akkor általában a Bristol Hotelben találkoztak, lényegében a báró titkárnője Párizsban.⁸⁷ A bárónő esetén pedig megjegyzik az elhárító szervek, hogy a II. világháború előtt az angol titkosszolgálattal volt kapcsolata.⁸⁸ Őt is a rendszerrel rendkívül ellenséges személyek közé sorolták.

Az arisztokraták nagyobb számban először a '60-as években látogattak haza. Az állambiztonság megfigyelése alapján

levelezésük fennmaradt a Horthy-rendszer volt értelmiségével, tisztjeivel, illetve az itthon maradt arisztokráciával. A hazalátogatáskor fel is keresték őket, és segítségükkel szeretnék megnézni volt birtokaikat, vagyoni jogi követelések elindítása érdekében. Támadták az államosításokat és a földosztást, és ezek érdekében felkeresték a birtokaik környékén a közigazgatási tisztviselőket is. Szeretnének házat, telket vásárolni egykori birtokaik tájékán. Többüket a kiutazáskor műkincs, ill. ékszertolvajláson kaptak – azaz egykori saját tárgyaikat igyekeztek elvinni magukkal – és az 1945 előtti vagyonukra vonatkozó iratok megszerzése is céljuk volt, hogy erre alapozva indítsanak vagyoni jogi eljárást.⁸⁹

Amint látjuk, az arisztokraták jelenléte az emigráns szervezetekben nem túlreprezentált, néhány jelentősebb képviselővel rendelkeznek, Bakách-Bessenyein – aki olyan ajánlást adhatott,⁹⁰ amit az emigránsoknak muszáj volt vinniük, ha Belgium, Hollandia, vagy valamely brit domíniumot vált célországukká –, és Radvánszkyn kívül a többiek nincsenek főszerepben, de ez még további kutatást igényel.

A jelen tanulmány célja a franciaországi politikai emigráció elhelyezése az emigráció rendszerében, a legfontosabb szervezetek kapcsolatainak feltárása, és ezen belül azon arisztokraták elhelyezése. A tanulmány csak kiindulópontként használható, mely támpontot ad, ha a franciaországi politikai emigrációban arisztokratákat keresünk. Szerepük még további vizsgálatra szorul.

⁸⁵ ÁBTL 3.2.4. – K-598 Magyar Menekültügyi Iroda – Dékány Károly hazatért újságíró vallomása alapján, 1956. feb. 15.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ ÁBTL 3.2.4. – K-1436 Bakách Bessenyei György

⁸⁸ ÁBTL 3.2.4. – K-1436 Bakách Bessenyei György, feljegyzés 1952. jan. 29.

⁸⁹ ÁBTL 3.2.4. – K-1850, Összefoglaló jelentés, Bp. 1966. nov. 14. Tóth Lászlóné r. főhadnagy és Varga Mihályné r. százados jelentése alapján készült.

⁹⁰ ÁBTL 3.2.4. – K-1436 I/102 jelenti 1947. nov. 7.

NÉMETHY ZSOLT

Rang nélkül: rehabilitálatlan magyar arisztokrácia, 1945–?

A II. világháború utáni években a származási elit társadalmi reprezentáltsága (következésképpen kutatása is) jelentős mértékben visszaszorult. Gudenus János és Szentirmay László 1989-ben megjelent hiánypótló munkája, az *Összetört címerek*¹ elsősorban genealógiai alapon, személyes beszélgetések nyomán térképezte fel az egykori főnemesi családok II. világháború utáni sorsát. Sztárayné Kézdy Éva 2009-ben kiadott tanulmánya² szintén a hiánypótló munkák közé tartozik, ám témaválasztásához híven mindenekelőtt a főnemességgel foglalkozott: a köznemesség (a levéltári források és a szakirodalom túlnyomó részéhez hasonlóan) nem állt érdeklődésének gyújtópontjában. A téma szisztematikus tárgyalására az időnként felbukkanó kiváló értekezések ellenére mind a mai napig nem került sor, a témára vonatkozó levéltári anyag feldolgozottsága pedig töredékes. A genealógia és a heraldika iránt újonnan feltámadt érdeklődés azonban – annak ellenére, hogy a nemesség 20. századi sorsát nem közvetlenül érinti – mégis a téma iránt megnyilvánuló tudományos figyelem fokozódását vetíti előre. Gudenus János és Szluha Márton monumentális genealógiai munkássága³ mellett nem feledkezhetünk meg a Bertényi Ivánhoz kapcsolódó címertani iskola eredményeiről sem, amelynek legújabb kutatási területe a Mohács előtti címereslevelek köré összpontosul⁴. Újraindult a Turul című genealógiai és heraldikai folyóirat is. A szakirodalomban tapasztalható hiátusokkal szemben a szépirodalom és a közéleti médiumok (folyóiratok, magazinok, interjúkötetek) egyre nagyobb figyelmet tanúsítanak a nemesség témaköre iránt.

A szakirodalmi források a történelmi nemesség 1945 után bekövetkezett robbanásszerű térszűkítéséről számolnak be. 1945 áprilisában a gyömrői tömeggyilkosságnak ugyan már voltak arisztokrata áldozatai⁵, de ezt természetesen nem tekinthetjük specifikusan a nemesség visszaszorítása végett

hozott intézkedésnek. A nemesség (és mindenekelőtt az arisztokrácia) drámai szerep- és pozícióvesztésére legszembetűnőbb módon az 1947 és 1953 közötti időszakban került sor.

Gazdasági téren az 1945 márciusában elfogadott kormányrendelet a „*nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhöz juttatása tárgyában*”⁶ már érzékenyen érintette a vagyonos középnemességet és az arisztokráciát, hiszen földosztáshoz – vagyis egyik legfontosabb gazdasági bázisa elvesztéséhez – vezetett. Akik az 1947. évi földosztás során nem szegényedtek el végletesen – ekkor még harmincnál több főnemes volt vezető gazdasági pozícióban! –, azokat az ingatlanok, bányák, nehézipari létesítmények 1948–49-ben bekövetkezett államosítása tette végképp tönkre. Ennek során mintegy 1500 kastély került ki az eredeti tulajdonosok kezéből.⁷ A gazdasági térszűkítéssel párhuzamosan a nemesség reprezentáltsága a közigazgatási adminisztrációban is visszaszorult, amit az 1946. évi „B listázás”, illetve néhány koncepció per tovább nyomatékosított.

A nemesség közéleti szerepére formálisan az 1947. évi IV. törvény tett pontot, amelynek értelmében tilossá vált a nemesi előnevek, címek, rangok és jelvények használata (kivéve persze a nemzetközi diplomáciai érintkezésben bevett, illetve az egyházi címeket).⁸ 1951 és 1953 között a sztálini kultúrpolitika jegyében továbbá a „volt uralkodó osztályok tagjainak” kitelepítése is lezajlott, amely még a lehetőségét is megszüntette annak, hogy a nemesség bármiféle pozícióhoz juthasson. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a kitelepítettek Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után sem térhettek vissza otthonaikba. Adatszerűen erről az időszakról kevés információ áll rendelkezésünkre, mivel az érintett személyek nemesi státuszára az 1950-es évek kitelepítéseit feldolgozó tanulmányok csak ritkán reflektáltak. A recskai, kistarcsai és hortobágyi internálótáborokba deportált nemesek számáról mindenekelőtt Gudenus János munkássága révén alkothatunk képet. Egy 1951. május 21. és 1951. július 18. közötti időszakra vonatkozó statisztikai adat szerint 5182 család (összesen csaknem tizenháromezer személy) volt kénytelen elhagyni otthonát,

¹ Gudenus János–Szentirmay László: *Összetört címerek*. Bp., 1989.

² Sztárayné Kézdy Éva: *Egy eltűnt réteg nyomában. Egykori arisztokrata családok leszármazottai a mai Magyarországon*. Bp., 2009.

³ A teljesség igénye nélkül emeljük ki Gudenus János ötkötetes munkáját a magyar főnemesség 20. századi genealógiájáról, valamint Szluha Márton műveit, amelyekben a történelmi Magyarország számos vármegyéjének nemesi genealógiáját foglalja össze.

⁴ Ennek a törekvésnek a legelső kötete a 2013-ban megjelent *Középkori magyar címereslevelek I.* (1439–1503). (Szerk. Körmendi Tamás.) Bp., 2013.

⁵ Gudenus J.–Szentirmay L.: i. m. 477.

⁶ 600/1945 E.

⁷ Sztárayné Kézdy É.: i. m. 31.

⁸ A törvény a nemességet nem törölte el, csak eltiltotta címei és rangjai használatától, vö. *Vajay Szabolcs: A johannita rend lovagjai 1854–1984*. Debrecen, 1987. 52–53.

ám a valós szám ennél minden bizonnyal nagyobb. A bizonytalanságot az is növeli, hogy semmiféle információ nem áll a rendelkezésünkre arra vonatkozóan, hogy a kitelepítettek közül hányan tartoztak a fő-, illetve a köznemesség soraiba.⁹ A nemesség társadalmi szerepvállalásának esélyeit ráadásul az is korlátozta, hogy 1962-ig a szülők után a gyermekek is automatikusan osztályidegennek számítottak, illetve egy 1957-ben született MSZMP határozat értelmében főiskolai vagy egyetemi képzésben sem részesülhettek (ez a rendelkezés egészen 1962-ig, az MSZMP VIII. kongresszusáig maradt érvényben). (Azt a két életstratégiát, amellyel a nemesség a fenti intézkedésekre reagált, Sztárayné Kézdy Éva munkája foglalja jól össze.)

A nemesség egy része emigrációba vonult. Számukról pontos adat nem áll rendelkezésünkre: a köznemesség emigrációs mozgásai a szakirodalomban teljesen feldolgozatlanok, az arisztokráciával kapcsolatban pedig csak annyit tudunk bizonyosan, hogy mintegy 1/5 részük maradt Magyarországon. Az emigráció három hullámban zajlott: az első szakasz 1944-ben, a világháború vége felé következett be, míg a második periódus az 1947–48 közötti időszakra tehető. Ekkor azok hagyták el az országot, akik a földosztást így vagy úgy még elviselték, ám ekkorra már világgossá vált számukra, hogy az új társadalom ígérete csak üres illúzió. A harmadik kivándorlási hullám 1956-ban következett be. A nemesség másik része kísérletet tett a beilleszkedésre – az adott körülmények között ez rendszerint egyfajta „észrevétlenné válást” jelentett. A nehézséget itt is elsősorban a vagyoni lenullázottság és a munkakereséssel kapcsolatos problémák jelentették.¹⁰

A várakozásokkal ellentétben a magyar történelmi nemesség a rendszerváltozás után sem jött elő külső és belső száműzetéséből. Annak ellenére történt ez így, hogy az Antall kormány a hosszú távú kormányzati hatalom megteremtése érdekében pillérként számított a hazatelepült külföldi arisztokráciára.¹¹ Mivel azonban a 90-es évek elejének kárpótlási törekvései csak részleges sikerrel jártak, az arisztokrácia (és általában a nemesség) nem csupán politikai, de gazdasági értelemben sem tudta visszaszerezni korábbi pozícióját. Változás ezen a téren azóta sincs: sikeres reprivatizáció híján az egyetlen némiképp biztató előjelnek talán csak az tekinthető, hogy a magyar arisztokrácia bizonyos esetekben visszakaphattak egy szárnyat eredeti kastélyukban (Fertődön az Esterházy, Fótton pedig a Károlyi család esetében történt ez így). Mivel azonban a tulajdonjoggal kapcsolatos nehézségeket egy ilyen rendelkezés nyilvánvalóan nem tudta orvosolni, a probléma továbbra is megoldatlan. A nemesség számára az aktivitás egyetlen lehetséges területe így a kulturális téren való hagyományörzés, illetve Magyarország nyugati integrációjának elősegítése maradt. Habsburg Mihály szavaival élve: „Ha uralkodó pozícióban van, ha nem, az arisztokrácia szerepe mindig az, hogy példát mutasson. Járjon elől a hagyománytiszteletben, a hitben, a politika, a kultúra területén, vagy

bárhol másutt”¹². Ez a gondolat jól kapcsolódik a CILANE (Commission d’information et de liaison des associations nobles d’Europe – az európai nemesség egyik magas szintű koordinációs fóruma) hitvallásával is. A CILANE Etikai Kódexe ugyanis az európai nemesség által képviselt értékekről a következőképpen nyilatkozik: elismeri az ember rendkívüli méltóságát kiemelő lelki örökséget, erősíti a családok egységét és kapcsolatait, valamint a családi hagyományok révén óvja a kiválóság és a szolgálat szellemét.¹³ Ezeknek a gondolatoknak a visszhangja olvasható a Magyar Történelmi Családok Egyesületének Alapszabályában is.¹⁴

Noha a nemesség anyagi értelemben véve nem tudott újra az ország életében korábbi szerepéhez mérhető súlyt részt venni, a szellemi életben való szerepvállalásról sohasem mondott le. Korai kezdeményezésként 1987-ben számos nemesi származású taggal megalakult a Debreczeni Dóra által alapított Széchenyi Casino Művelődési és Hagyományörző Társaskör, majd a rendszerváltozás környékén megnyíló lehetőségeket kihasználva (1991-ben) mintegy 50 család részvételével megvalósult a Magyar Főnemesség I. Világtalálkozója.¹⁵ Az 1994-ben megalakult Magyar Nemesi Szövetség és az Apor Alapítvány is hasonló korai kezdeményezéseknek tekinthetők. A kilencvenes évek elején újra hazánkban is megtelepedő Máltai és Johannita lovagrendek is számos főnemes és nemes taggal rendelkeznek (a Máltai Lovagrend tiszteleti és kegyelmi lovagjai *per definitionem* nemesi származásúak, a Johannita Lovagrend pedig regisztrálja a nemességet).

A Magyar Történelmi Családok Egyesülete 1994-ben alakult meg Nyáry János kezdeményezésére és Gudenus János szakmai segítségével.¹⁶ A szervezet Alapszabálya a fentebb elmondottakkal összhangban feladatul tűzi ki a kulturális örökség ápolását, valamint a történelmi hagyományok őrzését.¹⁷ Ennek jegyében 1999. augusztus 28-án Összefogás egy jobb jövőért címmel rendezett konferenciát az MTA épületében, ahol többek között Glatz Ferenc, az MTA akkori elnöke, illetve Habsburg Ottó is előadást tartott. Ez a konferencia mérföldkő volt az egyesület és a századvég újjászerveződő nemessége számára, hiszen az Magyar Történelmi Családok Egyesületének elnöke és Csapody Miklós javaslatára itt merült fel először, hogy kezdeményezzék az 1947. évi IV. törvény hatályon kívül helyezését. A kezdeményezés azonban már a parlamenti frakciókkal való előzetes egyeztetések során elvérzett: a törvény felülvizsgálatát legjobban a Független Kisgazdapárt ellenezte. Más kisebb kezdeményezések (például a 2000. január 6-án a főtí Károlyi kastélyban megalakult és nem sokkal később meg is szűnt Magyar Történelmi Tanács, amelynek alapítói szintén a történelmi magyar nemesség soraiból kerültek ki) szintén a Magyar Történelmi Családok Egyesületébe olvadtak be.

¹² Magyar Nemzet, 2000. február 18., 6.

¹³ Az európai nemesség etikai kódexe. *Nobilitas*, 9 (2013), 25–28.

¹⁴ Az egyesület alapszabálya. *Nobilitas*, 10 (2014), 16–24.

¹⁵ Gudenus J.: i. m. A nemesség helyzete az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása és felbomlása után Ausztriában és Magyarországon 1918-tól napjainkig. *Nobilitas*, 10 (2014), 55.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Az egyesület alapszabálya. *Nobilitas*, 10 (2014), 16–24.

⁹ Sztárayné Kézdy É.: i. m. 33.

¹⁰ Sztárayné Kézdy É.: i. m. 35–40.

¹¹ Szalai Erzsébet: Útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után. Bp.–Szombathely 1994. 177.

A Magyar Történelmi Családok Egyesülete 2004. március 22-től egészen a legutóbbi időig a Budai Polgári Casino klubhelyiségében tartotta rendszeres kétheti összejöveteleit, 2007-től pedig tagja a CILANE-nak¹⁸. Ez utóbbi szervezethez való csatlakozása nemcsak a magyar nemesség hagyományosan jó, ám a kommunizmus évei alatt némiképp megtépázódott európai kapcsolatrendszerének felrészítése, hanem az európai elismertség megnövelése szempontjából is hasznosnak, sőt mérőföldkönek tekinthető.¹⁹ A CILANE-tagság jegyében hazánkban eddig egy nemzetközi CILANE delegátusi munkaértekezletet (Budapest, 2006. október 6–8.), valamint az Európai Nemesség Kongresszusát (Gödöllő, 2014. október 3–5.) rendezték meg.

Kulturális téren a 2001-ben az Ernst Múzeum által szervezett Arisztokrata művészek a polgárosodó Magyarországon (1841–1940) című kiállítás megnyitóján már Gudenus János mondhatta a bevezető beszédet.²⁰ 2009. szeptember 5–6 között Várpalotán a helybéli Szindbád Kht.-vel közösen az Magyar Történelmi Családok Egyesülete szervezte meg azt a Hagyomány és táj című konferenciát, ahol a magyar közélet és a tudományos világ neves képviselői is előadtak (a teljesség igénye nélkül: Varga Kálmán, a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága igazgatója; Horváth Hilda, az Iparművészeti Múzeum főigazgatóhelyettese; Simon Attila, a Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt. vezérigazgatója; Limbacher Gábor, a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság igazgatója, illetve Virág Zsolt, a Magyar Kastélylexikon főszerkesztője).²¹ A 2014. október 3–5 között a gödöllői királyi (volt Grassalkovich) kastélyban szervezett CILANE kongresszus (témája: Mi történt a kelet-európai nemességgel?) is a fenti hagyományfolyam részének tekinthető. A konferencián – amely nem csupán a magyarországi, hanem a tágabb értelemben vett geopolitikai térség nemességének 1918 utáni sorsával foglalkozott – felszólalt Gudenus János, aki Georg von Frölichsthallal közös előadásában ismertette a nemesség helyzetét Magyarországon és Ausztriában az I. világháború után, Haller Béla, aki az erdélyi nemesség II. világháború utáni helyzetéről adott tájékoztatást, valamint Károlyi György, aki családjának példáján szemléltette a magyar arisztokrácia sorsát ezekben a zavaros időkben. A kongresszuson előadást tartott még Váralljai Csocsán Jenő, az Oxfordi Egyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem nyugalmazott egyetemi tanára és Tóth Zoltán József jogász, jogtörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója is. A rendezvényen elsősorban arról esett szó, hogy a nemesség ma élő tagjai hogyan látják saját és szűkebb vagy tágabb környezetük helyzetét, valamint lehetőségeiket a magyar társadalom életébe való újbóli bekapcsolódásra. A diszkusszió nem kizárólag a fő- és köznemesség leszármazottainak egyfajta szociológiai ön- és helyzetképe köré szerveződött, hanem a szóban forgó társadalmi csoport ma is folyamatosan keresi a kapcsolatot

és a párbeszédre való lehetőséget a hazai és nemzetközi társadalmi és tudományos élettel.

A nemesség kulturális téren való egyre szélesebb körű szerepvállalásának része a témával foglalkozó könyvkiadás egyfajta új reneszánsza is. Gudenus Jánosnak a magyar főnemesség 20. századi genealógiáját összegző nagyívű könyvsorozata és a magyar nemesség genealógiáját feltáró további munkái²², vagy Bánó Attila Régi magyar családok – mai sorsok című kötete²³, de Adonyi Sztancs János 2008-ban és 2009-ben megjelent Arisztokraták ma címen megjelent művei²⁴ is felsorolhatók ezen a helyen. Szluha Márton számos egykori vármegye nemességének genealógiáját tárgyalja kimerítő részletességgel²⁵, illetve több magánkiadásban megjelenő családtörténet és a Históriaantik Könyvesház Bt. reprint kiadásai is ide sorolhatóak. Vajay Szabolcs a Máltai és Johannita lovagrendek tagjainak genealógiáját feltáró művei révén is maradandót alkotott.²⁶ Gudenus János a genealógia terén végzett kiemelkedő munkásságáért 2000-ben a Nemzetközi Heraldikai és Genealógiai Szövetségtől (*Confédération Internationale de Généalogie et d'Héraldique*, CIGH) a Bohus-Szögyény életműdíjat vehette át, majd 2014-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend fokozatát, a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét kapta.

A nemesség természetesen nemcsak kulturális téren, de jogi szempontból is törekszik érdekeinek védelmére. Ennek keretében az 1947. évi IV. törvény felszámolására tett indítvány már többször megjárta az Alkotmánybíróságot és képviselői indítvány is született a rendelkezés hatályon kívül való helyezésére. Természetesen az ellenreakció sem váratott sokáig magára: a 2010. szeptember 27-i sajtóhírek nyomán, miszerint több kormánypárti politikust vitézzé avattak, Molnár Csaba (a betérjesztés idején szocialista) képviselő október 1-én módosító javaslatot nyújtott be a szabálysértési törvényhez, amelyben 100 ezer forintig terjedő szabálysértési bírsággal javasolta a törvény megsértését büntetni azon az alapon, hogy „születési előjogok vagy más, a demokratikus állami működéssel össze nem egyeztethető címek nem érvényesülhetnek”. Az indítványt az alkotmányügyi bizottság nem vette tárgysorozatba.

A kérdéssel először (érintőlegesen) az 1231/E/2007 AB határozat foglalkozott. 2009-ben a Magyar Történelmi Családok Egyesülete indítványt nyújtott be, amely szerint a nemesi előnév (nemesi cím) használatának általános érvényű, differenciálatlan törvényi tiltása alkotmányellenes. Ezt azzal indokolta, hogy a névviseléshez való jog mint az emberi méltóságból levezetett jog elidegeníthetetlen, illetve az állam által nem korlátozható. Utalt továbbá arra is, hogy

¹⁸ Gudenus J.: i. m. 55.

¹⁹ Némethy Zsolt–Nyáry János: A CILANE XIX., Máltai Kongresszusa. *Nobilitas*, 8 (2012), 46–51.

²⁰ Gudenus J.: i. m. 56.

²¹ Gudenus János: A Várpalotai Konferencia. *Nobilitas*, 6 (2010) 54–57.

²² A főnemesi genealógia átfogó felvázolása mellett megemlítenők még a Magyar Történelmi Családok Egyesületének évkönyveként évente megjelentetett *Nobilitas* kötetek, valamint közreműködése számos nemes család genealógiájának kidolgozásában.

²³ Bánó Attila: Régi magyar családok – mai sorsok. Bp., 1996.

²⁴ Adonyi Sztancs János: Arisztokraták ma. Bp., 2008, ill. Adonyi Sztancs János: Arisztokraták ma II. – 21 főnemes a XXI. században. Bp., 2009.

²⁵ Mindaddig Vas vármegye és számos felvidéki vármegye nemességének tárgyalására került sor a szerző műveiben.

²⁶ Vajay Szabolcs: A máltai rend magyar lovagjai 1530–2000 I–II., Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, Bp., 2002. illetve a szerzőnek a johannita lovagrenddel kapcsolatos, korábban már idézett műve.

a névhasználat a hivatalos társadalmi viszonyokon túl az egyén magánszférájába is tartozik, ezért a magánviszonyokban való használat tiltásával az állam indokolatlanul és aránytalanul avatkozik be a személyek magánszférájába. Az AB az indítványt 2009. szeptember 21-én elutasította.

2010. december 13-án Ferenczi Gábor és Szávay István országgyűlési képviselők önálló képviselői indítvány keretében módosító javaslatot nyújtottak be, amely szerint „a magyarság öntudatra ébredésével egyre nagyobb igény van a családi gyökerek felkutatására, és az ősi, családi nevek, nemesi előnevek, címerek használatára.” Egy hét múlva a törvényjavaslatot visszavonták.

A következő évben, 2011. október 25-én az Alkotmánybíróság teljes, 15 tagú ülése utasította el az újabb Magyar Történelmi Családok Egyesülete-féle indítványt. Az alkotmánybírák határozatukban abból indultak ki, hogy az államnak – ha a saját név viselésének alkotmányos alapját biztosította is – akkor azon belül már lehetősége van annak eldöntésére, hogy mit tekint az egyes személyek nevének, továbbá, hogy a név megválasztásának, viselésének, megváltoztatásának szabályait miként határozza meg. A nemesi előnevek, illetve címek ma részei a hivatalos névnek. Ez különösen abból a szempontból lényeges, hogy korábban az előnévhez és címhez előjogok, többletjogosítványok kapcsolódtak. Az Alkotmánybíróság mindebből azt a következtetést vonta le, hogy a nemesi címek és rangok mellőzése elvárt ugyan a privátszférában, de a használata mégsem tilalmazott. Az állam nem tilthatja meg ugyanis, hogy az egyén – akár személyes érdeklődésből – családja történetét felkutassa, és az így fellelt címet vagy rangot a magánérintkezésben használja, azonban azt hivatalos névként nem tarthatja nyilván.

Összefoglalóan tehát elmondhatjuk, hogy a nemesség általánosságban, történelmi múltjából hozott magával olyan

feladatokat, amelyek elvégzése kötelessége és egyben bizonyos fokig privilégiuma is volt. A 1848-49-ben ugyan törvény írta elő a nemesi előjogok megszűnését, azonban a társadalmi megszokás mégis úgy kezelte a kérdést, mint az azt megelőző időkben: a közvélekedés szerint bármilyen feladathoz vagy tisztséghez is jutott a nemes, az csak azért történhetett, mert rangja, előneve volt. Az iskoláztatást azonban bel- és külföldön egyaránt nem a rang és az előnév, hanem a család elvárásai, kulturális helyzete – nem utolsósorban anyagi státusza – tette lehetővé. Mindezek a lehetőségek a kiegyezés után a feltörekvő polgárság előtt is megnyíltak (gondoljunk itt a nem kevés polgári származású miniszterre). Természetesen a királyság idejében az ország vagy valamely település javára végzett cselekvés magától értetődő jutalma a nemesi cím adományozása volt, így a polgárság tagjai közül ezekben az időkben is nem kevesen – például a szegedi Lukács bankár, a Wolffner és Weisz iparbárók és még sokan mások – tagozódtak be a nemesség soraiba. Az 1945-ben bekövetkezett helyzet azonban megfosztotta az országot a jól képzett, és széles körű szociális kapcsolatrendszerrel bíró szakemberek tudásától és a közösség számára hasznot hajtó munkálkodásától. A mai viszonyok ugyan már rég nem tiltják a nemesség számára a művelődést és az ebből fakadó tudás használatát, ám mintha az sem lenne túlzottan kívánatos, hogy a névhasználatból kiderüljön, hogy a régi nemesek leszármazottai ma is léteznek, és szerepet kívánnak vállalni az ország hasznára történő munkálkodásban. Ebben természetesen az afféle mélyen gyökerező előítéleteknek is szerepük van, miszerint „a gróf csak mulat, miközben a sérű – az ország – ég”. A rendszerváltozás utáni évek lehetőséget biztosítanak arra, hogy végleg leszámoljunk a sztereotípiákkal, a magyar történelmi családok leszármazottai pedig ismét megtalálják a helyüket szűkebb és tágabb közösségeikben egyaránt.

KÖNYVISMERTETÉS

Fazekas István: *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2015. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai I., Levéltári Leltárak 10.) 605 p. (ISBN 978-963-631-235-0)

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai sorozat első, a *Levéltári leltárak* című alorozatának tizedik köteteként jelent meg Fazekas István könyve, aki 1995 és 2014 között a bécsi Házi, Udvari és Állami Levéltárban dolgozott a Magyar Országos Levéltár delegátusaként. A könyv 2016-ban az „Év levéltári kiadványa díjban” részesült, a „Levéltári szakmai kiadványok” kategória első helyezését kapta. A szerző a bevezetésben hangsúlyozza, hogy a kötet az előző bécsi levéltáros generációk szorgos munkájára épül, delegátus elődei közül külön kiemeli Buzási János, Ress Imre és Gecsényi Lajos munkásságát. Utóbbi – a szerző közvetlen elődje – vállalta a kötet lektorálását, míg közvetlen utóda, Oross András a kötet szerkezeti kialakításában és a szerkesztésben nyújtott segítséget.

A kiadvány két részből áll. Az első, *Hivaltörténeti Részben* (11–93. o.) a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* keletkezésétől napjainkig tartó történetét tárgyalja a szerző négy fejezetben, amelyekben a levéltár történelme mellett hangsúlyt kap a magyar levéltárosok és a magyar vonatkozású kutatások bemutatása. Az első fejezetben az 1868-ig terjedő időszakot mutatja be, amikor a Habsburg család több városban lévő levéltárai közül a bécsit alakították ki fő gyűjtőhellyé. Theodor Anton Taulow von Rosenthal, az első levéltáros 1749-ben titkos házi levéltár alapítására kapott engedélyt Mária Teréziától, majd annak állományát a Habsburgok más levéltáraiból összegyűjtött iratokkal is bővíthette. A levéltár a Birodalmi Kancellárián kapott helyet 1753-ban, innen 1902-ben költözött át a *Minoritenplatzon* álló épületbe. Korán felismerte a levéltár vezetése, hogy a magyar vonatkozású dokumentumok miatt vagy magyar nyelvre tanított, vagy magyar származású levéltárosok alkalmazása szükséges. Az ő iratfeldolgozó és kutatói munkásságukat is ismerteti Fazekas István, bővebben szólva az első magyarul is beszélő levéltárossal, Franz Kubitschekről, és az első magyar származásúról, Gévay Antalról, aki az *Ungarischen Akten* és a *Turcica* rendezése mellett forráskiadvással, történeti művek írásával is foglalkozott. A tárgyalt időszakból még kiemeli Gözsy Gusztáv és Josef Fiedler tevékenységét. A levéltári anyag kutatása nem folyhatott szabadon, hanem a külügyeket intéző kormányziszervek engedélyhez kötötték, amelyek jellemzői

a levéltárat használó magyar tudósok ismertetésénél jól érzékelhető. 1868-ig bemutatja a szerző a magyar kutatók témáit, felhasznált forrásait és a megjelent műveiket, amelyeknek bibliográfiai adatait lábjegyzetben közli. Többek között Bajtay Antal, Pray György, Kaprinai István, Gyurikovits György, Mailáth János munkáit veszi sorba, megemlítve a magyarországi kisebbségek történetét feldolgozó történetírókat is.

A második fejezet a levéltár történetét 1868-tól kezdve tárgyalja. Ez az év fordulópontot jelentett az intézmény működésében, hiszen ekkor nevezték ki Alfred Arnethet a levéltár igazgatójának, akinek egyik legfontosabb vezetői eredménye, hogy sikerült a kutatási engedélyek kiadását saját hatáskörébe vonni, és ezáltal a kutatók számát – a magyar származásúakat is beleértve – növelni az intézményben. Fazekas István vázolja a kiegyezést követően felmerült közös levéltár tervét, az új épület 1899-ben megkezdett építését, az új működési rendjét és a változásokból következően szükséges segédletrendszer megújítását, illetve röviden szól ennek az időszaknak a négy igazgatójáról: a már említett Arnethről, Gustav Winterről, Károlyi Árpádról és Hanns Schlitterről. Részletesen bemutatja Károlyi Árpád munkásságát, aki fáradhatatlanul segítette a kutatóknak, segédleteket készített, forrásközléseket jelentetett meg, majd igazgatósága alatt a levéltár alapleltárát készítette el. A legmagasabb pozícióig eljutó Károlyi mellett bemutatja Györy Árpád, Stokka Tankréd, Szekfű Gyula és Vörnle János levéltári munkáját, hivatali előmenetelét is. Megemlíti a szerző egy, az intézmény alacsonyabb rangú beosztottai között megtalálható magyar származású irodatisztet, illetve néhány példán keresztül érzékelteti a levéltári alkalmazottá válás nehézségeit, ugyanis nem sok jelentkező járt sikerrel. A dualizmus idején a magyar anyag kutatóit három csoportra osztja: a levéltárosokra, a bécsi *Institut für österreichische Geschichtsforschungban* tanuló magyarokra és a közös pénzügyi levéltárban dolgozó történészekre. Kiemeli a Magyar Országgyűlési Emlékek és az Erdélyi Országgyűlési Emlékek sorozatot, amelyek készítéséhez a szerkesztők, Fraknoi Vilmos és Szilágyi Sándor a bécsi forrásokat is felhasználták. Más kutatási témák kapcsán is felkereste a két történész a levéltárat, amelyeknek eredményeiből néhány közleményre lábjegyzetben hivatkozik. A fentebb említett közös pénzügyi levéltár levéltárosai közül először Thallóczy Lajos a bécsi fiatalokat összefogó társaságszervezési tevékenysége kerül kiemelésre tudományos érdeklődése mellett. Név szerint említi meg még Eckhart Ferencet, Wertheimer Edét, Szádeczky-Kardoss Lajost, Veress Endrét, Takáts Sándort, Angyal Dávidot, Thaly Kálmánt,

Salamon Ferencet, Marczali Henriket, akiknek munkásságát röviden vázolja. A magyar történészek mellett felsorol néhány kiemelkedő horvát, román, szerb kutatókat témájukkal együtt.

A levéltár történetének következő fordulópontja 1918 volt, a Monarchia felbomlása, amely a levéltári állományt is veszélyeztette. A különböző államokkal folytatott hosszas tárgyalások eredményei eltérőek lettek, az 1919-ben megkötött olasz-osztrák egyezmény alapján az Olaszországból áthelyezett dokumentumokról az osztrákok lemondtak és visszaszállították eredeti őrzési helyükre. E mellett Csehszlovákiával, Romániával és a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal is keletkeztek levéltári megegyezések. Magyarországgal 1926-ban, a badeni egyezményben rögzítették a levéltár ügyét, amelynek értelmében a közös intézmények anyagát nem bontották meg, elfogadták az Országos Levéltár állományába tartozó, állandó magyar levéltári delegátus jelenlétét a bécsi intézményben. A magyar kormányservekben keletkezett dokumentumokat átadták a magyar levéltárnak. A két világháború között a levéltár forgalma fellendült, mert 1930-ban a kutatható iratok időbeli korlátozását 1918-ig feloldották. Ennek az időszaknak az igazgatói más-más téren tudták az intézményt fejleszteni. Ludwig Bittner igazgató idején a levéltárban az állomány rendezése, segédletek készítése és a tudományos kutatás vált hangsúlyossá, az osztrák iratant megteremtő Lothar Groß mellett Jakob Seidl szervezői képességével emelkedett ki. A badeni egyezmény értelmében 1926-tól kezdve kinevezett delegátusok: Eckhart Ferenc, Miskolczy Gyula, Jánossy Dénes megbízása, feladata és tevékenysége röviden kerül bemutatásra. A korszak magyar vonatkozású kutatásának legfőbb eredménye a Magyar Történeti Társulat *Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris* sorozata, amelyek közül több kötet forrásanyaga a bécsi levéltárból került ki. Emellett Fazekas a levéltár kutatóíveinek átvizsgálása alapján több ösztöndíjas kutatási témáját is ismerteti.

A negyedik, egyben záró fejezetben 1945-től tárgyalja a levéltár történetét a szerző. A bécsi állami levéltár számára egy új, központi épületet emeltek *Erdbergen*, a III. kerületben, de a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* taglevéltár megmaradt a *Minoritenplatzon* található épületben, amelyet fel is újítottak. Napjainkban a levéltár fontos feladata az elektronikus nyilvántartó rendszer elkészítése, illetve a segédletek online publikálása. A szerző bemutatja a delegátus második világháborút követő működésének változásait, ismerteti a korszak delegátusait: Kállay Istvánt, Buzási Jánost, Röss Imrét, Gecsényi Lajost. Az 1950-es évektől kezdve a bécsi iratok mikrofilmre vétele nevezhető jelentős feladatnak, amelynek eredményeként a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Mikrofilmtárában több mint három millió felvétel van. E mellett

a delegátusok segédleteket készítettek, és ezeket elektronikusan is elérhetővé tették. A szerző összegzi a napjainkig tartó feldolgozás mértékét, eredményeit. A fejezetet a magyar történeti vizsgálatok rövid áttekintése zárja, többek között megemlítve Benda Kálmán, Domanovszky Sándor, H. Balázs Éva és R. Várkonyi Ágnes bécsi levéltárban kutatott témáit.

A *Hivaltörténeti Rész*t követi a munka nagyobb része, az *Ismertető leltár* (95–552. o.), amelynek bevezetőjében a levéltár egységeinek régi és új beosztása, a segédletek csoportjai és a levéltár általános ismertetéseinek bibliográfiája olvasható. Fazekas közli az új felosztás szerinti tizenegy egység és az azokban lévő fondok alapvető adatait, évkörét és terjedelmét; ismertetve az iratanyagot és a levéltári egységek létrejöttének történetét is a levéltári segédletek, nyomtatott ismertetések, illetve szakirodalom feltüntetésével. Kizárólag a magyar vonatkozású levéltári anyagokra koncentrál, ugyanakkor azt is szem előtt tartja, hogy az általános összefüggések ismerete nélkül nem lehetséges a magyar vonatkozású iratok megértése, ezért igyekszik valamilyen formában minden fontos egységre kitérni. A magyar vonatkozású anyagokról elég részletes leírást közöl. Minden további kutatómunka kiindulópontja ez a rész, hiszen itt tájékozódhat nagyobb levéltári egységek szintjén a leendő bécsi kutató. Információt kap arról is, hogy van-e mikrofilm másolat a kérdéses anyagról az Országos Levéltárban. Ezzel kapcsolatban a későbbiekben érdemes az Országos Levéltár hungarika adatbázisát is mindig megnézni, mert a bécsi anyagok másolása (remélhetőleg) folyamatosan történik.

Jelen folyóiratban végül nem haszontalan felhívni a figyelmet az utolsó nagyobb levéltári egységre, amelyet a személyi hagyatékok, családi és uradalmi levéltárak, testületek levéltárai és egyéb, máshova nem sorolható egységek (pl. gyászjelentések) alkotnak. A 85 kisebb-nagyobb levéltári egység ugyanis csak részben ismert a kutatók előtt. A könyv bevezetésében kitűzött célt a szerző megvalósította, ugyanis az elkészített leltár használatán túl a többféle magyar vonatkozású iratok keletkezésének, őrzési helyének és az egyes fondoknak, állagoknak kialakulása és összefüggései világossá válnak az olvasó előtt. A *Hivaltörténeti Rész* pedig a levéltár egész történetének leírását adja, amely ilyen részletességgel magyarul eddig nem volt olvasható, vagy csak bizonyos időszakokat tárgyaló tanulmányok formájában. A kötetben való keresést földrajzi- és személynévmutató segíti. A megjelent segédlet digitálisan is elérhető a Hungaricana közgyűjteményi portálon, amelynek köszönhetően az érdeklődő olvasók és a levéltár használói is szabadon hozzáférhetnek és a rendszer a benne történő keresést is megkönnyíti.

Hende Fanni

E számunk szerzői

BALLABÁS DÁNIEL tudományos segédmunkatárs (Eszterházy Károly Egyetem, Eger)

BOTOS MÁTÉ egyetemi docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.-Piliscsaba)

HENDE FANNI tudományos segédmunkatárs (MTA-OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport, Bp.)

KESZEI ANDRÁS egyetemi adjunktus (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.)

KOVÁCS ÖRS középiskolai tanár (Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium, Bp.)

NÉMETHY ZSOLT elnökségi tag (Magyar Történelmi Családok Egyesülete)

PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS kutató, tanár (Nemzeti Közszolgálati Egyetem - Molnár Tamás Kutatóközpont,
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.).

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség a beérkezett kéziratok közléséről két anonim szakmai bíráló (lektor) véleményének ismeretében hoz döntést. A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.
- Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozásokor nem tesszük ki az „In:” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.” Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszámos rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak. A tapadó írásjeleket is kurziválni kell, ha az előtte álló szó kurzív.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kézírathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstűkőr-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy „például”.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslis nem.